ISSN 0206-4340

Азәрбајҹан дили вә әдәбијјат тәдриси

„Азәрбајҹан мәктәби“

журналына әлавә

1989 3

Scanned with CamScanner

1989 — 1990-чы дәрс или үчүн тәдрис планларында тә'лим Азәрбајчан дилиндә олан мәктәбләрдә ана дилинин вә әдәбијјатын өјрәнилмәсинә һәфтәлик саатларын мигдары II, III, X синифләрдә артырылмышдыр.

Республика Халг Тәһсили Назирлији јени дәрс илиндә Азәрбајчан дили вә әдәбијјаты фәннини дәриндән өјрәнән синифләр үчүн хүсуси тәдрис планы тәсдиг етмишдир. Бу тәдрис планларында һәмин фәнләр үзрә саатларын мигдары ики дәфә артыгдыр.

Индијәдәк үзүрлү сәбәбләрә көрә харичи дил тәдрис олунмајан мәктәбләрдә [республикада 700 белә мәктәб вардыр] һәмин мәгсәд үчүн нәзәрдә тутулан саатлар рус дилинин өјрәнилмәсинә верилирди. Лакин јени дәрс илиндән һәмин саатлар мәктәб шурасынын гәрары илә Азәрбајчан дилинин өјрәнилмәсинә ајрылыр.

Тә'лим рус дилиндә олан мәктәбләрин програмларында да бир сыра дәјишикликләр едилмишдир. Белә ки, Азәрбајчан дилинин тәдрисинә ајрылан саатларын мигдары артырылараг һәфтәдә 18 саат әвәзинә 27 саата чатдырылмышдыр. Һәмин мәктәбләрдә Азәрбајчан дилинин тәдриси јени дәрс илиндән биринчи синифдән башланачагдыр. Өзү дә фәнн «Азәрбајчан дили» дејил, «Азәрбајчан дили вә әдәбијјат» адланачагдыр.

Гејри-милли мәктәбләрдә Азәрбајчан дили вә әдәбијјат дәрсләриндә синиф ики јарымгрупа бөлүнәчәкдир.

Бүтүн өлкәләрин пролетарлары, бирләшин!

1954-чү илдән чыхыр

Азәрбајҹан дили вә әдәбијјат тәдриси

ИЈУЛ — СЕНТЈАБР

1989

№ 3 [139]

(МЕТОДИК МӘЧМУӘ)

АЗӘРБАЈЧАН ССР ХАЛГ ТӘҺСИЛИ НАЗИРЛИЈИНИН ОРГАНЫ
«АЗӘРБАЈЧАН МӘКТӘБИ» ЖУРНАЛЫНА ӘЛАВӘ

БУ НӨМРӘДӘ:

Баш мәгалә — Тә'лим Азәрбајчан дилиндә олмајан мәктәбләрин тәдрис планларында дәјишикликләр вә вәзифәләримиз . . . 3

Методика вә иш тәчрүбәси

З. Әлијева, Б. Багыров — VIII синифдә Б. Азәроғлунун әсәрләринин тәдриси . . . 6
Ј. Әһмәдов — Шәхсә көрә садә чүмлә нөвләринин тәдрисинә даир . . 16
Ш. Шәмијева — «Муған» поемасынын тәдрисиндә әмәјә мәһәббәт һиссинин ашыланмасы . . . 19
Н. Гафарова — Шакирдләрдә һәмчинслијә даир синтактик тәһлил бачарыгларынын формалашдырылмасы тәчрүбәсиндән . . . 21
Н. Һүсејнова — Азәрбајчан дилиндән ачыг дәрсләрин тәшкилинә даир . . 24

Ч. Чаббарлы — 90

Ч. Әһмәдов — Ч. Чаббарлы ирсинин тәдрисинә мүасир методик мүнасибәт 27
Н. Аббасова — Бәдии дилимизин бөјүк устады . . . 33
А. Әлијев — Чаббарлы нәсринин һәјатилији . . . 38
А. Рүстәмов — «Почтовы»дан башланан јол . . . 42
И. Гурбанов — «1905-чи илдә» әсәринин тәдрисиндә екстремистләрин ифшасы . . . 45
К. Чаббарлы — Атамы хатырлајаркән... . . . 47

Синифдәнхарич вә мәктәбдәнкәнар иш

Х. Мәммәдов — С. Рүстәмханлынын «Өмүр китабы» әсәринин мүзакирәси . 49

АДУ — 70

Ә. Чәфәрзадә — Университет мүәллимләрим . . . 53

Ә. М. Дәмирчизадә — 80

Ф. Шаһбазлы — Дилчилик елмимизин фәхри . . . 56

Консултасија

VII — VIII синифләрдә Азәрбајчан дилиндән програм материалларынын планлашдырылмасы вә гыса методик көстәришләр . . . 59

Тәнгид вә библиографија

Б. Әлијева — Јени дәрслик . . . 68

Охучулар конфрансы

Кениш мүзакирәдә әмәли тәклифләр . . . 70

Баш редактор: З. Ч. ӘЛИЈЕВА
Редаксија һеј'әти: Ә. ӘФӘНДИЗАДӘ [редактор], Ә. АБДУЛЛАЈЕВ, Р. АБДУЛЛАЈЕВ, С. ГАРАБӘЈОВА, А. ГУРБАНОВ, В. ГУРБАНОВ, Ә. ӘЛИЈЕВ, Ч. ӘҺМӘДОВ, А. ӘҺМӘДОВА, Ш. МИКАЈЫЛОВ, Ә. РӘҺИМОВА, А. ТӘҺМАСИБ.

CamScanner ile tarandı

Scanned with CamScanner

«АЗЕРБАЙДЖАН ДИЛИ ВЕ ЭДЕБИЯТ ТЕДРИСИ»
[«Преподавание азербайджанского языка и литературы»]
Методический сборник. Приложение к журналу
«Азербайджан мектеби» — органа Министерства народного
образования Азербайджанской ССР, № 3 [139], 1989.

В НОМЕРЕ:

Передовая — Обязанности и изменения в учебных планах неазербайджанских школ . . . 3

Методика и опыт работы

З. Алиева, Б. Багиров — Преподавание произведений Б. Азероглы в VIII классе 6
Я. Ахмедов — О преподавании простого предложения по личной . . . 16
Ш. Шамиева — Привитие чувства лкбви к труду в преподавании поэмы «Му ан» . . . 19
Н. Кафарова — Из опыта формирования умений синтактического разбора однородности у учащхся . . . 21
Н. Гусейнова — Об организации открытых уроков по азербайданскому языку . . . 24

Дж. Джаббарлы — 90

Дж. Ахмедов — Современно методическое отношение к преподаванию наследия Дж. Джаббарлы . . . 27
Н. Аббасова — Великий мастер художественного языка . . . 33
А. Алиев — Жизненность прозы Дж. Джаббарлы . . . 38
А. Рустамов — Дорога, начинаю яся от «Почтовы» . . . 42
И. Курбанов — Критика экстремистов в изучении произведения «В 1905 году» 45
Г. Джаббарлы — Вспоминая отца... . . . 47

Внеклассная и внешкольная работа

Х. Мамедов — Обсуждение произведения С. Рустамханлы «Книга жизни» 49

АГУ — 70

А. Джафарзаде — Мои университетские учителя . . . 53

А. М. Дамирчизаде — 80

Ф. Шахбазлы — Гордость языкознания . . . 56

Консультация

Планирование программных материалов и краткие методические указания по азербайджанскому языку в VII — VIII классах . . . 59

Критика и библиография

Б. Алиева — Новый учебник . . . 68

Читательская конференция

Основные предложения на широком обсуждении . . . 70

Техники редактор вә корректор Сәријјә Новруз гызы.

Фотојығыма верилмиш: 14.07.89. Чапа имзаланмыш 27.09.89. Кағыз форматы: 70×108¹/₁₆=2,25 кағыз вәрәги. Кағыз: тип. №2. Шрифт дәсти: корпус. Јүксәк чап үсулу. 4,5 физики чап вәрәги. 6,1 шәрти чап вәрәги. 6,0 учот нәшр вәрәги.
ФГ 28514 Сифариш 6543 Тираж 13627.

Редаксијанын үнваны: Бакы шәһәри, Низами күчәси, 58.
Телефонлар: баш редактор: 93-82-97; баш редактор мүавини: 93-55-82; мәс'ул катиб: 93-55-82; шө'бә редактору: 93-13-45; корректор: 32-37-33; мүһасибат: 93-13-45.

Бакы шәһәри, Азәрбајчан КП МК-нын «Коммунист» нәшријјатынын мәтбәәси.
г. Баку, типография издательства «Коммунист» ЦК КП Азербайджана.

CS CamScanner ile tarandı

Тә'лим Азәрбајчан дилиндә олмајан мәктәбләрин тәдрис планларында дәјишикликләр вә вәзифәләримиз

Чари дәрс илиндән тә'лим Азәрбајчан дилиндә олмајан [рус, күрчү, ермәни дилләриндә апарылан] мәктәбләрдә Азәрбајчан дили тәдриси ахыр ки, јени бир мәрһәләјә гәдәм гојду. Елә бир мәрһәләјә ки республикамызын ичтимаијјәти буну чохдан көзләјирди. Ашкарлығын кениш вүс'әт алдығы сон илләрдә һансы гәзет вә ја журналда, һансы мө'тәбәр јығынчагда Азәрбајчан дилинә гајғыдан сөз дүшүрдүсә, рус мәктәбләриндә бу дилин тәдрисинә мүнасибәтин јаралары гөвр едир, килејләрин арасы кәсилмирди. Лап сон ајлара гәдәр јазычы вә алимләрин, журналист вә мүәллимләрин, һәмчинин валидејнләрин сајсыз-һесабсыз чыхышларында ачыг-ашкар гејд едилирди ки, рус мәктәбләриндә Азәрбајчан дилинин тәдрисинә өкеј мүнасибәт бәсләнилир, она «көнүллү фәнн», «факултатив фәнн» дамғалары вурулур, бу фәннә аид програм вә дәрсликләрин, дәрс вәсаитләринин һазырланмасына лазыми диггәт јетирилмир, мәктәбләрдә хүсуси фәнн кабинетләри тәшкил олунмур вә с. Бу мүһүм проблем әтрафында кедән дискуссијалар, диалоглар, мүзакирәләр һәгиги вәзијјәти үзә чыхарды, нөгсанлары төрәдән сәбәбләри дәриндән тәһлил етмәјә әсас верди. Партија вә һөкумәтимиз һәмин саһәдә ичтимаи фикри јүксәк гијмәтләндириб конкрет тәдбирләр мүәјјәнләшдирилмәсинә истигамәт верди, мүвафиг гәрарлар гәбул етди.

Илк нөвбәдә 1989—1990-чы дәрс илинин тәдрис планларында бә'зи дәјишикликләр апарылды. Белә ки, тә'лим Азәрбајчан дилиндә олмајан мәктәбләрдә Азәрбајчан дилинин өјрәнилмәсинә биринчи синифдән башламаг, V—XI синифләрдә бу фәннә ајрылан һәфтәлик саатларын мигдарыны артырмаг [2 саат әвәзинә 3 саат], һәмин синифләрдә шакирдләрин сајы илә әлагәдар мүәјјән едилмиш нормалары нәзәрә алмагла мәшғәләләри јарымгруплар үзрә тәшкил етмәк лазым көрүлдү. Бу тәдбирин һәјата кечирилмәсинә тәхминән дөрд милјона јахын әлавә вәсаит ајрылмышдыр.

Һеч шүбһәсиз ки, гејд олунан јениликләри мүәллимләримиз, үмумијјәтлә, бүтүн ичтимаијјәтимиз бөјүк разылыг һисси илә гаршылајыр. Уғурлу башланғычдыр. Республикамызда халг тәһсили консепсијасынын ишләниб гәбул едилмәси вә һәјата кечирилмәси мәрһәләсиндә, јәгин ки, һәмин фәннин тәдриси илә әлагәдар башга јениликләр дә көзләнилир.

Әлбәттә, тә'лим Азәрбајчан дилиндә олмајан мәктәбләрдә бу фәннин јени систем үзрә тәдрисинин тәшкилиндә мәктәб вә мүәллимләримизин гаршысына мүәјјән чәтинликләр чыхачағы тәбиидир. Мөвчуд дәрсликләр тәдрис планында апарылмыш дәјишиклијин [дәрс саатларынын артырылмасынын] тәләбләринә чаваб вермир. Бәс мүәллим вәзијјәтдән нечә чыхмалыдыр? Ахы һәмин дәрсликләри аз мүддәтдә јениләшдирмәк мүмкүн дејил.

Ачығыны дејәк ки, X—XI синифләрдә дәрс саатларынын артырылмасы мәсәләси мүзакирә олунаркән бу тәдбирин чари дәрс илиндән башлајараг һәјата кечирилмәсини бә'зиләри гејри- мүмкүн һесаб едирдиләр. Онлар әсасландырмаға чалышырлар ки, дәрсликләри јениләшдирмәдән тәдрис планында саатларын мигдарыны артырмаг чидди наразылыг вә чәтинликләрә сәбәб ола биләр. Лакин әтрафлы көтүр-гој етдикдән сонра мүзакирә иштиракчылары јекдилликлә бу нәтичәјә кәлдиләр ки, чәтинликләри арадан галдырмаг мүмкүндүр, буна көрә дә мәсәләнин һәллини тә'хирә салмаға еһтијач јохдур. Гејд едилди ки, тә'лим ишини планлашдырмагда, әлавә дидактик материаллар сечмәкдә вә с. өз сәнәтинин устасы олан мүәллимләр һеч дә чәтинликләр гаршысында ачиз галмајачаглар; әксинә, даһа бөјүк руһ јүксәклији көстәрмәклә һәмин чәтинликләри мүвәффәгијјәтлә арадан галдырмаға наил олачаглар.

Мә'лумдур ки, республикамызын мүхтәлиф јерләриндәки рус мәктәбләриндә Азәрбајчан дилиндән шакирдләрин һазырлыг сәвијјәләри

Scanned with CamScanner

үмумиликдә чох зиддијјәтлидир; бә'зи мәктәбләрдә, хүсусән бир сыра рајон мәктәбләриндә, милли тәркибиндән асылы олмајараг, шакирдләр Азәрбајчан дилиндә сәрбәст данышыр, тә'лим материалларыны асанлыгла мәнимсәјирләр; һәтта истифадә етдикләри дәрслик онлар үчүн «јүнкүл» көрүнүр. Бә'зи мәктәбләрдә исә шакирдләрин бу дилә аид нитг вәрдишләри чох зәифдир; дәрсликдәки материалларын бир чоху онларын мәнимсәмә имканларындан «јүксәкдә» дурур. Елә мәктәбләр дә вар ки, синфин тәркибини тәшкил едән шакирдләрин бир гисми Азәрбајчан дилини практик чәһәтдән јахшы билир, бир гисми исә өз јолдашларындан мүгајисә едилмәз дәрәчәдә керидә галырлар. Белә бир шәраитдә мүәллим ваһид програм, ваһид дәрсликлә ишләмәји гаршысына мәгсәд гоја биләрми? Шүбһәсиз ки, јох. Әкс һалда о, өз дәрсләрини мараглы вә оптимал тәшкил етмәјә наил ола билмәз; Азәрбајчан дилини практик чәһәтдән биләнләри дә, керидә галанлары да һәвәсдән сала биләр. Буна көрә дә һәмин фәнн үзрә тә'лим ишини диференсиаллашдырмаг — гүввәли вә зәифләрлә апарылан ишдә бир-бириндән фәргли систем јаратмаға сә'ј көстәрмәк мүәллимин һәмишә диггәт мәркәзиндә олмалыдыр.

Гаршыја суал чыха биләр ки, ахы «чығырдан» кәнара чыханда, даһа доғрусу, «програм үзрә рүблүк планлашдырма»да дәјишиклик апаранда мәктәб инспекторларынын «кәмәндиндән» гуртармаг олмур? Әлбәттә, белә инспекторлар һәлә дә аз дејил. Лакин мүәллим әкәр јенидәнгурма дөврүндә дә инспекторун «командасы» илә ишләјирсә, гој өзүндән күссүн; бу, о демәкдир ки, мүәллим она верилән мүстәгиллик һүгугундан истифадә етмәкдә ачизлик көстәрир.

Мүәллим унутмамалыдыр ки, она тә'лимдә мүвәффәгијјәти тә'мин етмәк үчүн һәтта програмда вә дәрсликләрдәки материалларда азы 20-25 фаиз мәгсәдәујғун дәјишикликләр апармаг ихтијары верилир. Үмумиттифаг халг тәһсили ишчиләринин гурултајында бу барәдә јекдил фикир сөјләнмишдир; јухарыдан көстәриш көзләмәјә еһтијач јохдур.

Һәр синфи јарымгруплара ајыраркән тә'лимин диференсиаллашдырылмасы принсипинә ујғун олараг нисбәтән зәиф вә орта сәвијјәли шакирдләри бир група, Азәрбајчан дилини практик чәһәтдән јахшы биләнләри исә башга група чәмләшдирмәк мәгсәдәујғундур. Бу, әлбәттә, шәрти характер дашыјыр. Она көрә ки, бә'зи синифләрдә «фәргләнәнләр» бәрабәр сәвијјәдә олмаја биләр. Тә'лим ишини јарымгруплар үзрә тәшкил едәркән буну хүсуси олараг нәзәрә алмаг лазымдыр ки, нисбәтән зәифләрлә апарылан иш гүввәлиләри ирәлиләтмәјин габағыны кәсмәсин, гүввәлиләрлә апарылан иш исә зәифләрин «јериндә сајмаларына» сәбәб олмасын.

Тә'лим Азәрбајчан дилиндә олан мәктәбләрин мөвчуд тәдрис планларындакы «рус дили вә әдәбијјаты» фәнниниң адынаујғун олараг, тә'лим Азәрбајчан дилиндә олмајан мәктәбләрдә дә Азәрбајчан дили фәннини «Азәрбајчан дили вә әдәбијјаты» адландырмаг мүнасиб һесаб едилмишдир. Әлбәттә, һәр икисиндә әсас вә илкин мәгсәд дил өјрәтмәкдир. Әдәбијјата аид материаллар мәһз бу мәгсәдә наил олмағын васитәләриндән биридир. Буна көрә дә тәсадүфи дејил ки, мәктәб консепсијасынын ишләнилмәси илә әлагәдар һәр ики фәннин [рус дили вә әдәбијјаты, Азәрбајчан дили вә әдәбијјаты] нечә адландырылмасынын даһа мәгсәдәујғун олмасы әтрафында фикир плүрализми һәлә дә давам едир. Бә'зи алимләр белә һесаб едирләр ки, һәмин фәнләри, садәчә, «рус дили», «Азәрбајчан дили» адландырмаг даһа дүзкүндүр. Әлбәттә, бу, мүәллимләримизи чашдырмамалыдыр. Онсуз да јухары синифләрдә Азәрбајчан дили дәрсләри Азәрбајчан әдәбијјаты нүмунәләри илә танышлыг әсасында тәшкил олунур. Мөвчуд дәрсликләрин тәртибиндә бу принсип аз-чох көзләнилмишдир. Мүәллим дәрс дедији синфин реал һазырлыг сәвијјәсини, шакирдләрин мәнимсәмә имкалары вә марағыны нәзәрә алараг дәрсликләрдә әһатә едилмиш әдәби шәхсијјәтләр вә онларын јарадычылығы һаггында шакирдләрә даһа әтрафлы мә'лумат верә вә онлары әлавә материаллар үзәриндә ишләдә биләр. Мәсәлән, тутаг ки, дәрсликдә Мирзә Әләкбәр Сабирин јалныз бир сатирасы верилмишдир. Әкәр шакирдләр Азәрбајчан дилини кифајәт дәрәчәдә јахшы билирләрсә, шаирин башга бир мүнасиб әсәрини дә һәмин синифдә [јарымгрупда] тә'лим материаллары сырасына дахил етмәк мүмкүндүр. Лакин һансы јолла? Нечә? сualларына мүәллим өзү чаваб тапмаға чалышмалыдыр [лент јазыларындан истифадә етмәкләми, шакирдләрә диктә едиб јаздырмагламы, мәктәб китабханасынын имканларына әсасланмагламы? вә с.]. Демәк, дәрсләрин тәшкилиндә әсас принсипләрдән бири бу олмалыдыр ки, Азәрбајчан дилиндә сәрбәст данышан, сәрбәст охујуб-јаза билән «програмын тәләбләрини әлдә әсас тутуб» шакирдләрә практик чәһәтдән билдикләрини јенидән өјрәтмәк «вәзифәси» гаршыја гојулмалы, онларын мәнимсәмә имканларына әсасланмагла тә'лим ишини дәринләшдирмәјә доғру истигамәт көтүрмәк лазымдыр. Һеч шүбһәсиз ки, Азәрбајчан әдәбијјаты нүмунәләринин тәдриси, јалныз белә һалда уғурлу нәтичә верә биләр. Әкс тәгдирдә Азәрбајчан дили дәрсләринә шакирдләрин марағы зәифләјәр, образлы десәк, «буилки чүчәнин билдирки чүчәјә чип-чип өјрәтмәсинә» бәнзәјәр.

Ајдын мәсәләдир ки, тәдрис планында апарылмыш јениликләрлә әлагәдар методик ишләрин системи һаггында әсасландырылмыш конкрет төвсијәләр вермәк һәләлик чох чәтиндир. Бунун үчүн илк нөвбәдә габагчыл тәчрүбәни өјрәниб үмумиләшдирмәк тәләб олунур. Белә бир тәчрүбә исә јеничә өз риш'әләрини атмаға башлајыр. Буна көрә дә чари дәрс или үчүн мүәллимләрә тәгдим олунмуш методик төвсијәләрә «програм тәләби» кими јанашылмамалы, онлардан јарадычы сурәтдә истифадә едилмәлидир. Мүәллим нәзәрә алмалыдыр ки, һәмин төвсијәләр конкрет синифләрдә програм материалларынын планлашдырмағын јалныз мүмкүн олан мүәјјән вариантыны әһатә едир.

Нәһајәт, тә'лимдә мүвәффәгијјәти тә'мин етмәјин даһа бир мүһүм мәсәләси һаггында. Бир-бири илә реал үнсијјәт имканлары олан мүәллимләр мүнтәзәм олараг өз араларында тәчрүбә мүбадиләси, мәсләһәтләшмәләр апармалыдырлар. Мәктәб вә рајон фәнн бирләшмәләриндә, методик семинарларда белә тәчрүбә мүбадиләләринин, мәсләһәтләшмәләрин даһа кениш вүс'әт алмасына шәраит јарадылмалыдыр; дискуссијалар, диалоглар кечирилмәли вә бу заман демократик принсипин көзләнилмәсинә, фикир плүрализминин фајдалылығына хүсуси диггәт јетирилмәлидир. Нәзәрә алынмалыдыр ки, үмумијјәтлә, мәктәб ислаһатынын һәјата кечирилдији индики дөврдә ејни фәнн мүәллимләринин гаршылыглы вә фәал әмәкдашлығы онларын тә'лим фәалијјәтинин сәмәрәлилијини тә'мин етмәкдә вачиб шәртләрдән биридир. Унудулмамалыдыр ки, «өз гынына чәкилиб» гапалы фәалијјәт көстәрән мүәллим, чәтин ки, бу күнүн тәләбләри илә ајаглаша билсин.

Тә'лим Азәрбајчан дилиндә олмајан мәктәбләрин тәдрис планында апарылмыш дәјишикликләр, һеч шүбһәсиз ки, һәмин мәктәбләрдә Азәрбајчан дили тә'лиминин кејфијјәтини јүксәлтмәкдә мүһүм бир мәрһәлә тәшкил едәчәк. Үмид етмәк олар ки, мүәллимләримиз бу саһәдә партија вә һөкумәтимизин онлара көстәрдији е'тибары бөјүк уғурларла доғрулдачаглар.

◆

Scanned with CamScanner

VIII синифдә Б. Азәроғлунун әсәрләринин тәдриси

Зәһра ӘЛИЈЕВА, Бағыр БАҒЫРОВ

Орта мәктәби битирән оғлан вә гызларымыз шифаһи халг әдәбијјаты, классик вә мүасир сөз сәнәтимизин көркәмли јарадычылары, онларын гәләминә мәхсус ән мүһүм әсәрләрлә, классик рус, Гәрби Авропа вә шәрг әдәбијјатынын нүмунәләри илә таныш олур, мүәјјән тәсәввүр әлдә едирләр. Лакин, нәдәнсә, илләрдән бәри програм вә дәрсликләримиздә ваһид әдәбијјатымызын ајрылмаз голуну тәшкил едән Чәнуби Азәрбајчан әдәбијјаты вә онун танынмыш нүмајәндәләри, бир нөв, диггәтдән јајынмышдыр ки, бу да кәнчләримизин үмуми инкишафына тә'сирсиз галмамышдыр. Тәхминән 4 ил бундан әввәл тәсдиг едилән Әдәбијјат програмында [V—XI синифләр үчүн] јенә дә Чәнуби Азәрбајчан әдәбијјаты, онун ајры-ајры нүмајәндәләринин өјрәнилмәси нәзәрдә тутулмамыш вә бу, мүәллимләримизин һаглы наразылығына сәбәб олмушдур. Һалбуки мүасир шәраитдә истәр орта, истәрсә дә али мәктәбләримизи битирән һәр бир кәнч гәдим вә чохшахәли әдәбијјатымыз барәдә дүзкүн тәсәввүрә, елми кеҗәклијә малик олмалы, онун о тајлы вә бу тајлы нүмајәндәләринин јарадычылығыны мәнимсәмәли, ону бир күлл һалында гаврамалы, аһәнкдар инкишаф етмиш вәтәндаш кими бөјүмәлидир.

Ингилаби јенидәнгурма вә ашкарлыг шәраитиндә, демократијанын јени вүс'әт тапдығы бир заманда Азәрбајчан әдәбијјатыны ики гисмә бөлмәк вахты кечмишдир. Инди ваһид халгын әдәбијјатыны гејд-шәртсиз бир организм шәклиндә кәнчлијә чатдырмаг, онун тәдрисини, тәдгигини диггәт мәркәзиндә сахламаг заманын, дөврүн тәләбидир. Онбириллик мәктәбин 8-чи синифләри үчүн јазылан јени әдәбијјат дәрслијинин мүәллифләри Зәһра Әлијева вә Бағыр Бағыров кениш мүәллим күтләсинин тәләбини нәзәрә алыб, халг шаири Балаш Азәроғлунун «Ана дили», «Тәбризим мәним», «Елә огул истәјир Вәтән...» әсәрләрини дәрслијә дахил етмишләр.

Мүәллифләр Чәнуби Азәрбајчан әдәбијјатынын тәмсил олунмасыны зәрури һесаб едәркән мәһз ингилаби јенидәнгурманын, ашкарлыгын вә демократијанын вердији имканлары әлдә рәһбәр тутмушлар. Буна көрә дә Чәнуби Азәрбајчан әдәбијјатынын танынмыш нүмајәндәси, халг шаири Балаш Азәроғлунун програм вә дәрслијә дахил едилмәси һәјати зәруријјәт кими баша дүшүлмәлидир.

Дәрслијин әлјазмасы 1988-чу илдә мүсабигә комиссијасы тәрәфиндән бәјәнилмиш вә Б. Азәроғлунун јухарыда көстәрилән әсәрләринин програма дахил едилмәси лазым билинмишдир. Дәрслијин әлјазмасында Б. Азәроғлунун әсәрләринин тәдриси совет әдәбијјаты бөлмәсиндә шифаһи халг јарадычылығы ичмалындан әввәл нәзәрдә тутулур.

Б. Һенринин «Каһин һәдијјәси» һекајәсинин тәдрисинә ајрылмыш 1 саат, «Кәнч гвардија» вә «Бир кәнчин манифести» әсәрләринә верилән вахтын һәрәсиндән 1 саат [чәми 3 саат] көтүрүб көстәрилән әсәрләрин өјрәдилмәсинә вермәк олар. Б. Һенринин «Каһин һәдијјәси» һекајәсини шакирдләрә синифдәнхарич оху үчүн төвсијә етмәк мәсләһәтдир.

Балаш Азәроғлу шаир, алим, ичтимаи хадимдир. Онун мә'налы һәјаты, поезијасы вә гајнар ичтимаи фәалијјәти мүасир кәнчликдә ән али һиссләр тәрбијә етмәјә зәнкин материал верир.

Шаирин һәјаты, јарадычылығы, һәмчинин поезијасындан сечилән нүмунәләрин тәдрисинә 3 саат ајрылыр. Һәмин вахтын ашағыдакы кими планлашдырылмасыны фајдалы һесаб едирик:

1. Балаш Азәроғлунун һәјаты вә јарадычылығы һаггында үмуми мә'лумат. «Ана дили» ше'ринин охунушу вә тәһлили — 1 саат.
2. «Тәбризим мәним» ше'ринин охунушу, мәтн үзәриндә иш. Ше'рин мәзмунунун мәнимсәнилмәси вә тәһлили — 1 саат.
3. «Елә оғул истәјир Вәтән...» поемасынын охунушу, мәтн үзәриндә иш. Поеманын мәзмуну вә идејасынын шакирдләрә мәнимсәдилмәси — 1 саат.

Мүәллимләримизә көмәк мәгсәди илә шаирин һәјат вә јарадычылығы, кечилән әсәрләрин тәдриси илә әлагәдар мүлаһизә вә төвсијәләримизи хүласә етмәји лазым билирик. Гејд едәк ки, һәмин мә'лумат вә мүлаһизәләрә еһкам кими бахмаг лазым дејилдир. Һазыркы дөвр һәр бир мүәллимдән ишә мүстәгил вә јарадычылыгла јанашмағы, мөвчуд имканлардан там кенишлији илә истифадәни, сәрбәстлији зәрури едир. Бу да бир һәгигәтдир ки, мүәллимә һазыр ресепт вермәк дә дүзкүн дејилдир. Мөвзунун јүксәк сәвијјәдә тәдриси, мәшғәләләрин мараглы, мәзмунлу вә сәмәрәли гурулмасы, һәр шејдән әввәл, мүәллимдән, онун өз пешәсини нә дәрәчәдә билмәсиндән вә севмәсиндән, елми-нәзәри сәвијјәсиндән, педагожи-методик усталығындан чох асылыдыр.

Ону да нәзәрә чатдырмаг вачибдир ки, Балаш Азәроғлу вә онун јарадычылығы илә VIII синиф шакирдләри мәктәбдә илк дәфә таныш олурлар. Одур ки, һәм шаири, һәм дә нәзәрдә тутулан нүмунәләри синфә севдирмәк үчүн мүәллимин сәнәткар барәдә мараглы, јығчам вә мәзмунлу мә'луматы вачибдир, зәруридир. Мә'лумат гыса олмалы, биографик характер дашымалыдыр. Һаггында сөһбәт кедән шаирә, һәмчинин мөвзуја марағы артырмаг, шакирдләрин мә'луматыны јохламаг мәгсәди илә мүәллим синиф гаршысында мүәјјән суал да гоја биләр:

— Ушаглар, Чәнуби Азәрбајчанын шаир вә јазычыларындан кимләри танајырсыныз?

— Һәмин сәнәткарларын һансы әсәрләрини охумусунуз?

Бу суаллара мүвафиг чаваб алдыгдан сонра мүәллим мөвзуну е'лан едир вә дејир:

— Бу күн һаггында сөһбәт ачачағымыз Балаш Азәроғлу Азәрбајчанын танынмыш шаирләриндән биридир. О, олдугча мә'налы, чәтин вә ибрәтли бир һәјат јолу кечмишдир. Онун өмүр јолу халга, Вәтәнә, инсанын хошбәхтлик вә сәадәтинә, доғма әдәбијјатымызын даһа да инкишафына оғул мәһәббәтилә хидмәт етмәјин әсл нүмунәсидир.

Балаш Аллаһбахыш оғлу Абизадә-Азәроғлу [«Азәроғлу» шаирин тәхәллүсүдүр] 1921-чи илдә Азәрбајчан ССР-ин Бакы шәһәриндә фәһлә аиләсиндә анадан олмуш, орта тәһсилини дә бурада алмышдыр. Онун «Днепр» адлы илк мәтбу ше'ри 1937-чи илдә Бакыда дәрч олунмушдур. Аиләси Чәнуби Азәрбајчанын Әрдәбил шәһәринә көчәндә Балашын 17 јашы варды. Балаш бурада тәһсилини давам етдирир, фарс дилини өјрәнир. Һәмин илләрдә дә о, азадлыг уғрунда кедән милли һәрәката гошулур, Иран Халг Партијасы сыраларына гәбул олунур. Бөјүк Вәтән мүһарибәсинин ән ағыр илләриндә — 1943-чү илдә Азәрбајчанда фәалијјәт көстәрән «Азәрбајчан зидд фашист чәмијјәти»-нин Әрдәбил вилајәт ше'бәсинә сәдр сечилән Балаш, һәм дә чәмијјәтин органы олан «Јумруг» гәзетинә редакторлуг едир. О, «Сәттархан» ше'ринә көрә «Вәтән јолунда» гәзетинин е'лан етдији мүсабигәнин мүкафатына лајиг көрүлүр. Балаш Азәроғлу һәмјашыдлары ичәрисиндә өз исте'дады илә фәргләнир, Әрдәбилдә баш верән һадисәләрин фәал иштиракчысы кими зәһмәт адамларынын мәһәббәтини газаныр. 1942-чи илдән, 1945-чи илә гәдәр Иран Халг партијасынын, 1945-чи илдә Азәрбајчан Демократ Фиргәси јаранандан сонра Фиргәнин Әрдәбил вилајәт комитәсиндә тәблиғат ше'бәсинин мүдири, ејни заманда комитәнин органы «Човдәт» гәзетинин редактору ишләјир.

1945-чи илин декабрында Чәнуби Азәрбајчанда Милли һөкумәт јарадылыр. Бу илдә Тәбриздә јаранан Азәрбајчан Милли мәчлисинә депутат сечилир вә көчүб Тәбриздә јашајыр. Милли һөкумәтин гәләбә газанмасы Балаш Азәроғлунун јарадычылыг јолунда јени үфүгләр ачыр. О, Тәбриздә Милли һөкумәт тәрәфиндән Азәрбајчан Дөвләт Радио Верилишләри Комитәсинин сәдр мүавини тә'јин олунур, «Јазычылар вә шаирләр чәмијјәти»нин идарә һеј'әтинә үзв сечилир. Беләликлә, Балаш Азәроғлу бир шаир вә вәтәндаш кими милли һөкумәтин бүтүн тәдбирләриндә вар гүввә илә чалышыр, елм, мәдәнијјәт вә маарифин халг арасында јајылмасы саһәсиндә элиндән кәләни әсиркәмир.

Лакин Милли һөкумәтин өмрү узун сүрмүр. Халга азадлыг кәтирән Милли һөкумәт 1946-чы илин декабрында иртича гүввәләри тәрәфиндән јыхылыр. Дикәр һәмвәтәнләри кими Балаш Азәроғлу да доғма дијары — Чәнуби Азәрбајчаны тәрк едиб Совет Азәрбајчанына кәлмәјә мәчбур олур.

Балаш Азәроғлу 1947—1952-чи илләрдә С. М. Киров адына Азәрбајчан Дөвләт Университетинин филолокија факүлтәсиндә охујур, али тәһсил алыр. О, һәм дә Чәнуби Азәрбајчан јазычылары чәмијјәтинин сәдри вәзифәсиндә ишләјир, Азәрбајчан Демократ Фиргәси Мәркәзи Комитә-

Scanned with CamScanner

синин органы олан «Азәрбајҹан» гәзетиндә шө'бә мүдири, сонра исә мәс'ул редактор вәзифәләриндә чалышыр, Иран Халг Партијасынын вә Азәрбајҹан Демократ Фиргәси Мәркәзи Комитәсинин фәалијјәтиндә бир шаир вә вәтәндаш кими јахындан иштирак едир. Һазырда о, Азәрбајҹан Јазычылар Иттифагынын катибидир.

Балаш Азәроғлу көркәмли шаир олмагла јанашы, һәм дә исте'дадлы алим-әдәбијјатшүнасдыр. О, чохчилдлик «Азәрбајҹан әдәбијјаты»нын мүәллифләриндән биридир.

Охучуларын рәғбәтини газанмыш Балаш Азәроғлунун әсәрләри ССРИ вә бир сыра харичи өлкә халгларынын дилләринә тәрҹүмә олунмуш, кениш јајылмышдыр.

Партија вә һөкумәтимиз шаирин ичтимаи фәалијјәтини вә јарадычылыг саһәсиндәки хидмәтләрини јүксәк гијмәтләндирмишдир. О, ССРИнин бир сыра орден вә медаллары илә тәлтиф олунмушдур.

Шаирин һәјаты һаггында үмуми тәсәввүр јаратдыгдан сонра мүәллим көстәрир ки, Балаш Азәроғлу әлинә гәләм алдығы күндән доғма јурдуна, Вәтәнә бағлы бир өвлад кими өзүнү танытмышдыр. Балаш Азәроғлу ашағыдакы мисралары гәләмә аланда онун һәлә он алты јашы тамам олмамышды:

Көрпәчә бир гушам, асиман дәрин,
Мән о дәринлијә учмаг истәрәм.
Нәғмә дәфтәримин, сөз дәфтәримин
Адыны «Вәтән»лә ачмаг истәрәм.

Вәтәнпәрвәр шаир кәнҹлик еһтирасы илә гәләмә алдығы ше'рләри шакирд дәфтәринә көчүрүб ән гијмәтли вә әзиз бир не'мәт кими сахлајырды. Онда әдәбијјата мараг, ше'р јазмаг һәвәси һәлә орта мәктәбдә охујаркән јаранмышды. Балаш Азәроғлунда әдәбијјата мејли онун мүәллими, Азәрбајҹанын көркәмли алим-әдәбијјатшүнасы Ҹәфәр Хәндан ојатмышдыр. Шаирин өзү бу барәдә хатирәләриндә јазыр: «Бир күн Ҹәфәр мүәллим евә сәрбәст јазы вермишди. Мән мөвзуну ше'рлә јаздым. Ертәси күн мүәллимимиз јохладығы дәфтәрләри ушаглара гајтарды. Мәним дәфтәрими вермәди. Мән дахили һәјәчан вә нараһатлыг кечирмәјә башладым. Дүшүндүм: јәгин мәним ше'р јаздығымы мүәллим наразы галыб, ону јохламајыб. Мән һеч бир сөз демәдим, мә'јус олуб башымы ашағы салдым. Ҹәфәр мүәллим дәрси баша вурдугдан сонра деди:

— Ушаглар, инди мән сизә бир ше'р охујаҹағам.

Ҹәфәр мүәллим јаздығым ше'ри охујанда мән гулагларыма инанмадым, утандығымдан башымы даһа да ашағы салдым. Ше'ри охујуб гуртардыгдан сонра синфә мүраҹиәт етди:

— Билирсиниз ше'ри ким јазыб?

Һеч ким динмәди. Ахы јолдашларым мәним ше'р јазмағымдан хәбәрсиз идиләр. Ҹәфәр мүәллим билдирди ки, ше'ри Балаш Абизадә јазыб...»

Бу сөһбәт кәнҹ Балашда өзүнә инамы мөһкәмләдир, онда ше'р јазмаг һәвәсини даһа да артырыр. Аиләси илә 1938-ҹи илдә Ирана кедән бу кәнҹ 1941-ҹи илдә Әрдәбилдә икән јаздығы «Ингилаб шаиријәм» ше'риндә өз идеалы, һәјат мәгсәди барәдә ашағыдакы мисралары јазмышдыр:

Мән нә шаһ, мән нә султан, нә јарашыг, нә зијнәт,
Нә дөврүн һакиминә ше'р јазыб пул алан,
Нә чәлләдлар өнүндә һәјат үчүн алчалан,
Нә пејманә, нә саги, нә шәрәб шаиријәм,
Азадлығын чарчысы ингилаб шаиријәм!

Шаирин кечдији һәјат јолуна нәзәр салдыгда belә бир һәгигәтин шаһиди олуруг: Азәроғлу лап кәнҹ јашларындан азадлыг һәрәкатына гошулмуш, бүтүн мә'налы һәјатыны халгын хош кәләҹәји вә сәадәти, азадлығы јолунда мүбаризәјә сәрф етмишдир. О һәм гәләми, һәм силаһы, һәм дә гајнар ичтимаи фәалијјәти илә халг јолунда әсл фәдаи кими вурушмушдур.

Б. Азәроғлунун илк «Ше'рләр» китабы 1944-ҹү илдә Әрдәбилдә, икинҹи китабы исә ики ил сонра Тәбриздә нәшр олунмушдур.

Кечән мүддәтдә Балаш Азәроғлунун отуздан артыг китабы чапдан чыхмышдыр. Дөјүшкәнлик, вәтәнпәрвәрлик, халга вә доғма јурда сонсуз сәдагәт, гәһрәманлыг, халгын шән вә хошбәхт кәләҹәјинә инам, достлуг, гардашлыг, пролетар бејнәлмиләлчилијинин тәрәннүмү Азәроғлу поезијасынын әсас мотивләридир.

Ингилаб шаиринин «Ана дили», «Тәбризим мәним», «Елә оғул истәјир Вәтән...», «Күч милләтимдәдир», «Ленин», «Москва», «Ленин шәһәри», «Ҹәбһәдән мәктуб» вә дикәр әсәрләри вәтәндашлыг лирикамызын ән гијмәтли нүмунәләридир.

Шаир белә һесаб едир ки, дүнја бизим үмуми евимиздир. Биз ону көз бәбәји кими горумалы, онун даһа да чичәкләнмәсинә чалышмалыјыг.

Доғма јурдуну, Вәтәнини, онун гәһрәманлыг тарихини гәлбән севән, ону ше'рләриндә оғул мәһәббәти илә тәрәннүм едән шаир Иран шовинистләринин ана дилимизә һәгарәтлә јанашдыгларыны, бу дили гадаған етдикләрини дә сојугганлы гаршылаја билмир. Шаир дилимизә мәнфи мүнасибәти нифрәтлә дамғаламыш, «Ана дили» ше'риндә гәһрәманын симасында бу чох әзиз не'мәтә өз дәрин рәғбәтини ифадә етмишдир.

Бу изаһатдан сонра **«Ана дили»** ше'ри охунур. Бу сүжетли ше'р гыса олса да, шаир бурада чох мүһүм вә ваҹиб бир мәсәләјә тохунмушдур. Бу да халгын, милләтин варлығы үчүн ана дилинин зәрурилији мәсәләсидир.

Ше'р барәдә суал-ҹаваба башламаг үчүн әсәрин ики-үч шакирдә охудулмасы ваҹибдир. Бу диалог-ше'рдә ики гүввә үз-үзә дајанмышдыр: елобасыны, дилини севән гәһрәман вә азадлыға гәним кәсилән, халгын вар-дөвләтини талајан, ону диләнчи көкүнә салан, үстәлик дә бүтөв бир милләтин дилини әлиндән алмаг гәрарына кәлән гара гүввәләр. Шаир бурада гәһрәманын симасында һеч нәдән, һәтта өлүмдән белә горхмајан бир фәдаи образыны јаратмышдыр. [Дәрси даһа мараглы вә сәмәрәли гурмаг үчүн мүәллим ше'ри роллар үзрә дә охуда биләр].

Ше'рин мәзмуну синфә мәнимсәтмәк үчүн мүәллимин тәклифи илә шакирдләр мәтни диггәтлә нәзәрдән кечирир, гәһрәманын ирадәсини ифадә едән мәгамлары — сөзләри мүәјјәнләшдирирләр. Бундан сонра синифдән мүвафиг ҹаваб алмаг үчүн шакирдләр гаршысында суаллар гојулур вә мүвафиг ҹаваблар тәләб олунур.

— Гәһрәманын сарсылмаз ирадәјә малик олдуғуну нәдән билирик?

— Ону нә илә һәдәләјирләр? Мәтндән һәмин сөзләри көстәрә биләрсинизми?

— Бүтүн бу һәдә-горхулар гәһрәман тәрәфиндән нечә гаршыланыр?

— Гәһрәманын бу һәрәкәтинин сәбәбини дејә биләрсинизми?

— Бәс һансы һөкм гәһрәманы сарсыдыр?

— Гәһрәманын гаршысындакы дүшмәнләрә сөзү нә олур?

— Нијә гәһрәман данышыб динә билмәди?

— Сиз ше'рдәки гәһрәманы нечә тәсәввүр едирсиниз?

— Сиз онун сон сөзләринә нечә бахырсыныз?

— Ше'рин әһәмијјәтини нәдә көрүрсүнүз?

— Дили севмәји нечә баша дүшүрсүнүз?

Беләликлә, мүәллимләр ше'рдән кәтирилән нүмунәләр әсасында шакирдләрин ҹавабларыны үмумиләшдирә биләр. Шакирдләр арзу етдикләри ашағыдакы тапшырыгларын бирини јеринә јетирә биләрләр.

«Ана дили» ше'рини диггәтлә охујун, мәзмунуну өјрәнин вә әзбәрләјин.

«Ана дили» ше'риндән истифадә илә «Дил халгын варлығыдыр», «Мәним доғма ана дилим» мөвзуларындан бирини мүхтәсәр инша кими ишләјин.

«ТӘБРИЗИМ МӘНИМ»

Нөвбәти дәрс «Тәбризим мәним» ше'ринин тәдрисинә һәср олунур. Мүәллим кечән дәрсдә верилән «Ана дили» ше'ри барәдә синфин мә'луматыны јохлајыр, мүхтәсәр суал-ҹаваб апарыр. Сонра исә јени дәрсин мөвзусуну е'лан едир. Ше'рин мәзмуну вә идејасыны шакирдләрә дәриндән вә шүурлу мәнимсәтмәк үчүн Тәбриз шәһәри һаггында тәхминән ашағыдакы һәҹмдә мә'лумат вермәк јеринә дүшәр.

— Тәбриз Иранда ән ири шәһәрләрдән биридир. О, Ҹәнуби Азәрбајҹанын ән бөјүк шәһәри, ејни заманда игтисади вә мәдәнијјәт мәркәзидир. Тәбриз дүнја мигјасында мәшһур олан Сәттар хан, Шејх Мәһәммәд Хијабани, Фирудин Ибраһими, Сејид Ҹәфәр Пишәвәри кими гәһрәманларын, дөвләт вә ичтимаи хадимләрин вәтәни, мисилсиз ме'марлыг абидәләри илә танынан, зәнкин јералты вә јерүстү сәрвәтләри олан бир дијардыр. Гәдим гәһрәманлыг тарихи олан бу шәһәр шаирләрин илһам мәнбәјидир.

Бу гыса мә'луматдан сонра мүәллим «Тәбризим мәним» ше'ринин оху-

Scanned with CamScanner

суна башлајыр. Мәтн бир дәфә охундугдан сонра мөвзуну ајдын баша дүшмәк үчүн мәтндәки изаһы вачиб олан сөзләри сечир, лүғәт дәфтәрләринә јаздырыр. Чүнки бунсуз бә'зи мәтләбләр синиф үчүн гаранлыг гала биләр. Һәмин сөзләр ашағыдакылардыр:

Сәһәнд — Чәнуби Азәрбајчанда әзәмәтли дағ.
Ачычај — Тәбриз јахынлығында чај.
Бағмешә — Тәбриздә бир мәһәллә.
Гарағач — Тәбиәтин сәртлијинә дөзүмлү, һәмишәјашыл ағач.
Әмрәхис — Сәттарханын дөјүшдүјү мәһәллә. Ингилаб заманы һәмин мәһәллә дөјүшчүләрин гәраркаһына чеврилмишди.
Сирхаб — Тәбриздә сәнәткарларын јашадығы мәһәллә.
Әрк — Тәбриз шәһәриндә һүндүр вә әзәмәтли гала.

Шәмсүлимарә — Тәбриздә һөкумәт башчысынын отурдуғу бина. Ел ичәрисиндә — сарајлар арасында күнәш кими шө'лә сачан гәср.

Һичрәт — Мәһәммәд пејғәмбәрин Мәккәдән Мәдинәјә көчмә тарихи — һичри тарих [622].

Мәшрутә — Чәнуби Азәрбајчанда Сәттарханын башчылыг етдији ингилаби һәрәкатын ады — халгын иштирак етдији һөкумәт идеалы.

Әмирбазары — Тәбриздә үстүөртүлү бөјүк базар.

Шишәкәр мејданы — Шүшә мә'мулаты һазырланан вә сатылан мејдан.

Кәчил гапысы — Тәбриздә мәһәллә ады.

Лүғәт јазылдыгдан вә бир дәфә һәмин сөзләрин мә'насы мәтнлә бағлы шәкилдә изаһ олундугдан сонра ше'рин илк дәфә бүтөвлүкдә, сонра исә һиссә-һиссә охунмасы даһа сәмәрәли сајылыр.

«Тәбризим мәним» ше'ри једди бөлмәдән ибарәтдир. Мараглы бурасыдыр ки, Балаш Азәроғлу бөјүк еһтирасла вә вәтәндашлыг мөвгејиндән гәләмә алдығы бу поетик нүмунәдә доғма јурда бағлылығыны олдугча мараглы вә орижинал шәкилдә ифадәјә наил олмушдур. Һәр бөлмәдә мүстәгил фикир өз әксини тапмышдыр. Буна көрә дә ше'р һиссә-һиссә охунур, онун мәзмуну вә шаир фикри әтрафында ишкүзар суал-чаваб, сөһбәт тәшкил олунур.

Биринчи бөлмәдә шаир доғма Тәбризин тәбии зәнкинлијини, онун ахарбахарлы мәнзәрәсини сөзүн күчү илә нәзәримиздә чанландырыр. Бу тәсвирдә биз **башы Сәһәнд чалмалы**, әтәји **Ачычајлы, гузеји гар әтирли, күнеји чобан һарајлы**, Тәбризи көрмүш кими олуруг. **«Фирузә көјнәкли»**, **«булуд өрпәкли»**, **«нејсан јағышлы»**, **«ал јанаглы»**, **«улдуз бахышлы»**, **«ајна көллү»**, **«булаг зүмзүмәли»** кими епитетләр јерли-јериндә ишләнмиш, шаһәрләр көзәли Тәбризин тәбии көзәллијини вермәјә хидмәтә јөнәлдилмишдир. Бу әлван гафијәләр васитәсилә биз һәм дә дилимизин зәнкинлијини дә әјани шәкилдә көрүр вә дәрк едирик.

Мәтн үзәриндә бу тәрздә ишин тәшкили о заман фајдалы вә сәмәрәли олар ки, оху просесиндә һәм сөзләрин ишләнмә мәгамыны, һәм дә шаир идеалыны мүәјјәнләшдирмәјә мүәллим шакирдләрин өзләрини чәлб етсин вә синфин фәаллыг вә мүстәгиллијинә кениш мејдан версин.

Икинчи бөлмәнин охусу просесиндә диггәт Тәбризин гәдимлијинә нечә сәнәткарлыгла јанашылдығына верилмәлидир. Бу гәдим дијарын чоғрафи хәритәсини мүхтәсәр шәкилдә вермәклә шаир белә бир һәгигәти охучу һафизәсинә һәкк етмәк истәјир ки, бурада һәм дә Сәттархан руһу јашајыр. Әрк галасынын әзәмәти, Сәһәнд дағынын вүгары илә јанашы, ингилаб илләриндә гәраркаһа чеврилмиш Әмрәхиз дә Тәбризә јени бир мөһтәшәмлик вә јенилмәзлик верир. Биринчи бөлмәдә олдуғу кими, бурада да мүәллим синфин иштиракы илә епитетләри тапдырыр, онларын гошулдуглары сөзлә ифадә етдији идејаны шәрһ едир.

Үчүнчү бөлмәдә Тәбризин гәдимлијиндән сөз ачан шаир ону һәм дә тәзадлар шәһәри кими нәзәрдә чанландырыр. Шаирин тәсвириндә Тәбриз **«синәсини күллә габағына вериб тарих јарадан, мәшрутә нијјәтли, азадлыг сорағлы»** гәһрәман инсанлары өз гојнунда бәсләјән ингилаб мәркәзидир.

Дөрдүнчү бөлмәдә үчүнчү бөлмәдә ирәли сүрүлән фикир — Тәбризин гәдимлији, **«гәһрәман оғулларын дијары»** олмасы бир даһа нәзәрә чатдырылыр. Лакин бурада белә бир фикир дә поетик шәкилдә охучуја тәлгин едилир ки, бу дијар тарихдән јадикар галмышдыр. Бу гәһрәман шәһәр икидләр дијарыдыр. Әзәмәтли тарихә малик олан Тәбризин букүнү һәсрәтли олса да, о, кәләчәјә — азад вә хошбәхт күнә бөјүк үмидлә бахыр. Лакин онун варлығы үчүн белә бир һал характерикдир ки, бу шәһәр өз һәјатыны, варлығыны торпаға бағлылыгда тәсәввүр едир. Өз азадлыг вә тарихини горумағы мүһүм бир јолда — дөјүшдә көрүр. Буна көрә дә онун **«бир әли јарагда, бир әли торпагдадыр»**. Бу гәһрәман халг дөјүшә-дөјүшә јашајыр, «һәјатыны, не'мәтини горујан», шәрәф вә шөһрәтини һәр шејдән әзиз тутан бир варлыг кими тарихә өзүнүн гәһрәманлыг тарихини јазыр.

Бешинчи бөлмәдә шаирин көврәк һиссләри өн пландадыр. Шаирин доғма Тәбриз үчүн кечирдији интизар охучуја да сирајәт едир. Шаир-вәтәндаш бир ан олсун белә көз бәбәји кими севдији гәдим шәһәрдән кәнарда дејилдир. Вәтәни оғул мәһәббәти илә севән шаирин бурада изи галмышдыр.

Алтынчы бөлмәдә шаир һәмин фикри давам етдирир. Тәбриз һәм нағылларла долу әсрарәнкиз бир мәмләкәт, һәм дә һәгигәтләри өзүндә бирләшдирән көзәл бир кушәдир. Шаир өмрүнүн ачысы, ширини, кәдәр вә севинчи, шадлығы, мөһнәти бу дилбәр мәканла бағлыдыр. Шаир үчүн бу торпаг она көрә әзиздир, доғмадыр ки, о, бурада кәнчлијини, динчлијини әманәт гојмушдур. Һәмин јурд шаир үчүн архадыр, көмәкдир, дајагдыр. Бу шәһәр онун үчүн дүнәндир, букүндүр, сабаһдыр.

Једдинчи бөлмәдә шаир дедикләрини јекунлашдырыр вә бир әскәр кими Вәтән гаршысындакы борчуну е'тираф едир. О јазыр ки, дүнән олдуғу кими, әкәр лазым кәләрсә, сабаһ да әлдә силаһ Вәтән јолунда дөјүшләрә кетмәјә һазырдыр. Шаирдән өтрү ән ағыр вә ән кәдәрли ан өз јурдуну нискилли, алны көлкәли көрмәкдир. О өзүнү Тәбриздән ајры, кәнар һесаб едә билмир. Вәтәнсиз шаир һеч нәдир. Балаш Азәроғлу Тәбризә мүрачиәтлә јазыр: **«сәнсиз мән кимәм, мән нәјәм...»** **«Үзүјү гашыјла таныјарлар». Сәнсән дүнјада таныдан мәни. Елимин, дилимин вәтәни...»**

Ше'р һиссә-һиссә охунуб тәһлил олундугдан сонра мүәллим мәтнин нечә мәнимсәнилдијини јохламаг мәгсәди илә синиф гаршысында суаллар гојур, мүвафиг чаваблар алыр, лазым кәлдикдә әлавәләр едир. Һәмин суаллар тәхминән ашағыдакы кими гурула биләр:

— «Тәбризим мәним» ше'риндә шаир Сәттархан вәтәни Тәбризи бизә нечә тәгдим едир? Мәтндән кәтирдијиниз нүмунәләрлә фикринизи билдирин.

— Ше'рдә јер адларынын нә мәгсәдлә ишләдилдијини изаһ едә биләрсинизми?

— Тәбризин гәдим дијар олдуғуну биз нәдән билирик? Мәтндән нүмунә кәтирә биләрсинизми?

— «Үзүјү гашыјла таныјарлар» мисрасынын ифадә етдији мә'наны изаһ един.

— «Гәһрәман оғуллар дијары» дејәркән шаир нәји нәзәрдә тутур? Ше'рдән нүмунә кәтирин.

— Вәтәнә бағлылығыны шаир нечә ифадә едир? Ше'рдән һәмин јерләри сечин вә фикринизи билдирин.

— Кечмиши әзәмәтли,
бу күнү һәсрәтли,
кәләчәји үмид долу,
бир әли јарагда,
бир әли торпагда,
дөјүшә-дөјүшә јашајан,
һәјатыны, не'мәтини горујан...—

мисраларынын ифадә етдији мә'наны шәрһ един.

Көстәрилән суаллар әтрафында мүәллим суал-чаваб апарыр, синфи мәтн үзәриндә ишләтмәк просесиндә образлы ифадәләри, епитетләри тапдырыр, онларын фикрин сәрраст верилмәсиндә јерини изаһ едир.

Беләликлә, дәрсин сонунда тапшырыр ки, евдә ше'ри бир даһа диггәтлә охусунлар, һәр бөлмәнин мәзмуну өјрәнсинләр, мәтндәки епитетләри гошулдуглары сөзләрлә бирликдә сечиб дәфтәрләринә јазсынлар, фикриифадәдә онларын јеринә диггәт јетирсинләр. Һәмчинин мүәллим төвсијә едир ки, данышыгда истифадә үчүн мүвафиг парчалары әзбәрләсинләр.

«ЕЛӘ ОҒУЛ ИСТӘЈИР ВӘТӘН...»

Шакирдләри вәтәнпәрвәрлик, гәһрәманлыг вә доғма јурда бағланмаг, онун сәадәт вә азадлығы јолунда фәдакар олмаг руһунда бөјүтмәкдә «Елә оғул истәјир Вәтән...» поемасынын тәдрисинин мүстәсна әһәмијјәти вар-

Scanned with CamScanner

дыр. Бөјүк сәнәткарлыг вә вәтәндашлыг гејрәти илә јазылмыш бу әсәрдә халг иши уғрунда фәдакар олмаг идејасы олдугча конкрет шәкилдә ифадә олунмушдур. Мүәллимин кечән мөвзу — «Тәбризим мәним» ше'ринин синиф тәрәфиндән нечә мәнимсәнилдијини јохладыгдан сонра поема һаггында сөһбәтини даһа чанлы вә мараглы гурмаг үчүн гыса кириш сөһбәти апармасы фајдалыдыр. О, мөвзуну е'лан етдикдән сонра синфә мүрачиәтлә дејир:

— Чәнуби Азәрбајчаны азад вә мүстәгил көрмәк бу дијарын јетирдији өвладларын ән мүгәддәс арзусу олмушдур. Дәфәләрлә өз азадлыг вә хош күзәраны уғрунда мүбаризәјә галхан, лакин һәр дәфә арзу вә истәји көзүндә галан халг кәләчәјә үмидини итирмәмиш, тутдуғу јолдан дөнмәмишдир. Минләр вә он минләрлә чәсур вә намуслу оғланларыны итирән Чәнуби Азәрбајчан халгы улу бабасынын — ел гәһрәманы Сәттарханын јолу илә кетмиш вә белә бир һәгигәтә инанмышдыр ки, зүлм узун мүддәт давам едә билмәз. Кеч-тез зәһмәткеш инсан иллӘрдән бәри апардығы ардычыл мүбаризәнин бәһрәсини көрәчәк, өз торпағынын ағасы олачагдыр. «Елә оғул истәјир Вәтән...» поемасынын мүәллифи шаир-дөјүшчү Балаш Азәроғлу да әсәрдә халгын бу әзмини, хош күн уғрунда бәсләдији үмидләри поетик шәкилдә ифадәјә чалышмышдыр. Бу күн биз һәмин әсәри өјрәнәчәјик.

Мәтн үзәриндә иш апараркән мүәллим, биринчи нөвбәдә әсәрдәки чәтин сөзләрин изаһына хүсуси фикир вермәлидир. «Елә оғул истәјир Вәтән...» поемасындакы јер адлары, тарихи шәхсијјәтләр вә изаһы ајдынлашдырылмалы олан сөзләрин мә'насыны шәрһ етмәдән мөвзуну синфә мәнимсәтмәк гејри-мүмкүндүр. Буну нәзәрә алараг мүәллимләрә көмәк мәгсәдилә әсәрдәки чәтин сөзләрин луғәтини вермәји лазым билирик. Һәмин изаһы вачиб олан сөзләр ашағыдакылардыр:

1. **Чин һасары** — Шимали Чиндә узун гала дивары. Гәдим Чинин нәһәнк ме'марлыг абидәсидир. Илк һиссәләри ерамыздан әввәл IV—III әсрләрдә тикилмәјә башланмышдыр. Бә'зи мә'лумата көрә сәддин узунлуғу 4 мин км-ә гәдәр, дикәр мә'лумата көрә 5 мин км-дән чохдур. Һүндүрлүјү 6,6 метр [бә'зи јерләрдә 10 м.], ашағы һиссәсинин ени тәгрибән 6,5 м., јухары һиссәсинин ени исә 5,5 м-дир.

2. **Тарлашмыш** — гаралмыш. Бурада силинмәдијиндән боғунуг, тутгун көстәрән ејнәк.

3. **Фаруг** — Мисир кралы.

4. **Еһкамлар өлкәси.** — Мисир нәзәрдә тутулур.

5. **Фејсәл** — Ираг кралы олмушдур. Ираг ингилабы заманы өлдүрүлмүшдүр [1958].

6. **Истибдад** — зүлм, мүтләгијјәт.

7. **Истиглал** — азадлыг.

8. **Мүстәшархана** — мәсләһәт еви. Бурада Иранда мәскән салмыш харичи мәсләһәтчиләрин топлашдығы, мәшвәрәт кечирдији јер нәзәрдә тутулур.

9. **Әбүлгасим Фирдовси** [934—1027]— фарс-тачик классик поезијасынын фәхри. Мәшһур «Шаһнамә» дастанынын мүәллифидир. Бурада Фирдовсинин мәнсуб олдуғу халг нәзәрдә тутулур.

10. **Үмман** — бөјүк дәниз, дәрја.

11. **Бид'әт** — адәт-ән'әнә. Бурада мәнфи мә'нада ишләдилир.

12. **Үч дәфә шаһла үз-үзә дуран** — Иранда — Чәнуби Азәрбајчанда феодализм вә империализм әлејһинә баш вермиш буржуа ингилабы [1905—1911], милли азадлыг һәрәкаты [1918-1922], демократик һәрәкат [1941—1945] нәзәрдә тутулур.

13. **Гәсб етмәк** — таламаг. Бурада һаггыны, һүгугуну әлиндән алмаг.

14. **«Милләти-гәјјур...»** Гејрәтли милләт. Ше'рдә тә'рифләјә-тә'рифләјә вар-дөвләтини әлиндән алмаг, һүгугуну тапдаламаг.

15. **Гаралар ағларын һакимијјәтини јыхдығы бир заманда** — рәнки гараларын — зәнчиләрин мүстәмләкә системинә гаршы апардығы мүбаризә вә әлдә етдикләри истиглалијјәт, наилијјәтләр нәзәрдә тутулур.

16. **Сәфәвиләрин ганун јаздығы дил** — доғма Азәрбајчан дили.

17. **Чәлладын бириси** — Иран шаһы нәзәрдә тутулур.

18. **Мәшрутә** — конститусијалы дөвләт гурулушу — конститусија.

19. **Сәрдарын нәвәси** — милләтин башчысы Сәттарханын мәнсуб олдуғу Азәрбајчан халгы, Азәрбајчан милләти.

20. **Савалан** — Чәнуби Азәрбајчанда Әрдәбил шәһәри јахынлығындакы һүндүр вә әзәмәтли дағ.

21. **Шејх Мәһәммәд Хијабани** [1880-1920] — Азәрбајчанын көркәмли ичтимаи вә дөвләт хадими.

22. **Мирзә Әли Мө'чүз Шәбүстәри** [1873—1934] — Азәрбајчанын көркәмли сатирик шаири.

23. **Сигләт** — ағыр. Бурада санбаллы мә'насында.

24. **«Нәзми-назик»** — инчә руһлу [ше'р].

25. **Шаһ Исмајыл Хәтаи** — Сәфәвиләр дөвләтинин [1501—1736] баниси вә илк һөкмдары [1501—1524], көркәмли шаир.

26. **Дәнизләр кралы** — инкилис империализми нәзәрдә тутулур.

27. **Һами** — һимајә едән, сахлајан. Бурада саһиб мә'насында.

28. **Лорд** — инкилисләрдә фәхри ад. Бурада саһибкар мә'насында.

29. **Истиглалыны бүкүб гојду полад сејфә** — бурада халгын мүстәгиллијини әлдән алмаг, ону мәһкум етмәк мә'насындадыр.

30. **Һүрријјәт** — азадлыг.

31. **Тәшнә** — сусамыш, сусуз. Бурада азадлыға чан атан, азадлыг тәләб едән халг демәкдир.

32. **Исфәһан** — Иранда бөјүк бир шәһәр.

33. **Маһабад** — Иран Күрдүстанында бөјүк бир шәһәр.

34. **Радикал.** — ријази терминдир вә ријазијјатда көк демәкдир. Ше'рдә исә **«радикал»** сөзү ирадә, һүгуг мә'насында ишләнмишдир.

Мәтн охундугча мүәллим һәмин сөзләр үзәриндә дајаныр, лазыми изаһат верир. [Мәктәб тәчрүбәси көстәрир ки, мөвзунун шакирдләр тәрәфиндән лазыми сәвијјәдә дәрки мәтндәки сөзләрин һәм мә'насынын, һәм дә дашыдығы функсијанын нә дәрәчәдә ајдын баша дүшүлмәсиндән чох асылыдыр].

Поемада ики нәфәр үз-үзә дајанмышдыр. Бунлардан бири философ, дикәри исә шаирдир. Философ шаирлә китаб дилиндә данышыр, ганундан, ријази үсуллардан мисаллар кәтирир, һәр шејин мәсләһәтлә, ганун чәрчивәсиндә дүзәләчәјинә шаири инандырмаға чалышыр. Шаир исә тамам башга мөвгедән һәјат һадисәләринә јанашыр. О, философ достуна белә бир һәгигәти баша салмаға чалышыр ки, инди заман дәјишмишдир, инсанлар башгалашмышдыр. Әсрләрдән бәри зүлмә бојун әјмиш зәһмәткеш халгын инсан кими јашамасындан өтрү бирчә јол вардыр — о да мүбаризәдир. Лакин бу мүбаризә дә көјдән дүшмүр. Бу мүбаризә халгын ирадәси илә олур. Шаир өз халгынын — Чәнуби Азәрбајчанын һәјатындан ибрәтли нүмунәләр кәтирир, философ достуна баша салыр ки, дүнјада инсаны һејрәтә салачаг бөјүк чанланма баш вердији бир заманда Чәнуби Азәрбајчан халгы һаким тәбәгәләр тәрәфиндән ән ади инсани һүгуглардан мәһрум едилмишдир, онун сәрвәтләри таланмыш, өзү диләнчи көкүнә салынмыш, ана дили белә гадаған олунмушдур, **«бүтүн Ирана мәшрутә верән Сәрдарын нәвәси»** — Азәрбајчан халгы өз доғма ана дилиндә данышa билмир. Шаир буну **«ијирминчи әсрин ән бөјүк фачиәси»** адландырыр. Халг ики гат зүлм алтында инләјир: **физики, мә'нәви!** Шаир бу һагсызлығы арадан галдырмаг наминә мәһз елә оғуллар истәјир ки, **«дүшмәнләрин башына алов төксүн дилиндән. Галхыб Савалан дағына бир милләтин дәрдини бүтүн Шәргә бағырсын...» «Инди елә оғул истәјир Вәтән о, Сәттархан үрәкли, Хијабани нәфәсли, Мө'чүз нијјәтли олсун! Гылынчынын одундан, сөзүнүн гүдрәтиндән, ше'ринин сигләтиндән дүшмән ел-ел говулсун!..»**

Поеманын охусу кедишиндә шаирин нечә оғул истәдији мәтндән тапылыр, мүәллимин тапшырығы илә һәмин мисралар әтрафында кениш сөһбәт ачылыр. Поема охундугча мүәллим синиф гаршысында мүәјјән суаллар гојур, онун тапшырығы илә шакирдләр мүвафиг парчалары тапырлар. Мәсәлән **«Мүасир заманда дүнја һадисәләринин дәјишдијини шаир поемада нечә вермишдир?** суалына шакирдләр ашағыдакы парчаны нүмунә көстәрә биләрләр.

Инди елә бир замандыр ки,
Сәдләр дајана билмир
үммәнларын далғасына.
Ағалар өзләри сәс верир
мүстәмләкә дүнјасынын дағылмасына.
Азад олур
ағлар, гаралар...

— Азәрбајчан халгынын дөјүшкән халг олдуғу, буна бахмајараг һәр дәфә һагг сәсинин боғулдуғу поемада өз әксини нечә тапмышдыр?

CamScanner ile tarandı
Scanned with CamScanner

Шакирдләр мәтндән ашағыдакы нүмунәни охујурлар:

Ијирминчи әср ајаг тутдуғу күндән
Үч дәфә шаһла үз-үзә дуран,
Үч дәфә һөкумәт гуран,
өлдүрән, өлән,
дөјүшдә үзү дөнмәјән,
Азадлыг үчүн торпаға дүшән,
Фәгәт ајагларда сүрүнмәјән
бир халгын
һаггыны гәсб етмиш ағалар,
нә ана дилиндә мәктәби вар,
нә дә әлифбасы.
Будур Теһранын гисасы...
«Милләти-гәјјур...» дејә
күрәјинә әл вуруб
дилини кәсирләр бир милләтин.

— Халгын сыхышдырылмасына даир даһа нә кими мисал кәтирә биләрсиниз?

— Шаир үрәк ағрысы илә јазыр:

Инди дилимиз «мәһәлли»,
Нәғмәмиз «мәһәлли»,
Өзүмүз «мәһәлли» олмушуг.
Низамиси дүнјаја сығмајан
бир халг,
Бир мәһәлләјә долмушуг!

— Бу вәзијјәтә сон гојмаг үчүн шаир нечә оғулларын олмасыны арзулајыр?

— Балаш Азәроғлу Вәтән үчүн ләјагәтли оғулларын ајаға дурмасыны истәјир вә дејир:

Елә оғул истәјир Вәтән
дишилә зәнчири гыра билсин,
сүнкү габағында
синәсилә дура билсин.
Ағыр танклары әритсин нәфәси.
Топ күлләсиндән узаг кетсин
һагг дејән сәси...
Бир әли Исфаһанда олсун,
Бири Маһабадда.
Нечә көркәмдә,
нечә адда
милләти топлаја билсин
бир бајраг алтына.
Гој Иран јенидән галхсын
Ингилаб атына.

Охунун бу тәрздә мәтнлә бағлы шәкилдә апарылмасы, јери кәлдикдә сечилән нүмунәләр әтрафында фикир мүбадиләси кечирилмәси, шакирдләрин өзләри тәрәфиндән лазымы парчаларын тапылмасы дәрси мараглы едәр, әсәрин мәзмун вә идејасыны синфә чатдырылмасыны шәртләндирәр. Бунунла јанашы, мәтн охунаркән мүәллимин сәнәткарлыг мәсәләләринә дә нәзәр-диггәт јетирмәси, јери дүшдүкчә поемадакы образлы ифадәләрин шәрһинә јер ајырмасы да фајдалыдыр. Мәсәлән, поемада шаирин философла мүбаһисәјә киришдији јердә пајыз кечәсинин узунлуғуну сәнәткар ашағыдакы кими мә'наландырыр:

Нә гәдәр узун олса да
пајыз кечәси, —
Мәғлуб ордунун әскәри тәк
улдузлу пагонларыны чыхарыб
бир-бир
атыр јени доған сәһәрин ајағына.
Кечә вә улдузлар әријир.
Ај бир гылынч кими кирир гынына...

Бу мисалла әлагәдар мүәллим синфә мүрачиәтлә сорушур:

— Поемадан башга бир образлы фикри тапа биләрсинизми?

Шакирдләр мәтни нәзәрдән кечирир вә сечдикләри нүмунәләри охујурлар:

Фикирләр гызармыш дәмир тәк
бејнини јандырыр,
әлини јандырыр
Дилинә алырсан,
нәфәсин од тутур,
дилини јандырыр...

Јахуд:

Бахырсан,
нә дили сөз тутур,
нә дә
беш гара пула дәјәр дәриси...

Башга бир мисал:

Гој билсин
Азәрин талеји илә ојнајан ағалар:
Күл совурмамыш,
Көз сөнмәмиш!
ја әли,
ја да сағгалы јанар...

Мүәллим бу парчалары садәчә тапдырмыр. О, һәмин образлы ифадәләрин нә мәгсәдлә ишләндијини, нә илә бағлы олдуғуну синиф гаршысында гојур. Онлара мувафиг чаваблар алыр, әлавәләр едир.

Мәтн бир нечә дәфә охундугдан, мәзмун үзәриндә иш апарылдыгдан, шакирдләрин шаирин истәјинин бу ше'рдә өз поетик әксини нечә тапдығыны дәрк етдикдән сонра мүәллим әсәрин букүнкү әһәмијјәтиндән сөз ачараг билдирир ки, Азәроғлунун дедији вәтән оғуллары 1979-чу илин февралын 12-дә Мәһәммәд Рза Пәһләвинин диктатурасына сон гојдулар. Шаһ Ираны тәрк едиб харичә гачды. Ингилабын илк күнләриндә халгын е'тимадыны газанмаг үчүн демократик шүарлар ирәли сүрүлдү. Милли буржуазијанын нүмајәндәси Базирган һакимијјәт башына кәлди. «Әсас ганун»ун 15-чи маддәсиндә Иранда јашајыб Әгәлијјәтдә олан халглара, о чүмләдән Чәнуби Азәрбајчанда ана дилиндә орта тәһсил алмаг, мәтбуат китаб нәшр етмәк һүгугу верилди. Лакин илләр кечдикчә һакимијјәтдә өз мөвгејини мөһкәмләдән мүртәче гүввәләр ингилабы өз јолундан чыхартмаға башладылар. Өлкәнин ачыг фикирли, демократик руһлу адамлары Ираны тәрк етдиләр. О чүмләдән Чәнуби Азәрбајчанда јашајан 2 милјона јахын адам вәтәндән дидәркин дүшдү. Ингилабдан сонра верилән шүарлар, конститусијанын маддәләри позулду вә өлкәдә гаты ислам диктатурасы јаранды. Минләрлә азад фикирли адамлар зинданлара салынды. Мәктәбләр бағланды, гызлар-гадынлар барәдә даһа ағыр ганунлар гојулду. Орта әсрләрдә олан ганунлар, бир нөв, бәрпа олунду.

1989-чу илин мајында өлкәнин дини рәһбәри Руһулла Мусәви — Хомејни өләндән сонра президент Хаминеји дини рәһбәр сечилди. Иранда икинчи гүдрәтли шәхсијјәт олан Һашими Рәфсәнчани Иран мәчлисинин сәдри вә силаһлы гүввәләрин фәрмандеһи [баш команданы] олду. Өлкәдә һөкм сүрән белә бир гурулуш халгы разы сала билмәз. Иран бу күн јенә дә Балаш Азәроғлу дедији кими:

Елә оғул истәјир Вәтән
Диши илә зәнчири гыра билсин...

Мүәллим шакирдләрин өз арзусу илә поемадан бир парчаны әзбәр өјрәнмәләрини тапшыра биләр.

Көркәмли шәхсијјәтләр халг шаири Балаш Азәроғлу һаггында

Бөјүк вә һәгиги идеалларла јашајан сәнин кими бир сәнәткарын әсас мөвзусу һәмишә вәтән вә халг олдуғу үчүн белә илһамлы вә көзәл ше'р јазмағын [«Елә оғул истәјир Вәтән...» поемасы нәзәрдә тутулур], јәгин ки, һеч кәсә көзләнилмәз вә тәәччүблү бир һадисә кими көрүнмәјәчәкдир.

Мән дејәрдим ки, сәнин бу мисраларын, сијаси бир идејаны габарыг вердији гәдәр дә сијаси лирикамызын истигамәтини тә'јин едир.

Меһди ҺҮСЕЈН

Балаш гардаш... Мән арзу едирәм сиз өз Һәчәринизлә [Балаш Азәроғлунун һәјат јолдашы шаирә Мәдинә Күлкүн нәзәрдә тутулур] бирликдә өз силаһларынызы — гәләмләринизи даһа бөјүк гәһрәманлыгла ишләдәсиниз. Гәдим вә шанлы тарихә малик Азәрбајчан ше'рини даһа да зәнкинләшдирәсиниз. Азәрбајчана дүнја шөһрәти, үлкәр — улдуз парлаглығы кәтирәсиниз. Өзүнүз дә бизим ше'р сәмасынын парлаг улдузу кими әбәди парлајасыныз.

Сүлејман РӘҺИМОВ

Балаш Азәроғлу мөвзунун новатор бәдии һәллинә чәһд едир, ону бир шаир — вәтәндаш кими дүшүндүрән вә нараһат едән, тәлатүмә кәтирән фикир вә һиссләр селинә јени форма, даһа кениш, мүфәссәл лирик тәһкијә чәрчивәси ахтарыр вә тапыр.

Мәммәд АРИФ

Азәроғлунун гәләмә алдығы мөвзулар бизә ашағыдакы ики сөзү демәјә һагг верир:

— Вәтәндаш шаир!

Бәхтијар ВАҺАБЗАДӘ

CamScanner ilə taranıb
Scanned with CamScanner

Шәхсә көрә садә чүмлә нөвләринин тәдрисинә даир

Јармәммәд ӘҺМӘДОВ
С. М. Киров адына АДУ-нун досенти, педагожи елмләр намизәди

Тәчрүбә көстәрир ки, индијә кими педагожи тәмајүллү али мәктәбләрин Азәрбајчан дили програмларында саатларын чоху мүһазирәләрә, нәзәри мәсәләләрә һәср едилмиш, практик мәшғәләләрә исә аз јер верилмиш вә онлар [практик мәшғәләләр] да чох вахт нәзәри истигамәтдә апарылмышдыр. Буна көрәдир ки, дил фактлары, хүсусән чәтин вә мүбаһисә төрәдән дил һадисәләри әтрафлы сурәтдә изаһ олунмадығы үчүн тәләбәләр Азәрбајчан дилиндән педагожи тәчрүбә заманы бир сыра чәтинликләрлә гаршылашырлар. Белә чәтинликләр чүмлә үзвләринин ифадә васитәләрини, будаг чүмләләрлә тәркибләри фәргләндирәркән, шәхсә көрә садә чүмләнин нөвләрини изаһ едәркән өзүнү даһа габарыг шәкилдә көстәрир.

ССРИ Али вә Орта Ихтисас Тәһсили Назирлијинин 13.06.1986-чы ил тарихли 446 №-ли әмри илә тәсдиг олунмуш дөвләт университетләри тәләбәләринин педагожи тәчрүбәсинә аид тә'лиматда [сәһ. 11] педагожи практика илә әлагәдар ихтисасјөнлү кафедраларын вәзифәләриндән данышыларкән дејилир ки, һәмин кафедралар ихтисас фәнләринин пешә-педагожи истигамәтдә тәдрисини, тәләбәләр тәрәфиндән фәннә аид тә'лим-тәрбијә ишләринин јүксәк елми-нәзәри сәвијјәдә апарылмасыны тә'мин етмәлидирләр.

Бу, бир даһа сүбут едир ки, дөвләт университетләринин мүәллимләри нәинки аудиторијаларда мәшғәләләрин сәмәрәли тәшкилинә, һәм дә тәләбәләрин педагожи практикасы заманы апардыглары тә'лим-тәрбијә ишләринин јүксәк елми сәвијјәдә олмасына чидди фикир вермәлидирләр.

Дејиләнләрдән ајдын олур ки, али мәктәб мүәллимләринин тә'лим-тәрбијә иши тәләбәләрин орта мәктәбдә апардыглары педагожи тәчрүбә илә давам етдирилир; бунлары бир-бириндән ајры дүшүнмәк олмаз. Фикри ајдынлашдырмаг үчүн шәхсә көрә садә чүмләнин нөвләринин тәдриси илә әлагәдар верилән биликләрин практик истигамәтини мүасир дәрсә верилән тәләбләр бахымындан шәрһ етмәји вә бу мөвзуда тәшкил едилән дәрсләрин бә'зи мәсәләләрини нәзәрдән кечирәк.

Тәчрүбә көстәрир ки, шәхсә көрә садә чүмләнин нөвләринин тәдриси заманы, илк нөвбәдә, иш көрән шәхс [субјект] вә грамматик шәхс [мүбтәда] анлајышлары мисаллар әсасында әјани шәкилдә ајдынлашдырылмалыдыр. Бу мәгсәдлә, мәсәлән, тәләбәләрә «Әли мәктуб јазды», «Мәктуб јазылды», «Мәнә истидир», «Сәһәрдир» чүмләләри тәгдим едилир.

Биринчи чүмләнин изаһы заманы мүәллимин суаллары әсасында Әли сөзүнүн иш көрән шәхс [субјект] вә грамматик шәхс [мүбтәда] олдуғу [ики мә'нада — иш көрән шәхс вә грамматик шәхс мә'наларында ишләндији] мүәјјәнләшдирилир. Көстәрилир ки, бу чүмләдә баш үзвләрин һәр икиси [мүбтәда вә хәбәр] иштирак етдији үчүн чүттәркибли мүәјјән шәхслидир.

Икинчи чүмләдә иш көрән шәхсин [субјектин] иштирак етмәдији, грамматик шәхсин [мүбтәданын] исә иштирак етдији изаһ олунур вә онун мүәјјән шәхсли чүмлә олдуғу ајдынлашдырылыр. Елә бурадача мәчһул фе'лләр һаггында вахтилә верилмиш мә'лумат јада салыныр. Дејилир ки, мәчһул фе'лләрдә иш көрән шәхс мә'лум олмур, белә ки, икинчи чүмләдә [«Мәктуб јазылды»] мәктубун ким тәрәфиндән јазылдығы мә'лум дејил. Демәли, бурада грамматик шәхс [мүбтәда] вар, лакин иш көрән шәхс [субјект] јохдур. Белә чүмләләр чүттәркибли чүмләләрдир.

Үчүнчү чүмләдә иш көрән шәхсин [мәнә сөзүнүн] тамамлыг олдуғу, грамматик шәхсин [мүбтәданын] иштирак етмәдији вә бәрпасынын мүмкүн олмадығы мүәјјәнләшдирилир, тәктәркибли, шәхссиз чүмлә олдуғу гејд едилир.

Дөрдүнчү чүмләдә [«Сәһәрдир»] иш көрән вә грамматик шәхс иштирак етмәдији мүәјјәнләшдирилир вә онун тәктәркибли, шәхссиз чүмлә олдуғу көстәрилир.

Бүтүн бунлар мүәллим тәрәфиндән јекунлашдырылыр; гејд едилир ки, шәхсли вә шәхссиз чүмләләрдә иш көрән шәхс [субјект] ола да биләр, олмаја да. Лакин шәхсли чүмләләрдә грамматик шәхс [мүбтәда] вә хәбәр мүтләг олмалыдыр, шәхссиз чүмләләрдә исә грамматик шәхс [мүбтәда] иштирак етмир, бәрпа олунмур, хәбәр исә иштирак едир.

Бә'зән шәхсли чүмләләрлә шәхссиз чүмләләр форма вә мәзмунча охшарлыг тәшкил едир. Һәмин охшарлыг мүгајисәли шәкилдә ајдынлашдырылдыгда һәр ики чүмлә нөвүнә аид верилән мә'лумат даһа да дәгигләшир. Буну ашағыдакы мисаллар әсасында нәзәрдән кечирәк:

Фикир веририк. Фикир верилир. Мән үшүјүрәм. Мәнә сојугдур.

Мүсаһибә јолу илә ајдынлашдырылыр ки, биринчи чүмлә мүбтәдасыз, јә'ни хәбәр әсасында формалашан шәхсли чүмләдир. Бу чүмләјә хәбәрдәки шәхс шәкилчисинә **ким?** суалы верилир вә мүбтәда **[биз сөзү]** бәрпа едилир [«Биз фикир веририк»].

Сонра икинчи чүмләнин мүбтәдасыз, јалныз хәбәр әсасында формалашан шәхссиз чүмлә олдуғу ајдынлашдырылыр.

Мүәллим дејиләнләри јекунлашдырараг гејд едир ки, белә чүмләләрдә мүбтәда олмур, о, һеч тәсәввүрә дә кәтирилмир; буна көрә дә мүбтәданын суалына еһтијач галмыр. Демәли, форма е'тибарилә охшарлыг тәшкил едән, јә'ни һәр икиси јалныз хәбәрдән ибарәт олан чүмләләрдән биринчиси [«Фикир веририк»] шәхслидир, икинчиси [«Фикир верилир»] исә шәхссиздир.

Тәләбәләрин фәал иштиракы илә үчүнчү [«Мән үшүјүрәм»] вә дөрдүнчү [«Мәнә сојугдур»] чүмләләр дә гаршылашдырылыр. Бу мүгајисә нәтичәсиндә ајдын олур ки, һәр ики чүмлә охшардыр, нитг просесиндә бунларын бирини дикәринин јериндә ишләтмәк мүмкүндүр. Сонра бу чүмләләрин грамматик формача мүхтәлифлији изаһ едилир. Дејилир ки, үчүнчү чүмләдә **ким?** суалына чаваб верән вә иш көрән шәхс, еләчә дә грамматик шәхс [мән] мөвчуддур, бунлар бир-биринин үстүнә дүшмүшдүр. Лакин дөрдүнчү чүмләдә **кимә?** суалына чаваб верән вә иш көрән шәхс тамамлыг вәзифәсиндәдир, бурада грамматик шәхс [мүбтәда] јохдур. Демәли, үчүнчү чүмлә [«Мән үшүјүрәм»] мүәјјән шәхсли, дөрдүнчү чүмлә [«Мәнә сојугдур»] исә шәхссиздир.

Шәхссиз чүмләләрин гурулушча, тәркибчә мүхтәлиф олдуғу да ајдынлашдырылыр. Көстәрилир ки, белә чүмләләрин бә'зиләри јалныз хәбәрдән [«Истидир»], бә'зиләри хәбәрдән вә һаггында данышылан сөздән [«Шәһәрдә истидир»], бә'зиләри хәбәрдән вә иш көрән шәхсдән [«Мәнә истидир»], бә'зиләри дә хәбәрдән, һаггында данышыландан вә иш көрән шәхсдән [«Мәнә шәһәрдә истидир»] ибарәт олур.

Шәхссиз чүмләләрин хәбәрләринин һәм исим, һәм дә фе'ллә ифадә олундуғу һаггында тәләбәләрдән ајдын тәсәввүр јарадылмасы вә онун мүвафиг мисалларла әсасландырылмасы тә'лим бахымындан чох фајдалыдыр. Бу мәгсәдлә тәгдим олунан шәхссиз чүмләләрин [«Инди баһардыр», «Һәр јердә сакитликдир», «Биткиләрә гуллуг едилир», «Дәрсә фикир вермәли»] хәбәрләри мүсаһибә јолу илә мүәјјәнләшдирилир.

Хәбәр һаггында мә'лум биликләрә әсасән, тәләбәләр дејирләр ки, биринчи вә икинчи чүмләләр исим, үчүнчү вә дөрдүнчү чүмләләр исә фе'ли хәбәрлә ифадә олунмушдур. Елә бурадача фе'ли хәбәрин хүсусијјәти ајдынлашдырылыр. Тәләбәләр дејирләр ки, үчүнчү чүмләдәки хәбәр [гуллуг едилир] һеч бир шәхсә аид дејил, о, мәчһул фе'ллә ифадә олунмалыдыр. Дөрдүнчү чүмләнин хәбәри [«фикир вермәли»] һеч бир шәхс анлајышы билдирмир, сабит сөз бирләшмәси илә ифадә олунмушдур.

Тәләбәләрдән тәләб едилир ки, јухарыдакы чүмләләрин һансы шәхсә аид олдуғуну изаһ етсинләр. Онлар чаваб верирләр ки, белә чүмләләрин һансы шәхсә аид олдуғуну мүәјјән етмәк чәтиндир, чүнки онларын хәбәрләри үмумилик билдирир. Доғрудан да, шәхссиз чүмләләрин хәбәрләринин һансы шәхсә аид олдуғуну мүәјјән етмәк чәтиндир. Һалбуки бә'зи алимләр шәхссиз чүмләләрин хәбәрини үчүнчү шәхсә аид едирләр. Фикримизчә, бу мәсәләнин елми әсас-

Scanned with CamScanner

да дәгигләшдирилмәсинә еһтијач вар.

Тәдрис просесиндә мүбтәдасы бурахылан вә үчүнчү шәхсә аид олан чүмләләрин мүәјјәнләшдирилмәсиндә тәләбәләр, һәтта мүәллимләр belә чәтинлик чәкирләр, чүнки дилчилик әсәрләриндә, али мәктәбләр үчүн Азәрбајчан дили дәрсликләриндә бу барәдә мүхтәлиф фикирләр мөвчуддур.

Бә'зи алимләрин фикринчә, мүбтәдасы үчүнчү шәхс әвәзлији илә ифадә олунан вә һәмин әвәзлик иштирак етмәјән чүмләләри шәхсли адландырмаг олмаз. Белә чүмләләри мәтндәки вәзијјәтиндән асылы олараг, мүәјјән шәхсли чүттәркибли мүбтәдасыз јарымчыг чүмлә вә һөкм адландырмаг олар. [Азәрбајчан дилинин грамматикасы. 2-чи һиссә, Синтаксис, Азәрбајчан ССР ЕА нәшријјаты, 1959, сәһ. 269—270]

Бә'зиләринин дедијинә көрә, мүбтәдасы үчүнчү шәхсә аид чүмләләр јарымчыгдыр, она көрә ки, үчүнчү шәхсдә ифадә олунан мүбтәда тәкчә инсанлара дејил, башга варлыглара да аид ола биләр [Мүасир Азәрбајчан дили. 3-чү һиссә, Синтаксис, 1981, сәһ.161]

Бизчә, мүбтәдасы үчүнчү шәхс әвәзлији илә ифадә олунан чүмләләрин јарымчыг адландырылмасы фикри илә разылашмаг олмаз, она көрә ки, бу типли чүмләләр [мәс: «Кәлир»] јарымчыг чүмләнин тәләбләринә чаваб вермир.

Бә'зиләринә көрә исә, мүбтәдасы үчүнчү шәхсин тәкиндә олан вә чүмләдә иштирак етмәјән «Һәрдәнбир дәрсә кечикир» типли чүмләләри шәхссиз адландырмаг олмаз. Әлбәттә, бу фикирлә о заман разылашмаг олар ки, һәмин типдән олан чүмләләрин садә чүмләнин шәхсә көрә һансы нөвүнә аид олдуғу конкрет шәкилдә фактларла сүбут едилсин.

Шәхсә көрә садә чүмләнин нөвләри тәдрис едиләркән мүбтәдасы үчүнчү шәхс әвәзлији илә ифадә олунан вә «о» әвәзлији иштирак етмәјән ашағыдакы чүмләләр үзәриндә мүсаһибә тәшкил етмәк тә'лим бахымындан чох фајдалыдыр: «Тапшырығы јазды», «Китаб охујур», «Дәрсә кедир», «Мәктуб јазыр» вә с.

Тәләбәләр бу чүмләләрин 3-чү шәхс әвәзлији илә ифадә олунан мүбтәдасыны [о әвәзлијини] бәрпа едир вә белә чүмләләрин мүбтәдасыз шәхсли чүмлә олдуғуну сөјләјирләр.

Мүәллим тәләбәләрин бу фикри илә разылашыр вә дејиләнләри белә үмумиләшдирир: Дилимиздә бу гәбилдән олан елә чүмләләр дә вар ки, һәгигәтән, онларын мүбтәдасы конкрет шәкилдә үчүнчү шәхс әвәзлији илә мәһдудлашмыр. «О» нун [«о» әвәзлијинин] әһатә даирәси кенишдир. Мәсәлән, «Гаршымдан гачды», «Күчәни кечди», «Әтрафа бахды» вә с. кими чүмләләрин мүбтәдасы 3-чү шәхс әвәзлији илә ифадә олунмаја биләр, чүнки **гачан, кечән, бахан** хәбәрләри инсан анлајышы билдирмәјә биләр. Дејиләнләрдән белә нәтичәјә кәлмәк олур ки, мүбтәдасы үчүнчү шәхс әвәзлији илә ифадә олунан вә әвәзлијин өзү иштирак етмәјән чүмләләрин еләләри вар ки, [«Дәрсә кедир], онлара мүбтәдасы иштирак етмәјән шәхсли чүмлә демәк олар, лакин еләләри дә вар ки [«Гаранлыгда јох олду»], онлары шәхсә көрә садә чүмләнин нөвү бахымындан мүәјјәнләшдирмәк чәтиндир.

Шәхсә көрә садә чүмләнин нөвләринин али мәктәбдә тәдрисинә аид бу дејиләнләр дил фактларыны тәләбәләрин әтрафлы дәрк етмәсиндә мүһүм рол ојнајыр.

CamScanner ile tarandı

«Муған» поемасынын тәдрисиндә әмәјә мәһәббәт һиссинин ашыланмасы

Шәһла ШӘМИЈЕВА
Азәрбајчан ЕТПЕИ-нин елми ишчиси

Сов.ИКП МК-нын феврал пленумунда, һәмчинин халг тәһсили ишчиләринин Үмумиттифаг гурултајында мүһүм вәзифә кими гаршыја гојулан, бу күн мәктәбин үзәринә дүшән ән үмдә мәсәләләрдән бири шакирди бир шәхсијјәт кими јетишдирмәк, һәјата һазырламагдыр.

Бу шәрәфли вәзифәни өһдәсинә көтүрән совет мәктәби илк күндән шакирдләрдә намуслу әмәјә гүввәтли мејл ојатмалыдыр.

Мәктәбдә, тә'лим просесиндә шакирдләрдә шүурлу сурәтдә әмәјә дахили тәләбат јаратмагда әдәбијјат фәнни даһа кениш имканлара маликдир. Бу, тәбиидир. Чүнки әсрләрдән бәри халгын јаратдығы әмәк харигәләри бәдии әдәбијјатда өз әксини тапыр.

Гәдим вә зәнкин Азәрбајчан әдәбијјатында да, әмәк, әмәк адамлары е'чазкар сөз сәнәтинин гүдрәти илә тәрәннүм едилир. Белә әсәрләрдән бири даһи Азәрбајчан шаири Сәмәд Вурғунун «Муған» поемасыдыр.

«Муған» поемасы орта мәктәбдә 2 синифдә VI [VII] вә X [XI] синифләрдә тәдрис олунур. VI синифдә шакирдләр поемадакы «Минкәчевир гәһрәманы», «Гәһрәманын зәфәри», «Јени шәһәр» парчалары илә таныш олур, X синифдә исә әсәри бүтөвлүкдә охујур вә кениш тәһлил едирләр.

Ашағы синифдә поемадан верилән парчаларын тәдрисинә 4 саат вахт ајрылыр. Мүшаһидәләр көстәрир ки, бу парчалар васитәсилә алтынчылар лазым олан биликләрә јијәләнирләр. Онлар әмәк адамлары илә — әсрләр боју иланлар мәләшән Мил дүзүндә намуслу әмәји илә шөһрәт газанан, халгымызын ләјагәтли оғлу Сарван Салмановун һәјат јолу илә таныш олурлар.

Мәктәб тәчрүбәси, апарылан сөһбәтләр көстәрир ки, «Муған» поемасы әмәк мөвзусуна һәср олунан ән јахшы әсәр кими мәктәблиләрин јаддашында хүсуси из бурахыр. Алтынчылар әсәрдән верилән парчалары марагла охујур вә әзбәрләјирләр. Фикримизчә, буну јалныз әсәрин бөјүк бир сәнәткарлыгла гәләмә алынмасы илә изаһ етмәк олмаз. Бу һәм дә онунла изаһ едилмәлидир ки, шакирдләр «Муған» поемасы васитәсилә мүасир әмәк адамынын өзү илә, севимли вә унудулмаз шаиримиз С.Вурғунун өз көзү илә көрдүјү, шаһиди олдуғу нәһәнк тикинтиләрлә, әмәк гәһрәманы — мүасиримиз Сарван Салманов илә таныш олурлар. Санки онлар да 40-чы илләрдә мүһарибәдән сонра бөјүк бир илһамла, гуруб-јаратмаг ешги илә чалышан адамларын шүчаәтинин шаһиди олурлар.

Бу јазыда мәгсәд Бакыдакы 239 нөмрәли орта мәктәбин мүәллими, Афәт Әһмәдованын VI синифдә «Муған» поемасынын тәдрисинә аид иш тәчрүбәси илә охучулары таныш етмәкдир.

Афәт мүәллимә әсәрин тәдрисинә ајрылан 4 сааты ашағыдакы кими планлашдырыр:

1-чи саат С.Вурғунун «Муған» поемасыны гәләмә алмасы һаггында үмуми анлајыш, «Минкәчевир гәһрәманы» парчасынын нүмунәви охусу вә мәтн үзәриндә иш.

2-чи саат «Гәһрәманын зәфәри», «Јени шәһәр» парчаларынын нүмунәви охусу вә мәтн үзәриндә иш.

3-чү саат. «Муған» поемасындан верилән парчаларын тәһлили.

4-чү саат. Өјрәнилән парчалар үзрә синифдә мүстәгил иш.

Мүәллимә јени дәрсә башламаздан әввәл ашағы синифләрдә өјрәдилән «Чејран», «Октјабр», «Гызыл шаһинләр», «Азәрбајчан» әсәрләрини јада салыр. Шакирдләр «Чејран» вә «Азәрбајчан» әсәрләриндә Вәтәнимизин тәбии көзәллијинин, халгымызын вәтәнпәрвәрлијинин, «Октјабр», «Гызыл шаһинләр» ше'рләриндә исә дүнјада илк сосиалист өлкәсинин јарадылмасынын, Фашист Алманијасынын өлкәмизә хаинчәсинә басгыны заманы совет халгынын, тәјјарәчиләримизин — гызыл шаһинләрин икидлији, шүчаәти вә с. тәрәннүм едилдијини сөјләјирләр.

Scanned with CamScanner

Афәт мүәллимә верилән чаваблары үмумиләшдирдикдән сонра республикамызын рајонларында електрик ишығынын олмамасы, 40-чы илләрдә иланлар мәләшән Муған сәһраларында нәһәнк су електрик стансијасынын тикинтисиндән, Минкәчевир шәһәринин салынмасындан сөз ачыр.

Мүәллимәнин мүхтәсәр шәкилдә изаһатындан «Муған» поемасынын јазылмасыны, әсәрин «Муған» адландырылмасы сәбәбләрини шаирин дәфәләрлә һәмин тикинтидә олмасыны өјрәнән шакирдләр поеманын «Минкәчевир гәһрәманы» парчасынын вал јазысыны динләјирләр. Ше'ри динләјән шакирдләр санки тәсвир едилән һадисәләри көзләри илә көрүр, өзләрини, бир нөв, Мил дүзүндә, Күр чајынын саһилиндә кедән нәһәнк тикинти мејданында һисс едирләр. Бундан сонра әсәрин шакирдләр тәрәфиндән ифадәли охусу башлајыр.

Јери кәлмишкән гејд едәк ки, Афәт мүәллимәнин тәчрүбәсиндә диггәти чәлб едән әсас чәһәт ондадыр ки, о, ашағы синифләрдән шакирдләри ифадәли охуја алышдырмаг үчүн белә бир үсулдан истифадә едир. Мәһз буна көрә дә ашағы синифләрдән башлајараг шакирдләр бәдии әсәрләри дүзкүн охујур, бәдии әдәбијјата бөјүк мејл көстәрир вә онларда мүталиәјә дахили тәләбат јараныр.

Афәт мүәллимә билији һазыр шәкилдә шакирдләрә чатдырмыр. О чалышыр ки, охунан һәр һансы әсәр һаггында илк сөзү, илк фикри шакирд сөјләсин. Бу мәгсәдлә шакирдләрә дәрсдә мүстәгил фикир сөјләмәк, һәтта мүбаһисә етмәк үчүн кениш имканлар јарадыр.

Мәтн үзәриндә иш апарыларкән Сарван, Боздағ, Күр чајы, дәли Күр, Топчу мешәси һаггында изаһат верилмәси дә унудулмур.

Сарванын бөјүк бир илһамла Мил дүзүндә, нәһәнк тикинтидә фәдакарлыг көстәрмәси, елинә-обасына ишыг вермәк үчүн кечә-күндүз ишләмәсинин сәбәби онун вәтәнпәрвәрлији илә изаһ едилир, ше'рдән көстәрилән нүмунәләрлә тәсдигләнир. Чәсур әмәк гәһрәманынын ән көзәл кејфијјәти, вәтәнинин вурғуну олмасы шакирдләрин јаддашына һәкк олунур.

Әсәрлә бәдии нида вә бәдии суалларын нисбәтән чох ишләнмәси вә бунларын сәбәбини изаһ едәркән Азәрбајчан дилиндән верилән билик-ләр јада салыныр, фәнләрарасы әлагә јарадылыр вә ше'рин ифадәли охусунда һәмин мәсәләләрә диггәт јетирилмәси шакирдләрдән тәләб олунур.

2-чи вә .3-чү саатларда тәхминән јенә дә јухарыда гејд едилән гајдада «Гәһрәманын зәфәри», «Јени шәһәр» парчалары үзәриндә иш кедир.

Мүәллимә шакирдләрин әсас диггәтини кәркин әмәјин нәтичәсиндә халга севинч кәтирән Минкәчевир Су Електрик Стансијасы вә салынан јени шәһәрин тәрәннүмүнү әкс етдирән мисралара чәлб едир.

Мәтн үзәриндә иш апарыларкән мүәллимә шакирдләрә там сәрбәстлик верир, чалышыр ки, онлар әсәр һаггында мүстәгил фикир сөјләсинләр. Ајры-ајры мисраларын, сөзләрин мә'насыны ајдынлашдыраркән јенә дә шакирдләрин гүввәсиндән истифадә етмәјә сә'ј көстәрир.

Шакирдләрин фәаллығына үстүнлүк верән Афәт мүәллимә чалышыр ки, әсәрин тәһлилинә дә синфи чәлб етсин. Белә ки, онлар Сарванын әмәкпәрвәрлијиндән бәһс едәркән әмәк чәбһәсиндә фәдакарлыг көстәрән Манјанын да адыны чәкир. Гејд едирләр ки, Манја да зәһмәтдән, әзијјәтдән горхмур, Сарванла јарышда мисилсиз гәһрәманлыг көстәрир. Салондакылар һәр ики гәһрәманын әмәк гәләбәсини алгышлајыр. Сарваны да, Манјаны да әмәк рәшадәтинә көрә Вәтәнин ән лајигли өвлады һесаб едирләр. Шаир бу үмумхалг мәһәббәтини ашағыдакы мисраларда белә ифадә едир:

Бизим күнләр белә кечир.
Иш илә һүнәр.
Шөһрәт олур бу торпағын
һәр өвладына.
Алгышлајыр, саламлајыр
ону үрәкләр,
Вәтән мүлки һејкәл гојур
онун адына.

Шакирдләрдә белә бир фикир һасил олур ки, Муған чөлләринин абадлашмасында әмәк рәшадәтләри көстәрән, әмәк чәбһәсиндә чијин-чијинә јарышан Манја вә Сарван кечичи гырмызы бајраг алмаг үчүн дејил, тапшырылан ишә әмәл етмәк, өз вәтәндашлыг борчуну јеринә јетирмәк үчүн чалышыр, вар гүввәләри илә ишләјирләр. Јарышда Сарванын галибијјәти һеч дә Манјанын мә'јуслуғуна, руһдан дүшмәсинә сәбәб олмур. Әксинә о, Сарванын гәләбә газанмасына гәлбән севинир, чүнки мә'јуслуг, руһдан дүшмәк Манјанын тәбиәтинә јаддыр. Ловғаланмаг вә архајынчылыг да Сарвана јаддыр. Бу кејфијјәтләр инсана хас олан, зәһмәткеш әмәк адамларынын мә'нәви симасыны көстәрир.

Тәһлил заманы мүәллимә әсәрдәки бәдии тәсвир васитәләринин шакирдләрә чатдырылмасына хүсуси фикир верир. Јалныз програмда көстәрилән мүбалиғә һаггында мә'лумат вермәкдә кифајәтләнмир, тәшбиһ, тәкрир вә с. һаггында әсәрдән кәтирилән нүмунәләр әсасында шаирин сәнәткарлығыны, бәдии сөзүн гүдрәтини шакирдләрә чатдырыр.

Афәт мүәллимәнин дәрс дедији шакирдләр ше'р әзбәрләмәји чох севирләр. Сон дәрсдә, демәк олар ки, бүтүн шакирдләр поемадан верилән вә өзләринин арзу етдији парчалары әзбәр сөјләјә билирләр.

◆

Шакирдләрдә һәмчинслијә даир синтактик тәһлил бачарыгларынын формалашдырылмасы тәчрүбәсиндән

Нүбар ГАФАРОВА
Бакыдакы 158 нөмрәли мәктәбин мүәллими, методист мүәллим

Әввәлән гејд етмәк истәрдим ки, Азәрбајчан дили мүәллиминин өз фәнни үзрә ихтисас һазырлығынын сәвијјәси лингвистик тәһлил бачарығына онун нә дәрәчәдә јијәләнмәси илә мүәјјәнләшир. Хүсусән һәр чүмләнин синтактик тәһлилиндә ачизлик көстәрән мүәллимдән јүксәк тә'лим мүвәффәгијјәти көзләмәк чәтиндир.

Алимләр дүзкүн олараг көстәрирләр ки, синтаксис грамматиканын «мәркәзиндә» дурур. Буна көрәдир ки, синтактик тәһлил ејни заманда морфолокијаја, сөз јарадычылығы вә лексикаја аид биликләрин мөһкәмләндирилмәсинә дә имкан јарадыр. «Азәрбајчан дили» дәрслијиндә мүвафиг грамматик категоријалара даир синтактик тәһлил шакирдләрин мәнтиги тәфәккүрүнү вә нитгини инкишаф етдирмәкдә мүстәсна рол ојнајыр. Бә'зән илк бахышда чох асан көрүнән бир чүмлә үзәриндәки тәһлил просесиндә практик чәһәтдән әһәмијјәтли олан грамматик-семантик ситуасијалар мејдана чыхыр. Бунлара шакирдләрин диггәтини чәлб етмәк онларын лингвистик тәфәккүрүнү инкишаф етдирмәкдә мүһүм васитәјә чеврилә билир. Истәјирәм бу фикрими өз тәчрүбәмдән кәтирдијим нүмунәләрлә изаһ едим.

«Хәбәрин һәмчинс мүбтәдаларла узлашмасы» мөвзусу үзрә синтактик тәһлил апараркән лөвһәјә дәрсликдә верилмиш нүмунәләрдән «Онлар вә биз бу ахшам јола дүшмәлијик» чүмләсини јазмышдым. Әлбәттә, нәзәрә алдым ки, бурада **онлар вә биз** сөзләринин һәмчинс мүбтәдалар олдуғу шакирдләр үчүн һеч бир чәтинлик төрәтмир. Анчаг онун үстүндән беләчә сүкутла кечсәјдик, тәһлил дә һеч бир марага сәбәб олмазды. Буну әсас тутараг мән даһа бир сыра бу типли чүмләләрин грамматик-семантик хүсусијјәтләрини шакирдләрин мүшаһидәсинә чевирмәји лазым билдим вә ашағыдакылары лөвһәјә јаздым.

1] Онлар вә биз бу ахшам јола дүшмәлијик. 2] Онларла биз бу ахшам јола дүшмәлијик. 3] Онларла биз дә бу ахшам јола дүшмәлијик. 4] Биз вә сиз кедәчәјик. 5] Бизимлә сиз дә кедәчәксиниз. 6] Сиз вә о кедәчәксиниз. 7] Сизинлә о кедәчәк. 8] Әһмәд илә Әли кәлди. 9] Әһмәд илә Әли кәлдиләр.

Шакирдләрин һәмин чүмләләр үзәриндә дәрин мүшаһидәсиндән чыхан нәтичәләр белә олду: а] бунларын һамысы һәмчинс мүбтәдалы чүмләләрдир; б] 1-чи вә 2-чи, 3-чү вә 4-чү һабелә 3-чү вә 4-чү, һабелә 8-чи вә 9-чу чүмләләр арасында фәрг јохдур.

Мә'лум олду ки, бу нәтичәнин өзүнү бир гәдәр дәгигләшдирмәк лазым кә-

CamScanner ile taranadı

Scanned with CamScanner

лир. Бу фикир шакирләри тәәччүбләндирди. Буна көрә дә онлара ашағыдакылары изаһ етмәји зәрури һесаб етдим:

— Әввәлән, әкәр фикир версәниз көрәрсиниз ки, 1 вә 2-чи чүмләләр һәмишә ејни семантик мә'наны ифадә етмир; бунларын ифадә мәгсәдини интонасијаја көрә мүәјјән етмәк олур: јә'ни 2-чи чүмләдә -ла [илә], мәгсәддән асылы олараг вә функсијасында иштирак едир: «Онларла [онлар вә] биз бу күн јола дүшмәлијик».

Көрүндүјү кими, бу икили функсијаны нәзәрә алмаг лазымдыр. Демәли, икинчи чүмләни һәмчинс үзвлү чүмләјә һәмишә нүмунә көстәрмәк олмаз. Һәмчинс олмадығы һалларда «биз» сөзүнүн јерини дәјишиб хәбәрә јахынлашдырмаг да мүмкүн олур вә нәтичә е'тибарилә шакирдләр көрүрләр ки, **биз — мүбтәда, јола дүшмәлијик — хәбәр, онларла — тамамлыг, ахшам — зәрфлик, бу — тә'јин** функсијасында чыхыш едир. Демәк бу чүмләләрин тәһлилинә ики чүр јанашмаг лазымдыр. Биринчиси: **н ә е т м ә л и ј и к? — јола дүшмәлијик; ким? онлар вә биз; н ә в а х т? — бу ахшам.** Икинчиси: **н ә е т м ә л и ј и к ? — јола дүшмәлијик; к и м ? — биз; к и м и н л ә ? — онларла; нә вахт? — а х ш а м; һ а н с ы а х ш а м — бу.**

Бу хүсусијјәт ејнилә 8 вә 9-чу чүмләләрә дә аиддир. Одур ки, шакирдләри гәсдән белә бир суал гаршысында гојурам: **Нә үчүн 8-чи чүмләнин хәбәри илә мүбтәдасы узлашмамышдыр?** Шакирдләр белә һесаб едирләр ки, гајдаја көрә хәбәр кәрәк мүбтәда илә узлаша иди. Јенә дә мүгајисәләрә гајыдыр вә изаһ едирәм ки, 8-чи чүмләдә һеч бир нөгсан јохдур. Интонасијаја диггәт јетирилсә, мә'лум олар ки, бу чүмләдә **«Әлинин кәлдији»** хәбәр верилир; **Әли-мүбтәда, кәлди — хәбәр, о н л а р л а — тамамлыгдыр.** Демәли, бурада һәмчинсликдән әсәр-әламәт олмадығы үчүн хәбәрин чәмдә ишләдилмәсиндән сөһбәт кедә билмәз.

Синтактик тәһлил «нүмајиш хатринә» апарылмамалыдыр. Онун тәтбигинин зәрурәтдән доғдуғу, сәбәб-нәтичәләр илә әсасландырылдығы һаллар шакирдләрин диггәтиндән јајынмыр. Тәһлил елми-методик чәһәтдән дүзкүн гурулдугда, нәчә дәјәрләр, билик үстүнә билик галаныр. Әкс һалда, тәһлил мә'насыз, мәгсәдсиз ишә чеврилир. Фактлара гајыдым.

Һәмчинс үзвләр арасында бағлајычылар мөвзусуна шакирдләр **нә, нә дә** бағлајычысы илә ишләнән 6 чүмләни синтактик тәһлил етмәли олурлар. Онлардан бешиндә хәбәр тәсдигдә, бириндә исә инкарда ишләнмишдир. 260-чы чалышманын 1-чи чүмләси беләдир: **Ханым, бу сирдән онлар вә ја башга бир адам нә инди, нә дә сонра хәбәрдар олмасын һа!** Бу чүмлә гајдаја зиддир. Тәһлил просесиндә бунун үзәринә гајытмаға еһтијач дујдум вә шакирдләрә изаһ етдим ки, мүасир дилимиздә һәмин чүмлә бу шәкилдә ишләнир: «Ханым, бу сирдән онлар вә ја башга бир адам нә инди, нә дә сабаһ хәбәрдар олсун».

Мә'лумдур ки, грамматик һәмчинслик мүгајисә пријому илә өјрәдилмәдикдә һәм чәтин анлашылыр, һәм дә шакирдләрин нитгиндә бу сәбәбдән хејли нитг гүсурлары галыр. Бу да онунла бағлыдыр ки, бир чох мүһүм морфоложи чәһәтләрин үзәриндән сүкутла кечилир. Мәсәлән, һәмчинслик анлајышыны шәрһ едәркән нитг һиссәләринин ајры-ајры нөв фәрги өјрәдилмир. Әкәр өјрәдилмиш олса, нәјин һәмчинс ола билмәси, нәјин нә ола билмәмәси даһа дәгигликлә ајдынлашар.

Мә'лумдур ки, нитг һиссәләрини ајры-ајрылыгда өјрәдәндә бу барәдә нә нәзәри, нә дә практик јолла мә'лумат верилир. Һалбуки шакирдләр билмәлидирләр ки, мәсәлән, хүсуси исимлә, үмуми исим, әламәт билдирән сифәтлә кејфијјәт билдирән сифәт, мигдар сајы илә сыра сајы, шәхс әвәзлији илә ишарә әвәзлији, тәрзи-һәрәкәт зәрфи илә заман зәрфи вә с. нитгдә һәмчинс үзвләр кими чыхыш едә билмәз. Бу «тезисә» даир анлајышлары мөһкәмләтмәк үчүн һәмчинс үзвләрлә бағлы синтактик тәһлил просесиндә шакирдләрин диггәтини ашағыдакы типли чүмләләрә јөнәлдирәм:

1] Атам һүндүрбој, енликүрәк, гонагпәрвәр вә меһрибан адам иди. 2] Онун јанына ата-аналар, һәкимләр, нағылсеварләр, журналистләр даима гонаглар кәлирдиләр. 3] Гонагын һәрдән тез-тез, һәрдән ити-ити, һәрдән беш-үч кәлмә, һәрдән дә аз данышмасы мәни һөвсәләдән чыхарырды.

Тәһлилә кечмәздән габаг, шакирдләрин диггәтини чүмләләрин мә'на чәһәтдән дүзкүн олуб-олмамасына јөнәлдирәм. Мәгсәдим онлара анлашыглыглы олсун дејә, бә'зән суаллардан да истифадә едирәм. Суалларын көмәји илә мәгсәд ајдынлашдыгда шакирдләр јәгин етмәјә башлајырлар ки, биринчи чүмләдә **һүндүрбој, енликүрәк** мүрәккәб сифәтләри илә **гонагпәрвәр** вә **меһрибан** сифәтләринин ифадә етдикләри мә'налар фәрглидир. Бурада чинс мүхтәлифлији онунла әлагәдардыр ки, **һүндүрбој** вә **енликүрәк** инсанын харичи аләминә аид олан әламәтләр, **гонагпәрвәр** вә **меһрибан** исә дахили аләминә [хасијјәтинә] аид олан кејфијјәтләрдир. Ејни заманда икинчи чүмләдәки **ата-аналар, һәкимләр, нағылсевәнләр, журналистләр, гонаглар** сөзләри садалајычы интонасија илә тәләффүз едилмәсинә бахмајараг, јенә дә һәмчинс ола билмир.

Гејд етмәк лазымдыр ки, һәмчинсликлә бағлы бачарыгларын мүәјјән систем үзрә апарылмасына истигамәт верәчәк төвсијәләрә бөјүк еһтијач дујулур. Әлимиздә олан дәрсликләрдә вә дәрсликләрә рәһбәрликләрдә, һабелә мөвчуд методика китабларында бир чох нәзәри мәсәләләрин үстүндән сүкутла кечилдији үчүн синтактик тәһлилин методикасыны лазыми сәвијјәдә гурмагда гаршыја мүәјјән чәтинликләр чыхыр вә бунлар өз нөвбәсиндә тә'лим ишини мүрәккәбләшдирир. Одур ки, фикримизчә, дәрсликдә гејри-һәмчинслик үзрә верилән билијин практик әһәмијјәтини артырмаг үчүн тәкчә һәмчинс олмајан тә'јинләрлә мәһдудлашмаг олмаз. Бу мәгсәдлә тәркибиндә һәмчинс вә һәмчинс олмајан бүтүн үзвләри, о чүмләдән хитаб, сөз бирләшмәләри үзәриндә шакирдләрин мүшаһидәсини тәшкил етмәк лазым кәлир.

Һәмчинс үзвләри кечиб гуртарандан сонра синтактик тәһлилә һәср етдијим ачыг дәрс үчүн һазырладығым пајлама карточкаларда бу мәсәләни әсас тутдум. Һәмин карточкалардан бир нечәсини нәзәрдән кечирәк.

Карточка 1

1. Тәһлил ет вә һәмчинс үзвләрин хүсусијјәтләрини көстәр: **Китабын да, телевизорун да, радионун да өз јери вар.**

2. **Кечмишдә гарпызы, јемиши, бо̃ранысы илә ад-сан чыхармыш кәндимиз инди нефт ији верир** чүмләсини тәһлил ет вә һәмчинс үзвүн һансы үзвә аид олдуғуну изаһ ет.

Карточка 2

1. **Күнәш батыр, ахшам олур, һава гаралыр; Чејранлар да чәмәнләрдә јухуја далыр; гыжылдајан чошғун чај да санки неј чалыр** чүмләсини үзвләринә көрә тәһлил ет вә синтактик хүсусијјәтләрини даныш.

2. **Биз Азәрбајчанын гара вә аг гызыл усталарынын рапортларыны динләдик** чүмләсиндә һәмчинс үзвләрин хүсусијјәтләрини даныш.

Карточка 3

1. **Издиһама һамы: ушаглар, гадынлар, гочалар гошулурду. Издиһама ушаглар, гадынлар, гочалар—һамы гошулурду** чүмләсини тәһлил едиб, онун һаггында даныш.

2. Чүмләни тәһлил ет, башлыча хүсусијјәтләрини даныш: **Дилшад сәһәр тездән, сәһәрин көзү ачылмамыш јухудан дурур, әл-үзүнү јујур, анасына су кәтирир, сонра мәктәбә кедир.**

Фикрими јекунлашдырараг дејә биләрәм ки, синтактик тәһлили тәкчә садә чүмләнин үзвләрини мүәјјәнләшдирмәклә мәһдудлашдырмаг чох бәсит көрүнүр. Тәһлил үчүн елә чүмләләр сечмәк лазымдыр ки, онлар шакирдләрин диггәтини һәм дә мәнтиги грамматик-үслуби мәсәләләрә чәлб етмәји тә'мин етсин, онларын нитг сәһвләринин [мәнтиги сәһвләринин] ислаһ олунмасына мүсбәт тә'сир көстәрсин.

Scanned with CamScanner

Азәрбајҹан дилиндән ачыг дәрсләрин тәшкилинә даир

Наибә ҺҮСЕЈНОВА
Бакыдакы 237 нөмрәли мәктәбин мүәллими

Ачыг дәрсләр инди тәҹрүбәдә һәм кениш јајылмыш, һәм дә мүәллимин педагожи фәалијјәтинә гијмәт вермәјин ме'јарларындан биринә чеврилмишдир. Лакин бир шеј вар ки, белә дәрсләри һәр мүәллимә дејил, тәҹрүбәли мүәллимә һәвалә етмәк даһа мәгсәдәујғундур. Педагожи усталығы бахымындан пүхтәләшмәјән, јарадыҹы фәалијјәт көстәрмәји баҹармајан мүәллим башгаларына нә нүмунә көстәрә биләр? Габагҹыл мәктәбләримиздә, сәһв етмирәмсә, буна хүсуси диггәт јетирилир; ачыг дәрсләр елә мүәллимә һәвалә едилир ки, онларын күндәлик ади дәрсләри мүшаһидәчиләри там разы салыр.

Мәнчә, ачыг дәрсләрин тәшкилини кәрәк һәр мүәллим өз үзәринә көтүрмәјә ҹәсарәт етмәсин.

Бәс ачыг дәрсләрин тәшкилинә верилән конкрет тәләбләр һансылардыр? Үмумијјәтлә, һазырлыг заманы педагожи вә методик әдәбијјатда бу мәсәләјә нечә истинад олунур? Габагҹыл мүәллимләрин тәҹрүбәсиндә нәләри өјрәнмәјә даһа чох диггәт јетирилмәлидир? Бу вә бу кими суаллара ҹаваб тапмаг ваҹиб шәртләрдәндир.

Әввәлән, нәзәрә алмалыјыг ки, һәр кәси разы сала биләҹәк, һамынын хошуна кәлә биләҹәк «идеал» дәрсин тәшкили нисби анлајышдыр. Она көрә ки, өзлүјүндә бу вә ја дикәр дәрс ән јахшыларын јахшысы олса да, јенә кими исә, нәјә көрә исә разы салмаја билир.

Бир дә көрүрсән ки, дәрсдә һәр шеј өз јериндәдир; мәнимсәмәјә дә, шакирдләрин инкишафы вә тәрбијәси мәсәләләринә дә диггәт јетирилир, әјаниликдән бол-бол истифадә олунур, шакирдләрин фәаллығы јүксәк сәвијјәдә дурур вә с. лакин орада, оппонентләрин фикринчә, интенсивләшдирмәјә көстәрилән мејл шакирдләри јорур [синифдә кими исә тәсадүфән әснәјән көрүбләр]...

Јахуд,бә'зән дә белә олур ки, мүәллим дәрси хош әһвал-руһијјәдә көкләјир; дәрсин оптималлығыны тә'мин етмәкдә оптимизм хүсуси тә'сир гүввәсинә малик олур, шакирдләр һәтта нәғмә дә охујурлар. Белә һаллары тәгдир етмәк әвәзинә, дејирләр «Бу нәдир, мәкәр Азәрбајҹан дили дәрси нәғмә дәрсидир?» Мә'лум олур ки, мүшаһидәчи Илјинин, Амонашвилинин тә'лим системиндә истифадә етдикләри мотивләшдирмә үсулларындан хәбәрсиздир.

Бә'зиләриндән исә ешидирик: «Дәрси јүксәк сәвијјәдә тәшкил етмәк үчүн орада кәрәк мәрһәләләрарасы әлагәләр позулмајајды. Һалбуки бу, мүасир дәрс үчүн нөгсандыр вә с.»

Көрүндүјү кими, ачыг дәрсин тәһлилинә бу кими мөвгеләрдән јанашмаг сәһвдир. Сәбәби бунунла әлагәдардыр ки, әлимиздә һансы ҹәһәтләрә вә нечә јанашмаг мәсәләсиндә конкрет ме'јарларымыз јохдур; мүәллимләримизин ачыг дәрсләрин нәзәријјәсинә вә тәҹрүбәсинә бәләдлији һисс олунмур. Бу, һәр шејдән әввәл, онларын әлиндә мүасир дәрс проблеминә аид васитәләрин олмамасындан вә ја сон дәрәҹә азлығындан ирәли кәлир. Биз мүәллимләр билмәк истәјирик ки, кәрәк алим педагогларымызын ачыг дәрсләрә мүнасибәти нечәдир? Белә дәрсләрин әһәмијјәтини онлар нәдә көрүрләр? Һәмин дәрсләр нечә тәшкил олунмалыдыр? вә с.

Мән бир практик мүәллим кими, бу фикирдәјәм ки, ачыг дәрс ади күндәлик дәрсләрдән фәргләнмәмәлидир. Әкәр мүәллим бир мүасир дәрс тәшкил едә билибсә, орада мүшаһидәчиләр дә варса, бу елә ачыг

CS CamScanner ile tarandı

дәрсдир ки, вар. Сөһбәт дәрсин мүасир тәләбләрә ҹаваб вермәсиндән кедир.

Инди исә «Ара сөзләр» мөвзусунда бир ачыг дәрси нечә тәшкил етмәјимдән сөһбәт ачмаг истәјирәм.

Дүзү, бу ачыг дәрсә узун мүддәт һазырлашмалы олдум. Белә ки, нәзәри әдәбијјатла марагландым, мүәллим јолдашларымла методбирләшмәдә мәсләһәтләшдим, онлардан чох шеј өјрәндим. Бундан сонра тәхмини план чыздым. Тамамилә инандым ки, сечдијим мөвзу ачыг дәрс үчүн һәр ҹәһәтдән әлверишлидир.

Дәрсин мәгсәдини ашағыдакы кими мүәјјәнләшдирдим:

1] ара сөзләрә даир шакирдләрдә мөһкәм анлајыш јаратмаг;

2] ара сөзләрә аид дәрсликдә нүмунәләриндән истифадә етмәклә шакирдләрә мүвафиг интонасија вердишләри ашыламаг;

3] онлары дурғу ишарәләриндән јерли-јериндә истифадә баҹарығына јијәләндирмәк...

Әлавә, дидактик материаллар [карточкалар, плакатлар] һазырладым.

Кечмиш дәрс «Хитаб» мөвзусу иди. Бу мөвзунун һәлә ибтидаи синифләрдән шакирдләрә таныш олдуғуну нәзәрә алараг, кечмиш дәрсин сорғусу вә тәкрарыны, башлыҹа олараг, интонасија үзрә вәрдишләри јохламагдан башладым. Бунун үчүн әввәлҹә шакирдләрә хитаблары ајры-ајры сөзләр вә сөз бирләшмәләри илә ифадә олунан ҹүмләләр јаздырдым. Сонра һәмин ҹүмләләрдә интонасијасыны график ишарәләрлә көстәрмәји тәләб етдим.

Гејд едим ки, дидактик материалы дәрсликдәки 280, 281, 283 вә 285 нөмрәли чалышмалардан, һабелә бәдии әдәбијјатдан истифадә етмәклә һазырламышдым. Јени дәрсә кечиди тә'мин етмәк мәгсәдилә тәркибиндә хитабла бирликдә һәм дә ара сөз олан ҹүмләләр сечмишдим: 1] Достум, бәлкә, кәлмәјә һәвәсин јохдур? 2] Севда ханым! Демәли, бизи тәрк едирсиниз? 3] Әһмәд мүәллим, доғрусу, һеч сизин бурада олдуғунузу билмәмишәм...

Ҹүмләләри шакирдләрә интонасијанын тәләбләрини көзләмәклә охутдурдум, бә'зиләрини тахтада јаздырдым вә тәһлил етдирдим. Ҹүмлә үзвләринә көрә тәһлил просесиндә шакирдләр ара сөзләрин [бәлкә, демәли вә с.] һансы ҹүмлә үзвү олдуғуну мүәјјәнләшдирмәјә ҹәһд көстәрдиләр, лакин мән онлардан һеч биринин ҹавабы илә разылашмадығымы билдирдикдә ушагларын марағы гүввәтләнди. Беләликлә, синифдә проблемли вәзијјәт јаранды. Нәзәрләр мәнә дикилди. Кениш мүсаһибә апардым: шакирдләр өзләри мүәјјәнләшдирдиләр ки, һәмин сөзләр дә [ара сөзләр] хитаблар кими, ҹүмлә үзвләри илә грамматик ҹәһәтдән әлагәјә кирә билмир; демәк, онлар да ҹүмлә үзвү һесаб олуна билмәз. Нәтиҹәдә гејд етдим:

— Ушаглар, сиз лөвһәдәки ҹүмләләри мүшаһидә едиб көрдүнүз ки, хитаблар кими, бә'зи башга сөзләр дә ҹүмлә үзвләри илә грамматик әлагәјә кирә билмир вә онлар да јазыда веркүллә фәргләндирилир. Көрдүјүнүз бу сөзләр данышанын ифадә етдији фикрә мүхтәлиф ҹүр мүнасибәт билдирир. Мәсәлән, бу вә бу кими башга ҹүмләләрдә ифадә олунан фикирләрә **бәлкә, күман ки, шүбһәсиз, дүзү** јегинлик мә'насы верир. Бунлара грамматикада ара сөзләр дејилир.

Инди дејә биләрсинизми һәмин сөзләрин ҹүмлә үзвү ола билмәси үчүн нә лазым иди?

Шакирдләрин тәхмини ҹавабы:

— Ҹүмлә үзвү олан сөзүн лексик мә'на билдирмәси башлыҹа шәртдир. Бунлар исә һеч бир үзвлә јанашма, узлашма вә ја идарә әлагәсинә кирә билмир. Көрүнүр, буна көрә дә белә сөзләр ара сөзләр адланыр.

— Дүзкүн нәтиҹәдир. Ара сөзләр данышанын ифадә етдији фикрә мүнасибәтини билдирән сөзә вә ја сөз бирләшмәсинә дејилир.

Бундан сонра шакирдләрин диггәтини ара сөзләрин нөвләринә аид ашағыдакы әјани васитә [плаката] јөнәлдиб јени дәрси онун үзәриндә давам етдирдим.

Scanned with CamScanner

Мә'на нөвү	Ара сөзләр	Мисаллар
Јәгинлик билдирәнләр	Әлбәттә, шүбһәсиз, һәгигәтән, доғрудан да, сөзсүз...	Шүбһәсиз, јарышда бизим колхоз галиб кәләчәк. Һәгигәтән, о, јахшы охујур. Вәзијјәт, әлбәттә, јахшы иди.
Күман вә шүбһә билдирәнләр	Бәлкә, бәлкә дә, еһтимал ки, јәгин ки...	Дејәсән, чамаат шәһәрдән гајыдыр. Еһтимал ки, Әһмәд кәндә кәләчәк. Әскәр гардаш јәгин ки, евдә бачын, анан вар?
Мә'луматын мән [кимә аид олдуғуну] билдирәнләр	Мәнчә, сәнчә, сизчә, рәвајәтә көрә, Маркса көрә, мә'лум олдуғу олдуғу кими...	Мәнчә, ағыр ишдән сонра јатмаг фајдалыдыр. [М. И.] Маркса көрә, дил практик, реал шүурдур.
Нәтичә вә фикрин сырасыны билдирәнләр	Хүласә, демәк, беләликлә, әввәлән, икинчиси, нәһајәт...	Хүласә, гоча мәни тәбрик етди. [М. Һ.]. Демәли, бу китабы о дүзәлдибдир? [Ч. Ч.] Нәһајәт, бу күн мәнә һәмин медалы вердиләр.

Бу вәсаит үзәриндә апардығым изаһат-мүсаһибә просесиндә шакирдләрә ара сөзләрин һәр нөвүнә аид әлавә мисаллар сөјләјир, шифаһи нитгдә интонасијаја дүзкүн риајәт етмәләринә диггәтләрини чәлб едир, јазылы нитгдә исә веркүл ишарәсиндән истифадә гајдаларыны изаһ етдирирәм. Онлар әлавә олараг буну да өјрәнирләр ки, ара сөзләр јалныз плакатда көстәрилән нүмунәләрлә мәһдудлашмыр, бунларын сајы чохдур; даһа доғрусу, әлбәт ки, шүбһә етмирәм ки, сөз јох ки, ола билсин ки, ола биләр ки, күман ки, мә'лум олдуғу үзрә, дејиләнә көрә, гејд олундуғу кими, ешитдијимә көрә, билдијимиз кими, көрүндүјү кими, көрүнүр ки, беләликлә дә, үмумијјәтлә, ән нәһајәт, ән башлычасы, нәтичә е'тибарилә вә с.

Һәм дә изаһ едирәм ки, бә'зән чүмләнин әввәлиндә вә ортасында кәлән бәлкә дә, беләликлә дә, һәгигәтән дә кими ара сөзләрдән сонра, адәтән, веркүл ишарәси гојулмур. Бунун сәбәбини да, дә бағлајычыларынын ара сөзләрин сонундакы интонасија мөвгејини зәифләтмәси, беләликлә, веркүлү әвәз етмәси илә әлагәләндирирәм.

Дәрсин сонракы мәрһәләсиндә ашағыдакы истигамәтләр үзрә практик ишләр апардым:

1] бә'зи ара сөзләрин нитг һиссәләринә охшарлығы;

2] ара сөзләрдән һансы үслубларда даһа чох истифадә олунмасы;

3] нитгдә ара сөзләрдән јерли-јериндә истифадә олунмасынын мәгсәдәујғунлуғу.

Ев тапшырығы кими, шакирдләрә мүһакимә характерли кичик мәтн тәртиб етмәји тапшырдым. Бунун үчүн ашағыдакы мөвзулары тәклиф етдим:

«Дүнјада ән әзиз шеј нәдир?», «Ән ширин шеј нәдир?»

«Ән һөрмәтли адамлар кимләрдир?», «Мән анамы нә үчүн даһа чох севирәм?» вә с.

Бу гејдләримлә мән, әлбәттә, тәшкил етдијим ачыг дәрсин кедишини схематик шәкилдә изаһ етмәји нәзәрдә тутмушам. Арзу едәрдим ки, габагчыл мүәллимләрин нүмунәви ачыг дәрсләри һаггында мәтбуат сәһифәләриндә јазылар тез-тез дәрч олунсун. Бу, тәчрүбә мүбадиләләри апармагда биз мүәллимләрә чох көмәк көстәрә биләр.

CamScanner ile tarandı

Ч. Чаббарлы ирсинин тәдрисинә мүасир методик мүнасибәт

Чамал ӘҺМӘДОВ
С. М. Киров адына АДУ-нун профессору

Бир нечә ил бундан әввәл олмуш әһвалатдыр. Кечмиш Маариф Назирлијиндә академик М. Арифин башга бир мүәллифлә орта мәктәб үчүн шәрикли јаздығы «Совет әдәбијјаты» дәрслијинин мүзакирәси кедирди. Рә'јчиләр орта мәктәбин дил-әдәбијјат мүәллимләри идиләр. Онларын дәрслијин мәзмуну, тәртиби принсипләри барәдә чидди гејдләри варды. Рә'јчиләри даһа чох китабын Ч. Чаббарлыја һәср олунан һиссәсинин уғурла јазылдығы разы салырды. Мүзакирәјә јекун вуран академик М. Ариф өзүнәмәхсус тәмкинлә деди ки, мүәллим јолдашлар, сизә мә'лумдур ки, мән өмрүмү Ч. Чаббарлы ирсинин тәдгигинә һәср етмишәм. Бу саһәдә аз иш көрүлмәјиб. Хејли јазылыб. Анчаг бунлар аздыр. **Чәфәр Чаббарлыны јенидән јазмаг, онун јарадычылығына јени көзлә јанашмаг лазымдыр. Ч. Чаббарлы ирси өз јени тәдгигатчысыны көзләјир...** Бу, бөјүк алимин узагкөрәнликлә дедији сәмими фикирләри, елми гәнаәтләри иди... Јашадығымыз мүасир күнләр, јенидәнгурма, ашкарлыг вә демократијанын вердији бөјүк имканлар бахымындан да, һәгигәтән, Ч. Чаббарлы **ирсинин тәдгигинә вә тәдрисинә** дә әдәбијјатшүнаслыг вә методиканын јени мүасир тәләбләри илә јанашмаг һәјати бир тәләб олмушдур... Инди һәјат чох сүр'әтлә инкишаф едир. Јашадығымыз техники ингилаблар, бол вә мараглы информасијалар дөврү тә'лимин мәзмунунда әсаслы дөнүш етмиш, шакирдләрин көрүш даирәси, мүталиә марагларында јени мүнасибәтләр, чидди дәјишикликләр јаратмышдыр. Инди шакирдләрин бәдии зөвгүнү, мүталиә марағыны онларын күн-күндән артан тәләб вә зөвгүнү нәзәрә алмадан әсла уғурлар газанмаг мүмкүн дејилдир. Мүасир шакирд классикләрин, еләчә дә көркәмли совет јазычыларынын ән дәјәрли әсәрләринә, онларын јарадычылыг јолларына белә ачыгкөзлә, тәнгиди бахышла јанашмағы бачарыр. Мүасир ушаг амирлик јолу илә, рәсми көстәришләрлә: «буну охумалысан», «буну өјрәнмәлисән» фикирләри илә инди әсла барыша билмир, о өзү сечир, өзү көрүб бәјәнир, өзү охујур вә јахшы илә писи ајырмағы бачарыр. Белә олдугда, тә'лимә фәрди мүнасибәт јараныр, һәр бир шакирд өзүнә, зөвгүнә, мүталиәсинә мүвафиг әсәрләри сечиб охујур. Дил-әдәбијјат мүәллими мүасир шакирдин классик вә мүасир әдәбијјата бу јени мүнасибәтләрини, јени бахышларыны көрүб гијмәтләндирмәли, истигамәтләндирмәји бачармалы, тә'лими мәһз бу әсасда гурмаға наил олмалыдыр. Чәфәр Чаббарлы ирсинин тәдрисинә мүасир мүнасибәтдә дә бу тәләбләри нәзәрдә тутмалыдыр.

Мә'лумдур ки, мүасир мәктәбләрдә Ч. Чаббарлынын бәдии ирси, онун јарадычылығы мүһүм јер тутан мөвзулардыр. Бөјүк драматургун ирсини өјрәнмәк јалныз онун шәхси һәјатыны вә зәнкин јарадычылығыны араштырмаг, тәдгиг етмәк бахымындан дејил, Чәфәр Чаббарлы әдәби мәктәбини вә онун хүсусијјәтләрини, совет әдәбијјатынын, хүсусилә дә совет драматуркијасынын бир сыра чох вачиб јарадычылыг проблемләрини дәриндән өјрәнмәк бахымындан да чох әһәмијјәтли вә фајдалыдыр.

Габагчыл мүәллимләр Ч. Чаббарлынын әдәбијјат тарихимиздәки, хүсусилә Азәрбајчан совет драматуркијасынын инкишафындакы бөјүк

Scanned with CamScanner

ролуну шакирдләрә даһа јахшы баша салмаг вә бу саһәдә онларда ајдын, мөһкәм әдәби билик ашыламаг үчүн өз методик имканларындан сәмәрәли истифадә едир. Бу чәһәтдән Бакыдакы 8 нөмрәли мусиги тәмајүллү интернат мәктәбинин дил-әдәбијјат мүәллими Р. Очагову јахшы иш тәчрүбәси вардыр. О, «Ч. Чаббарлы» мөвзусунун тәдрисиндә техники тә'лим васитәләриндән кениш истифадә едир. Мүәллимин өзүнүн һазырладығы диафилмләр, вал вә лент јазылары, һабелә драматурга һәср олунмуш тәдрис филми онун дәрсләрини мараглы вә тә'сирли едир. Бу габагчыл мүәллим өз дәрсләрини драматурга һәср олунмуш хүсуси стендләрдән, фото-албомлар вә с. әјани вәсаитләрлә һәмишә тәчһиз едир. Онун сәлигә илә, ири кағызын үстүнә јазылмыш ашағыдакы әјани вәсаит үзәриндә дәрсдә апардығы сөһбәтләри һәмишә мараг доғурур. Бу әјани вәсаитдә халг шаири С. Вурғунун ашағыдакы сөзләри јазылмышдыр: «Од кәлини», «1905-чи илдә» олмасајды, «Вагиф» дә, «Ханлар» да, «Фәрһад вә Ширин» дә, «Низами» дә, «Гачаг Нәби» дә, «Гатыр Мәммәд» дә, «Шәргин сәһәри» дә там мә'насы илә јарана билмәзди. «Алмаз», «Севил», «Јашар» олмасајды «Һәјат» да, «Мәһәббәт» дә «Тој» да, «Вәфа» да, «Баһар сулары» да там мә'насы илә јарана билмәзди. Демәк истәјирәм ки, Чаббарлы драматуркија саһәсиндә бизим һамымызын ән бөјүк мүәллимимиз олмушдур».

Мүәллим бу әјани вәсаит үзәриндә фикирләрини јекунлашдыраркән бөјүк С. Вурғунун гәнаәтләринә шакирдләрин диггәтини чәлб едир вә өз фикирләрини ашағыдакы плана мүвафиг јекунлашдырыр: 1] Ч. Чаббарлынын бөјүк сәнәтинә еһтирам вә гијмәт. 2] Ч. Чаббарлы драматуркијасынын тә'сир күчү. 3] Драматуркијамызда Ч. Чаббарлы ән'әнәләри. 4] С. Вурғунун мүасир драматургларa вә онларын јаздыглары ән јахшы әсәрләри көрмәк, онлара објектив гијмәт вермәк бачарығы. 5] Әдәбијјат програмларынын тәләби үзрә мәктәбдә тәдриси мүмкүн олмајан драм әсәрләри илә шакирдләри таныш етмәк.

Мүасир әдәбијјат програмларынын тәләби үзрә Ч. Чаббарлы әсәрләри әдәбијјат тәдрисинин һәм ибтидаи, илкин мәрһәләси һесаб едилән V—VIII синифләрдә, һәм дә X [XI] синифдә өјрәдилир. Програмларда билаваситә Ч. Чаббарлы илә бағлы мөвзуларын тәдрисинин имканлары әсасында мүәллимә төвсијә едилир ки, о, бөјүк драматургун классик драматуркија илә бағлы вә әлагәлилијинә, Ч. Чаббарлы ән'әнәләринә ондан сонра кәлән драматургларын нечә садиг галдыгларыны да тәдрисдә јери кәлдикчә шакирдләрә чатдырсын. Беләликлә, **инди тәләб олунур ки, башга вачиб мөвзулар кими, Ч. Чаббарлы әсәрләри вә јарадычылыг јолуна даир материалларын тәдрисиндә мүәллим фәндахили әлагәјә хүсуси фикир версин, Азәрбајчан Совет драматуркијасынын тәшәккүлү, инкишаф јолу, көркәмли јарадычыларынын јетишмәсинә, формалашмасына Ч. Чаббарлы јарадычылығынын тә'升сиринә диггәт чәлб олунсун.** Фәнләрарасы әлагәләрин имканындан сәмәрәли истифадә дә бу мөвзунун сәмәрәли тәдриси үчүн ән әлверишли шәраит јарадыр. Үмумијјәтлә, чалышмаг лазымдыр ки, әдәбијјат тәдрисиндә комплекс тәдбирләрин вәһдәти тә'мин олунсун. Буна нечә дөзәсән ки, бә'зи мүәллимләр театрларымызын репертуарларында мөһкәм јер тутан, режиссор вә актјорларымызын јетишмәсиндә күчлү нүмунә мәктәби олан Ч. Чаббарлы пјесләринин ојнадығы ролдан чох заман сүкутла кечириләр. Һалбуки бу саһә, үмумијјәтлә, әдәбијјат тәдрисинин ән вачиб проблемләрини — шакирдләрин бәдии јарадчылығыны инкишаф етдирмәк, онларда мүхтәлиф сәнәт саһибләринин ишинә, фәалијјәтинә гијмәт вермәк бачарығы јаратмаг вә с. үчүн чох фајдалыдыр. Елә бурадача хатырламаг лазымдыр ки, Ч. Чаббарлы әсәрләринин тәдриси илә әлагәдар шакирдләри бәстәкар Ф. Әмировун «Севил» операсы, Ә. Бәдәлбәјлинин «Гыз галасы» балетләринә, онлардан вахташыры мави екранда кәстәрилән фрагментләрә, драматургун әсәрләринә [illegible] вә кениш

CS CamScanner ile tarandı

динләјичи тәрәфиндән рәғбәтлә гаршыланмыш мусиги әсәрләрини динләмәјә, мәктәб мусиги коллективләринин ифасында бу мусиги нөмрәләринин вахташыры сәсләнмәсинә наил олмаг лазымдыр. Ч. Чаббарлынын драм әсәрләри тәдрис едиләркән театрларымызда онун гәһрәманларынын устад јарадычылары М. Давыдова [Севил], Ә. Әләкбәров [Саламов], М. Мәрданов [Имамверди] вә башга көркәмли актјорларымызын сәнәткарлығына шакирдләр јери кәлдикчә гијмәт вермәли, актјор сәнәтимиз барәдә јазылан әсәрләрин синифдәнхарич охусуна наил олмалыдыр. Бу ишләрин методик уғурла нәтичәләнмәси, әлбәттә, мәктәбин имканларындан чох асылыдыр. Бакы мәктәбләри опера вә театрлардан, рајон мәктәбләри мави екрандан сәмәрәли истифадә етмәлидир. Бакыда Чәфәр Чаббарлынын адыны дашыјан 161 вә 187 нөмрәли мәктәбләрин јахшы иш тәчрүбәси өјрәнилмәјә вә јајылмаға лајигдир. Бу мәктәбләрдә Чәфәр Чаббарлынын һәјат јолдашы, мәрһум Сона ханымын [О, вахтилә драматургун адыны дашыјан театр музејинин директору вәзифәсиндә ишләмишдир] тәшәббүсү илә мәктәб музеји тәшкил едилди. Даими експонатлардан ибарәт олан бу музејләрдән јалныз һәмин мәктәбин мүәллимләри дејил, гоншу мәктәбләрин мүәллимләри дә истифадә едирләр.

Ч. Чаббарлы јарадычылығынын тәдрисинә мүасир методик мүнасибәт, һәр шејдән әввәл, онун **мәктәбдә тәдрис олунан әсәрләриндән** башланыр. Чүнки Чәфәр Чаббарлынын бөјүклүјү јалныз онун шәхсијјәти үчүн нәчиб әхлаги сифәтләри илә мәһдудлашмыр. Ону бир драматург кими шөһрәтләндирән, М. Ә. Сабир әдәби мәктәбинә мәнсуб сатирик шаир кими таныдан, көзәл һекајәләр устады кими севдирән мәһз бөјүк вә надир исте'дады нәтичәсиндә јаратдығы көзәл әсәрләридир. Бәдии әсәрләри онун һәјат вә јарадычылыг јолунун ајнасы вә күзкүсүдүр. Ч. Чаббарлы әсәрләринә мүасир әдәбијјатшүнаслыг вә сәмәрәли методик јолларла јанашмаг лазымдыр. Бәс белә исә, Ч. Чаббарлы әсәрләринә мүасир методик мүнасибәтләрдә инди даһа чох һансы мәсәләләрә диггәт вермәк, хүсусилә, вачибдир?

Мәктәбин бүтүн инкишаф мәрһәләсиндә олдуғу кими, инди дә белә бир методик тәләбә әсасланмаг лазымдыр ки, **тә'лимин мәзмуну дүзкүн планлашдырмаг лазымдыр.** Е'тираф едәк ки, бу саһәдә һәлә дә бә'зи гүсурлар давам едир. Чох заман програм материаллары јухары мaариф органлары тәрәфиндән мүәллимә һазыр верилир. Бу јекнәсәглик исә ајры-ајры мәктәбин, синфин имканларыны, шакирдләрин билик, бачарыг вә марағынын нәзәрә алынмамасы илә нәтичәләнирди. Адәтән, бу чүр «планлашдырма» мәктәб тәчрүбәсиндә чох заман өзүнү доғрултмур, тә'лимдә формализм һалларынын јаранмасына сәбәб олурду. Маарифин јенидән гурулмасы, ашкарлыг вә демократијанын кенишләнмәси шәраитиндә инди тәләб олунур ки, мүәллим тә'лим материалларынын планлашдырылмасына **јарадычы, мүстәгил мүнасибәт** бәсләмәли, һәр синфин, бә'зән һәр шакирдин имканларыны нәзәрә алмалыдыр. Инди мүәллимә ихтијар верилир ки, мәсәлән, зәруријјәт һисс етдикдә, һәтта, програмда тәдриси тәләб олунан бә'зи әсәрләри башгасы илә әвәз етсин. Бу ишдә шакирдләрин марағыны тәдрисин планлашдырылмасы заманы нәзәрдә тутсун.

Тә'лим материалларына тәдрисин мүасир бахышда **проблемли планлашмаја** кениш јер вермәк даһа сәмәрәлидир. Тәәссүф ки, бә'зи мүәллимләрин тәчрүбәсиндә планлашдырманын бу сәмәрәли формасындан аз истифадә олунур. Тә'лим даһа чох мәзмунун шәрһи вә образларын тәһлили илә мәһдудлашыр. Белә олдугда әсәрдә галдырылан проблемләр вә онун бәдии һәллиндә сәнәткар ахтарышлары һаггында шакирдләр сәтһи мә'лумат алырлар. Мүәллим јадда сахламалы вә шакирдләри инандырмалыдыр ки, **бөјүк әдәбијјат бөјүк проблемләр әдәбијјатыдыр. Әсл сәнәткар исә јашадығы вә јаратдығы дөврүн, заманын вачиб, әсаслы, бөјүк проблемләриндән јазыб-јарадан сәнәткарлардыр. Ч. Чаббарлы да мәһз белә сәнәткарлардан олмушдур.** Одур ки, мәсәлән, Ч. Чаббарлы јарадычылығыны X синифдә

Scanned with CamScanner

тәдрис едәркән ашағыдакы проблемләр әтрафында даһа чох дајанмалы, онларын шәрһинә хүсуси диггәт вермәлидир: 1] Ч. Чаббарлынын доғулдуғу, бөјүдүјү, тәһсил вә тәрбијә алдығы вә шәхсијјәтинин формалашдығы ичтимаи, сијаси вә игтисади мүһит; 2] илк јарадычылыг тәчрүбәләри вә илк мәтбу әсәрләри. Бу әсәрләрдә галдырылан проблемләр, илк бәдии ахтарышлар вә уғурлар; 3] Ч. Чаббарлы јарадычылығынын биринчи дөврү вә онун хүсусијјәтләри; 4] драматургун бу дөвр јарадычылығынын үслуб тәрзи вә романтизминин хүсусијјәтләри: Күчлү характерләр вә чидди, кәскин конфликтләр јаратмаг уғрундакы бәдии ахтарышлары; 5] Ч. Чаббарлы јарадычылығында јени мәрһәлә: «Од кәлини» [1925] тарихи фачиәси вә онун идеја-бәдии хүсусијјәтләр; 6] сосиализм реализми јолларында уғурлу бәдии ахтарышлар вә онларын сәмәрәли нәтичәләри: «Севил» [1928], «Алмаз» [1930], «1905-чи илдә» [1931] вә с. әсәрләрин Азәрбајчан совет драматуркијасында јени мәрһәлә ролу ојнамасы. Бу әсәрләрдә галдырылан чидди вә вачиб проблемләр вә онларын јүксәк сәнәткарлыгла бәдии һәлли.

Көрүндүјү кими, «Ч. Чаббарлы» мөвзусунун тәдриси илә әлагәдар шакирдләрин гаршысында чох чидди проблемләр гојулмушдур. **Вәзифә — бу проблемләрин бәдии һәллини тәдрисдә шакирдләрин фәал иштиракы вә онларын конкрет әсәрләр үзәриндә мүстәгил ишләринин сәмәрәли тәшкили јолу илә баша салмаг вә мәнимсәтмәкдән ибарәтдир.** Мүәллим шакирдләрин мүталиәсини әввәлчәдән елә планлашдырмалыдыр ки, мәктәб китабханасынын вә она јахын китабхана фондларынын имканларындан шакирдләр бу мөвзунун тәдрисинә гәдәр Ч. Чаббарлынын ән вачиб әсәрләрини тапыб охуја билсинләр.

Мәктәб тәчрүбәси көстәрир ки, јухары синифләрдә әдәбијјат тәдрисинин методик уғурларыны шәртләндирән башлыча амилләрдән бири әдәбијјат тәдрисинин илк мәрһәләси илә — *ашағы синифләрлә әлагәнин* имканларыны нәзәрә алмагдан да чох асылыдыр. Ахы ајры-ајры фәнләрин тәдрисиндә олдуғу кими, әдәбијјат тәдрисиндә дә тә'лимин мөһкәм бүнөврә, елми әсас үзәриндә гурулмасы вә тәшкили чох вачибдир. Мөһкәм әдәби өзүл, мүкәммәл әдәби әсас олмадан, үмумијјәтлә, шакирдләрдә, хүсусилә, јухары синиф шакирдләриндә дә јахшы әдәби билик вә зөвг тәрбијә етмәк чәтиндир. Әдәбијјат тәдрисинин илк мәрһәләсинин өзүнәмәхсус чәһәтләри, мәгсәд вә вәзифәләри вардыр. Бу мәрһәләдә ушаг јенијетмәлик дөврүндә јашајыр. Онун јаш хүсусијјәти вә психолокијасында, һәлә психологларын белә, чәтин мүәјјәнләшдирдикләри дәјишикликләр баш верир. Бу јашда олан ушаг әтраф мүһитә, тәбиәт вә чәмијјәт һадисәләринә гаршы чох һәссас олур. Психологларын гәнаәтләринә көрә гызлар 10—11 јашларындан, оғланлар исә 12—13 јашларындан мүталиәјә хүсуси мараг көстәрирләр. Бу јашда олан шакирдләрин оху техникасы дәјишир, данышыг мәдәнијјәти формалашыр, лексикону зәнкинләшмәјә доғру инкишаф едир. Тәбиидир ки, мүәллим бунлары тәдрисдә нәзәрә алмалыдыр. Биз јаддан чыхармамалыјыг ки, илк әдәби анлајышларын вә вәрдишләрин верилдији, ашыландығы бу синифләрдә шакирдин әдәбијјатдан алдығы биликләри, бир тәрәфдән онун характеринин формалашмасына мүсбәт тә'сир етмәклә јанашы, дикәр тәрәфдән, онун әдәбијјата мејлини сәнәт вә пешәјөнүмүнү мүәјјәнләшдирмәјә имкан верир. Әдәбијјат тәдрисинин илк мәрһәләсинә мүәллимин хүсуси диггәт вермәси бу синифләрдә бир нечә әсәри тәдрис олунан, һәјат вә јарадычылығындан програмын тәләби үзрә хејли мә'лумат верилән Ч. Чаббарлы кими сәнәткарларын тәдрисиндә өзүнүн вачиблијини даһа чох көстәрир. Мә'лумдур ки, IV [V]—VII [VIII] синифләрдә Чәфәр Чаббарлынын «Диларә», «1905-чи илдә» [I шәкил], «Фирузә» әсәрләри тәдрис олунур. Бу синифләрдә шакирдләр Ч. Чаббарлы әсәрләринин көмәји илә хејли әдәби билик алырлар. Бу мә'луматлар исә онларда әдәби жанр вә нөвләр һаггында илк танышлыг, илк нәзәри мә'лумат ролу ојнајыр. Ч. Чаббарлы ајдын фикирли, ачыг мүнасибәтли, бир сөзлә,

CamScanner ile taranan

тенденсијалы сәнәткар олмушдур. О, һәјатын әсас вә апарычы мејлләрини ајдын көрүр, јени һәјатын, јени чәмијјәтин бөјүк кәләчәјинә, уғурларына мөһкәм инанырды. Бунлар онун V—VIII синифләрдә кечилән әсәрләриндә дә өзүнү чох габарыг көстәрир. Бурадан да шакирдләр һадисәләрә јазычы мүнасибәти анлајышы илә таныш олурлар. Бу синифләрдә кечилән әсәрләр шакирдләри инандырыр ки, Ч. Чаббарлы өз әсәрләриндә инсанын мә'нәви аләминә дәриндән нүфуз едир, характер бүтөвлүјүнү јаратмағын нүмунәсини көстәрир. Ч. Чаббарлынын V—VII синифләрдә кечилән әсәрләриндә, хүсусилә, «Фирузә» һекајәсиндә тәблиғ олунан елә фикирләр вар ки, о, јашадығымыз күнләр — јенидәнгурма, ашкарлыг вә демократијанын кенишләндији мүасир мәрһәлә илә чох аһәнкдар, бәлкә дә там **һәмаһәнк сәсләнир.** Партија инди гаршыја јени тәфәккүр, шүурларда ингилаби дәјишиклик тәрбијә етмәк кими чох вачиб бир вәзифә гојмушдур. Бу, һәјатын, инкишаф вә јүксәлишимизин тәләбидир. Бу фикри шакирдләрә чатдырмаг вә даһа мөһкәм мәнимсәтмәк үчүн «Фирузә» һекајәсиндән сәнәткарын ашағыда бөјүк узагкөрәнликлә дедији мүлаһизәләри үзәриндә дәрин фикир мүбадиләси апармаг чох фајдалыдыр: «Игтисадијјатда ингилаб, һәјатда ингилаб, мәишәтдә ингилаб, инсан шүурунда ингилаб. Бу ингилаб тәбиәтин көһнә ганунларыны белә дәјишдирир». Бу синифләрдә, һәмчинин, Ч. Чаббарлынын ушаглыг, кәнчлик илләри, бөјүдүјү аиләси, тәһсили вә әдәбијјат тарихимиздәки јери барәдә дә шакирдләр библиографик мәзмунлу мә'лумат алырлар. Бу мә'луматлар тәрчүмеји-һал материалларынын әхлаг вә тәрбијәдәки бөјүк нүмунә ролу, әдәби шәхсијјәт вә бәдии јарадычылыг кими чох мүрәккәб проблем барәдә әдәби билијин бүнөврәси ролу ојнајыр.

Тәбиидир ки, X [XI] синифдә Ч. Чаббарлынын елми тәрчүмеји-һалыны, јарадычылыг јолуну вә конкрет әсәрләринин ајрыча, хүсуси дәрс саатларында, јени әдәби фактлар әсасында тәдрисини планлашдыран мүәллим, јухарыдакылары мүтләг нәзәрә алмалы вә бу јухары синифдә вериләчәк мә'луматлары шакирдләрин сәнәткар барәдә ашағы синифләрдә алдыглары биликләр үзәриндә гурмалы, онлары тәдричән кенишләндирмәли вә тамамламалыдыр. Јалныз белә олдугда, шакирдләрин әдәбијјат тәдрисинин ајры-ајры мәрһәләләриндә алдыглары әдәби биликләр бир-бирини тамамлајыр, бири дикәри үчүн әсас вә шәрт ролу ојнајыр.

Мә'лумдур ки, үмумтәһсил мәктәбләриндә ајры-ајры сәнәткарларын һәјат вә јарадычылыг јолуну бүтөвлүкдә өјрәтмәк үчүн имкан јохдур. Буна дәрс саатлары кифајәт дејилдир. Әслинә бахсан, буна еһтијач да јохдур. Мүасир мәктәб үмумтәһсил һәчминдә әдәби билик верир. О, филолог һазырламыр. Бунунла белә, һеч ким инкар етмир ки, мүасир мәктәбләрдә әдәбијјат фәннинин саатларынын азлығы һамыны дүшүндүрүр вә нараһат едир. Бу, классикләрин тәдрисинә верилән саатларын, еләчә дә Ч. Чаббарлынын һәјат вә јарадычылығынын өјрәдилмәсинә ајрылан саатларын илбәил азалмасы кими хошакәлмәз бир вәзијјәтдә дә өзүнү көстәрир. Мүәллим бу нөгсанын доғурдуғу чәтинлији әввәлчәдән нәзәрә алмалы, Ч. Чаббарлынын, еләчә дә башга сәнәткарларын тәдрисинә ајрылмыш дәрс саатларындан **максимум дәрәчә мәһсулдар истифадә етмәли, дәрсдә һәр дәгигәнин, һәр санијәнин мә'налы, мараглы әдәби фактларла изаһына наил олмалыдыр.** Бу мә'нада «Ч. Чаббарлынын һәјаты вә јарадычылыг јолу» адлы **ичмал мөвзунун** дүзкүн планлашдырылмасы вә сәмәрәли тәшкили чох вачибдир. Е'тираф едәк ки, үмумијјәтлә, әдәбијјат тәдрисиндә **ичмал мөвзуларын методикасы** јахшы ишләнилмәдијиндән вә бу саһәдә мүәллимә елми төвсијәләрин кифајәт гәдәр верилмәдији үзүндән бу мөвзулар [програмын тәләби үзрә бу мөвзуларын сајы аз дејилдир] чох заман сәтһи, плансыз вә системсиз кечилир. Әлбәттә, бу, чох чидди бир гүсурдур. Мә'лумдур ки, әдәбијјат тәдрисиндәки ичмал мөвзулар өз мәзмуну вә вәзифәләри бахымындан, башлыча олараг, ики група бөлүнүр: 1] бүтөв бир дөврүн вә ја бир нечә дөврүн ичтимаи,

Scanned with CamScanner

игтисади, сијаси вә әдәби мүһитини әһатә едән ичмал мөвзулар; 2] конкрет бир сәнәткарын јашадығы дөврүнү, һәјатыны, әдәби мүһитини вә јарадычылыг јолуну әһатә едән мөвзулар.

«Ч. Чаббарлы» мөвзусунун тәдриси илә бағлы олан ичмал мөвзулар икинчи групa дахилдир. Нә аз, нә чох, бу мөвзуда, демәк олар ки, Ч. Чаббарлынын һәјат вә јарадычылыг јолуну әһатә едән, бәлкә дә бүтүн проблемләрдән ичмал јолу илә шакирдләрә мә'лумат верилир. Бизә белә кәлир ки, буна һеч дә еһтијач јохдур. Ичмал мөвзуда сәнәткарын өзүнәмәхсус бәдии јарадычылыг ахтарышлары, ән көркәмли әсәрләри, бәдии үслубу вә башчылыг етдији әдәби мәктәбин хүсусијјәтләри илә мәһдудлашмаг мүмкүндүр.

Ч. Чаббарлынын һәјаты вә јарадычылыг јолуну хүласә едән ичмал дәрсиндә мүәллим ашағыдакы пландан истифадә едә биләр: 1] Ч. Чаббарлынын јазыб-јаратдығы дөвр, онун хүсусијјәтләри, әдәби мүһити; 2] илк гәләм тәчрүбәләри вә мәтбу әсәрләринин идеја-бәдии хүсусијјәтләри; 3] Ч. Чаббарлы јарадычылығынын инкишаф мәрһәләләри; 4] Ч. Чаббарлы јарадычылығынын әдәби гајнагларымызла әлагәси; 5] Ч. Чаббарлы шаир кими: Сабир әдәби мәктәби ән'әнәләри. «Гыз галасы» поемасы. 6] Ч. Чаббарлы јарадычылығынын илк мәрһәләләри. Бу мәрһәләдә јаранмыш: «Вәфалы Сәријјә», «Солғун чичәкләр», «Огтај Елоғлу», «Ајдын» әсәрләри вә һәмин мәрһәләјә дахил олан тарихи драмлары — «Әдирнә фәтһи», «Улдуз» вә «Нәсрәддин шаһ» пјесләринин идеја мәзмуну. 7] Ч. Чаббарлы јарадычылығында јени мәрһәлә — совет дөврү јарадычылығы вә онун хүсусијјәтләри. «Од кәлини» драматургун јарадычылығында јени мәрһәлә кими. 8] Ч. Чаббарлынын романтизми вә онун хүсусијјәтләри. 9] «Сосиализм реализми руһунда јоғрулмуш драматуркија уғрунда мүбаризәләрдә» драматургун бөјүк бәдии уғурлары.

Ч. Чаббарлы јарадычылығына һәср олунмуш ичмал мөвзунун тәдрисиндә тарихи фактлары, әсәр вә шәхсијјәт адларыны орта мәктәб шакирдләринин јаш вә билик сәвијјәсинә мүвафиг сечиб груплашдырмаг лазымдыр. Бә'зи мүәллимләрин тәчрүбәсиндә мүшаһидә олундуғу кими, ичмал мөвзулары чохлу рәгәмләр, адлар, хронолоҗи тарихләр вә с. јүкләмәк вә ағырлашдырмаг һалларына јол верилмәмәлидир. Бу чүр һаллар тә'лим материалларына марағы азалдыр вә тәдрисдә чәтинлик төрәдир. Мәктәбдә биринчи дәрәчәли әһәмијјәт кәсб едән фактлар үзәриндә дајанмалы вә тәдрисдә онлара даһа чох диггәт верилмәлидир. Мәсәлән, мүәллим өз изаһында Ч. Чаббарлынын мәһз һансы әдәби гајнаглар үзәриндә јетишдијиндән шакирдләрә мә'лумат верирсә, онун өз мүәллимләри С. С. Ахундов вә А. Шаиг һаггында фикирләри үзәриндә әхлаги сөһбәтләр апармагла кифајәтләнә биләр. Јахуд мүәллим Ч. Чаббарлынын өзүндән әввәлки драматурглара вә драматуркијаја мүнасибәтиндән нечә фајдаландығындан данышаркән өзүнә сәнәт мүәллими һесаб етдији М. Ф. Ахундов һаггында дедији бу сөзләри дәрсдә охујуб орада тәблиғ олунан фикирләрин изаһаты илә мәһдудлаша биләр. Ч. Чаббарлы јазыр: «Мирзә Фәтәли бир әдиб вә бир шаир олмагдан даһа артыг бир чәмијјәтчи, бир әмәлпәрвәрдир. Ону јазычылыға тәһрик едән дә бәдии зөвгүндән даһа артыг ичтимаи мәфкурәләри иди... Һәјатын бир тәрәфи сөкүлүр, дағылыр, о бири тәрәфи башга, там башга вә јени бир бичимдә тикилирди. Бурада Мирзә Фәтәли бир мүһәндис кими бу сөкүлән вә тикилән бинанын башы јанында дурмуш, амансыз гәләми илә бура сөкүлмәлидир, бура исә белә тикилмәлидир дејир» [Әсәрләри, 3-чү чилд, Б., Азәрнәшр, 1969, сәһ. 384—385].

Ч. Чаббарлынын јарадычылығы барәдә ичмал мә'луматын верилмәси, бир тәрәфдән, сәнәткарын кечдији һәјат јолу, јарадычылыг ахтарышлары, бәдии үслуб хүсусијјәтләри, јарадычылыг лабораторијасы илә шакирдләри таныш етмәк мәгсәдини күдүрсә, дикәр тәрәфдән, шакирдләри үмумтәһсил мәктәбләриндә драматургун әсәрләриндән сечилмиш вә тәдриси үчүн нисбәтән кениш вахт ајрылмыш ики әсәринин — «Алмаз» вә «1905-чи илдә» пјесләринин даһа сәмәрәли тәдриси үчүн истигамәтләндирилмәлидир. Шакирдләр бу әсәрләрин ады, мөвзусу, идеја мәзмуну һаггында драматург һаггында ичмал мөвзунун тәдриси заманы лазыми билик алсалар да, онлары кенишлији илә хүсуси дәрс саатларында өјрәнирләр. Бурада инчә бир методик чәһәт дә нәзәрә алынмалыдыр. О да ајрылыгда өјрәнилән бу пјесләрин тәдриси елә апарылмалыдыр ки, онлардан алынан билик ләр Ч. Чаббарлы јарадычылығынын үмуми вә тәркиб һиссәси олсун. Шакирдләрин бу әсәрләрдән алдыглары билик ләр коллективләшмә илләриндә Азәрбајчан кәндинин бәдии ин'икасы вә халглар достлуғу проблемләринин тәсвири саһәсиндә бәдии ахтарышлары вә чох бөјүк сәмәрәли бәдии нәтичәләрини даһа јахшы баша дүшмәјә вә тамамламаға әсас олмалыдыр. Јери кәлмишкән бурада сон заманлар бә'зи мәтбу-сәһифәләриндә, еләчә дә мәктәб тәчрүбәсиндә мүшаһидә едилән вә нараһатлыг доғуран бир фикрә дә мүәллимләрин диггәтини чәлб етмәк истәјирәм. Мә'лумдур ки, јенидәнгурма, ашкарлыг вә демократијанын ачдығы имканлар бахымындан биз кечдијимиз јола нәзәр салдыгда инди бир сыра вачиб проблемләрә јени тәфәккүр тәрзи бахымындан јанашмалы вә гијмәтләндирмәли олуруг. Партија бизә гүсурларымызы, бурахылан нөгсанлары, тәһрифләри, әјинтиләри инди там ачыглыгла көрмәји вә бунлары чәсарәтлә арадан галдырмағын јолларыны көстәрир. Бу чүр әјинтиләр, тәһрифләр коллективләшмә илләриндә дә олмушдур. Бөјүк совет јазычысы М. Шолохов өзүнүн «Ојанмыш торпаг», Ч. Чаббарлы «Алмаз» әсәрләриндә чох бөјүк узагкөрәнликлә бу әјинтиләри, тәһрифләри көрмүш вә чәсарәтлә онларын бәдии һәллини вермишләр. Әдәбијјатшүнаслыгда чох заман бу әсәрләр јухарыдан көстәришләрин, сифаришләрин, бә'зән әввәлчәдән сүн'и сурәтдә ујдурулмуш консепсијаларын өлчүсү, ме'јары илә гијмәтләндирилмишләр. Һалбуки ән дүзкүн тәһлил, бәдии әсәрә јанашмагда ән доғру өлчү ваһиди әсәрин өз бәдии имканлары олмалыдыр. Алмазын шәхсиндә мүасир кәнд мүәллимләринин образыны көрмәмәк кими дүшүнән вә буна көрә дә «Алмаз»ы мәктәб програмларындан чыхармағы дүшүнәнләрә чаваб вермәк лазымдыр ки, **«Алмаз»ы јени тәфәккүр тәрзи илә тәһлил етмәк лазымдыр.** Белә олдугда Ч. Чаббарлы сәнәтинин бөјүклүјүнү һәм кениш мүасир охучу, һәм дә шакирдләр даһа јахшы баша дүшәрләр.

◆

Бәдии дилимизин бөјүк устады

Нәмидә АББАСОВА
С. М. Киров адына АДУ-нун профессору

Дејирләр, бөјүк сәнәткарлар әсрләри габаглајыр, онларын кәламларында кәләчәк инсанларын амалы, сәси, сөзү ешидилир.

Устад сәнәткар Ч.Чаббарлынын јарым әср бундан әввәл сөјләдији сөзләр бу күнлә, космоса јол ачмыш инсанларын бәдии һисси илә нечә дә сәсләшир:

Јердән учар,
Ајдан кечәр,
Улдузлара вармагчын,
Көјүн кениш гәлбинә
Дәмир ганад чаларыг.

Бу сәтирләр заман арасындакы мәсафәни, елә бил ки, гысалдыр, өлмәз сәнәткарын сәсини јарадан инсанларын чәркәсиндә бир даһа әбәдиләшдирир. Ч.Чаббарлы гыса, лакин долғун һәјат јолунда һәмишә белә олмушдур, чәмијјәтин уча кәләчәјини тәрәннүмә чалышмышдыр. Онун јаратдығы сурәтләрин һәр бири јашадығы мүһитин буховларындан азад олмаға, инсаны хошбәхт едә биләчәк бир дүнјанын үфүгләринә доғру ганадланан мүбариз кәнчләрин сурәтләридир. Ч.Чаббарлы бәдии әсәрләрин мајасы олан дилә, ифадә ва-

CamScanner

Scanned with CamScanner

ситәләринә дә белә мүнасибәт бәсләмишдир. Ч.Чаббарлы нә дилә зоракылыг көстәрән, нә дә дилдә раст олунан һәр сөзә, ифадәјә бәраәт газандыран сәнәткарлардан олмушдур. Аһәнкиндә, сөзләриндә халгын дил мәдәнијјәти, ифадә гүдрәти сәсләнән мүасир дујумлу бир дилин јорулмаз ахтарычысы вә белә бир дилин устады кими јүксәлмишдир. Ч.Чаббарлынын дил ирсиндә бәдиилик, хәлгилик принсипи мүасирлик вә ән'әнәвилик принсипи илә өз поетик бөлүнмәзлијини тәсдиг етмишдир. Дилин бәдиилик ән'әнәси ахарыны чох гәдимдән көтүрүр; нәғмәләрдән, лајлалардан, нағыл вә дастанлардан, бу сыраны заманәмизә гәдәр узадыб кәтирән Нәсимидән, Хәтаидән, Фүзулидән, Вагифдән...

Дилдән истифадә едәнләрин дикәр групларындан фәргли олараг, јазычылар дилә јарадычы мүнасибәт бәсләјирләр. Халг дилиндән јени сөзләр көтүрүб бәдии әсәрләрин дилинә кәтирир, сөз јарадычылығы имканларына, гајдаларына архаланыб јени сөзләр вә ифадәләр јарадырлар; јахуд мә'лум сөз вә ифадәләрә јени-јени мә'на инчәликләри, бәдии гүввәт, јени естетик дәјәр кәтирирләр. Ола билир ки, бунларын бир нечәси бир јазычынын ирсиндә, ола да билир ки, һамысы бу вә дикәр јазычыда өзүнү көстәрсин. Лакин сөз сәнәткарына мәхсус олан бу чәһәтләр бүтөвлүкдә онун фәрди үслубунун көстәричиси олса да, һәлә бәдии дилдә онун новаторлуғуну гәбул етмәјә әсас вермир.

Јазычынын новаторлуғу онун әдәби ирсинин бәдии дил системи илә мүнасибәтиндә мүәјјәнләшир; дили мүасир бәдии зөвгә чаваб верәчәк јени кејфијјәтләрлә зәнкинләшдирмә, она даһа јүксәк бәдии гүдрәт вермә сәнәткарлығы илә вәһдәт тәшкил едир. Новатор јазычыларын бәдии ирси ејни заманда халг дилини әдәби-бәдии дил илә ујушдуран бир лабораторија олур. Бурада јени сөзләр, ифадәләр дә јараныр, сөзләрә јени мә'на вә рәнк дә верилир, сөзүн үслуби јөнү дә дәјишир, халг дили илә бәдии дил арасындакы мүбадилә просесинин јени-јени нүмунәләри дә тәгдим едилир. Бир сөзлә, белә сәнәткарлар дилин ифадә имканларыны зәнкинләшдирмәклә, онда [illegible]ик, тә'сирлилик јаратмагла бәрабәр, һәм дә әдәби-бәдии дилин инкишафына истигамәт верирләр. Ч.Чаббарлы да белә сәнәткарлардандыр.

XX әсрин әввәлләриндән башлајараг, әдәби дилимиз сүр'әтлә дәјишир, үслубларын функсионал нөвләри чохалыр, онун әдәби-бәдии дилимизә тә'сири дә күчләнирди; халг дили илә әдәби дилин характери әтрафында мүбаһисәләр апарылырды. Әсрин әввәлләриндә мүбаһисәјә сәбәб олмуш мәсәләләрдән бири дә халг дилинин бәдиилик гүдрәти, естетик имканлары мәсәләси иди. Әслиндә әдәби-бәдии дилин хәлгилик тәмәлини зәифләтмәјә, инкар етмәјә чалышан гүввәләрин сонунчу һәмләси олмаса да, бәдии дилә гаршы чыхмагда истифадә етдикләри сонунчу тутачаг иди. Илк бахышда бәсит көрүнән бу мәсәлә Азәрбајчан бәдии дилини анчаг шүбһә алтында гојмур, һәм дә онун индики чанлы бүнөврәси, халг дили илә бәдии дил ән'әнәси, Нәсими, Фүзули ән'әнәси, көзәллик, тә'сирлилик, образлы тәфәккүрүн парлаг ифадә ән'әнәси арасында учурум јарадыр, бунлары бир-бириндән ајырырды. «Чобан-чолуг дили»ндә јазылан комедија, јахуд фачиә нүмунәләри ачы истеһза илә гаршыланырды. Белә бир дөврдә јүксәк тә'сирли бир дил, хүсусилә јени формалашмагда олан драматуркија дилинин романтик сәпкиси олан, е'чазкарлығы илә динләјичини, охучуну разы салан бир дил уғрунда ахтарышлар апарылырды.

Халг дилинин бүнөврәси үзәриндә бој атан романтик дил уғрунда Ч.Чаббарлынын ахтарышлары уғурлу олду. О, һиссә, ағыла, шүура һаким кәсилән елә бир дилин нүмунәсини верди ки, бу дилин васитәсилә алтун, мәнсәб пучлуғунун һөкмү охунду, мә'нәви дүнјалары һечлијә, чисмани варлыглары сәфиллијә дүчар олмуш Ајдынларын, Огтајларын лә'нәтләри, һарајлары сәсләнди.

Ч.Чаббарлы белә бир дилин јарадылмасында анчаг дилин өз варлығындан, өз имканларындан истифадә етди. Бурада чанлы халг дили кәламлары илә бәдии сөз ирсинин әсрләр сынағындан чыхмыш сөзләри сәсләнди. Ч.Чаббарлы монологлары, диалоглары, афоризмләри, мәчазлары бәдии ирсин ән'әнәви сөзләрин

тә'сирини гүввәтләндирән, бунлара јени рәнк верән бир лабораторија олду. Белә ифадә васитәләри кениш аудиторијалы Ч.Чаббарлы драмлары илә даһа да күтләвиләшди. Ч.Чаббарлынын «Ајдын», «Огтај Елоғлу», сонра исә «Од кәлини» пјесләинин дили бәдии нәср, драматуркија саһәсиндә көзәллик, тә'сирлилик, бәдиилик өрнәји олду. Бу әсәрләрдән сонра бәдии дилимизин сәдалары кәсилмәди, мүхтәлиф сәнәткарларын сәси, нәфәси илә говушду.

Ч.Чаббарлы бәдии дилимизә риторик суаллар, тәкрарлар, тәзадлар, бәдии хитаблар, поетик тә'јинләр, фигурлар үзәриндә јүксәлән пафос, милли дил әсасында көкләнмиш сәһнә аһәнки кәтирди. Ону да гејд етмәк лазымдыр ки, бу пафос ахыра гәдәр Ч.Чаббарлы дилини тәрк етмәди, сона гәдәр горуну сахланды. Чаббарлынын кәнч гәһрәманлары өз кәдәрләрини, садәчә олараг, протест сәвијјәсинә галдырмыр, һәм дә кәдәрләринә баис олмуш көһнә гурулушун шәртләрини, ичтимаи, мә'нәви әсасыны өлдүрүчү бир дил илә гамчылајырлар. Һаким ганун «зәкалар дүшмәни, ирадәләр гатили», «Аллаһу әкбәр», «Бөјүк жандарма» адландырылыр.

Бу пафос «Од кәлини» пјесиндә ингилаби пафоса кечди. Елханын пафослу диалог вә монологлары бөјүк бир халгын һагсызлыға, гәсбкарлыға гаршы үсјаныны билдирир, азад дүнјанын гурулмасы уғрунда чарпышан кәнчин ингилабчы, мүбариз характерини көстәрир. «Өз гул вәзијјәтини баша дүшән вә буна гаршы мүбаризә едән бир гул ингилабчыдыр. Өз гул вәзијјәтини баша дүшмәјән вә сакитчә, шүурсуз, динмәзчә гул һәјаты кечирән бир гул садәчә гулдур». [В. И. Л е н и н] Елхан өзүнү гул дејил, даһи, дүһа адландырыр. Ч.Чаббарлы дил пафосуну өдәјән керчәклијин, мә'на вә мәзмунун ачылмасы үзәриндә ајрыча дајаныр, буна диалог һәср едир. Бунунла да пафос вә сәчијјә арасындакы мүнасибәтин бир мәгамыны дејил, бунун әсас ме'јарыны тәгдим едир. Пафс фикир, идеја, мүлаһизәнин галиб кәлмәси мәгсәдини изләјән интонасија говушуғудур. Мәзмун вә мә'нанын тон, сәс чаларлары илә гүввәтләндирилмәси, данышанын фикрини гаршыдакына гәбул етдирмәк нијјәтинин көстәричисидир. Пафос објектив, доғру олдуғу кими, сахта да олур, драм әсәрләриндә онун сәчијјәләндиричи еффектини дә бу чәһәти мүәјјән едир. Ч.Чаббарлы өз образларыны онларын характеринә ујғун бир дилдә данышдырыр. Бундан совет дөврү пјесләриндә даһа кениш истифадә едир. Күлүшү, Алмазы, Ејвазы, Күлсабаһы белә бир дил илә данышдырыр. Әввәлки сурәтләрдән фәргли олараг Ч.Чаббарлынын реалист дил илә јаздығы пјесләрин гәһрәманлары јени чәмијјәтин мүхтәлиф саһәләр боју јүксәлишинин фәдаиси кими мүбаризә апарырлар. Гадын азадлығы, коллективләшмә, елми-техники тәрәгги уғрунда вурушур, мәдәнијјәт, инчәсәнәт саһәсиндәки керилијә гаршы чыхырлар. Бу дөврдә сурәтләрин данышыг әдасында јекчинслик силинир, инди сурәтин данышығыны билаваситә онун гаршысында дуран конкрет мәгсәд мүәјјән едир, сурәтләр әһатәси јәгинләшдирир. Бир мәгамда тәшвигедичи дил илә данышан, мәрамыны вәтәндаш пафосу илә сөјләјән Алмаз башга бир мәгамда чанлы дилин тәбии, дуру, сәмими сөзләри илә кәнчлијә мәхсус олан һәјат мәһәббәтини истиганлылыгла ифадә едир. Бунларын һәр икисиндә дә она мәхсус олан инандырычылыг, полад мүһакимә һаким кәсилир, сөзләр, ифадәләр исә мәгама, сурәтләр әһатәсинә көрә низамланыр, онлара ујғун сечилир. Белә бир данышыг дөнмәләри сурәти чанлы едир, онларын тәбии һиссләрини, нијјәтини, мәгсәдини ајдын баша салыр.

Ч.Чаббарлы јарадычылыг боју белә бир објективлијә һагг газандырыр ки, тәмтәраглы, образлы, кәскин вә тә'сирли данышыг үрәјә јатандыр, вахтилә бәдии зөвгү дә охшамыш, бәдии һисси дујума гида да вермишдир: Лакин белә бир данышыгла, белә бир сәһнә дили илә гуруб јарадан күтләјә драматург аз көмәк едә биләр. Инди јазычы елә бир дил илә данышмалыдыр ки, ону халгын бүтүн тәбәгәләри: зијалысы да, кәндли вә фәһләси дә баша дүшә билсин, тәкчә баша дүшмәк дејил, јазычынын бәдии нијјәтини, мәгсәдини бөлүшә билсин. Ч.Чаббарлынын совет дөврүндә јаратдығы сурәтләр

Scanned with CamScanner

халгын чанлы, тәбии дилиндә данышыр; бу дилдә халг дилинин сөзләри елә бир «јатаг» тәшкил едир ки, һәтта дөврүнә көрә чох јајылмамыш олан саһә сөзләри белә, бу зәминин үзәриндә тамашачы үчүн ајдын вә анлашыглы олур. Бу дөврдә пафос әкс характерли сурәтләрин гаршылашмасында, бунлардан биринин данышығында мүәјјән мәгамла баглы баш галдырыр. Алмазын тәшвигедичи, пафослу данышығы, онун Јахшы илә диалогу башдан-баша сәмими гадын һиссләринин ифадәсинә бојанмыш тәрздә үзә чыхыр. Бурада Алмаза мәхсус олан тәләбкарлыг, тәшвигедичилик арадан галхмыр, садәчә олараг, данышығын рәнки башгалашыр. Драматург онун дилиндә гаршыдакыны дујдуғуну, онунла һәмдәрд олдуғуну бәлли едән ифадәләр, зәрб мәсәлләр сечиб ишләдир: «ај јејиб аја дөнмәк» «евин дамындан, очағын шамындан башга бир шеј көрмәмәк», «гачанын дизи арыјар, ағлајанын көзү». Бу сәһнәдә Алмазын анышығы чох тәбии, чанлы вә инандырычыдыр. Тамашачы онун һиссләринә дә инаныр, ејни заманда јени дүнјанын мәзијјәтләри сарыдан ирәли сүрдүјү тәләбләрә дә һагг газандырыр. Ејвазын да данышығы беләдир [«1905-чи илдә»]; Күлсүмүн Имамверди илә данышығы садә мәишәт диалогу руһунда сәсләнир. Ағамјанла данышығы исә сәртдир. Ермәни милјончусу Ағамјан ону өз тәрәфинә чәкмәк үчүн чох һијләләрә әл атыр, һәтта онунла гоһум олмаг гәрарына кәлиб Ејвазы јолундан дөндәрмәк истәјир. Нәтичә вермәдикдә јаланчы пафос ганад верир, белә бир данышыгла Ејвазын милли һиссләрини еһтизаза кәтирмәк истәјир. Пролетар Бакысынын фәһлә синфинин образы олан, бејнәлмиләл руһда бөјүмүш Ејваз белә данышығын сахта маһијјәтини ачыб көстәрир, јаланчы пафосу «гызышма» адландырыр, «милли намус» тәәссүбкешлијинин маһијјәтини кәскин бир дил илә сәчијјәләндирир:

«Ејваз. Ағамјан! Сөзләринизә диггәт един, чәнаб Ағамјан! Милли намус! Сизин милли намусунуз пулдур, мәнсәбдир. Онлар бизим нә душманимиздир? Онлар да бизим ки[illegible]ми [illegible]үк дашыјыр, [illegible] вурур, торпаг газыјыр, ган төкүр, бир парча гуру чөрәк газанырлар. Онларла бизим нә дүшмәнчилијимиз вардыр? Лакин сиз ики доғма гардашы боғушдурур, һәр икисинин ганыны сорурсунуз. Бизим дүшмәнимиз онлар дејил, бизим дүшмәнимиз сизсиниз: сиз ағамјанлар, сиз саламовлар вә сизин габағынызда кедән император жандармлары. Бизим вурушумуз милләт вурушу дејил, синиф вурушудур».

Ч.Чаббарлы бу дөврдә сөзләр, ифадәләр, грамматик гајдалар үзәриндә тә'сирлилик, кәскинлик мәгсәди изләјән әмәлијјатлара чох јер вермир. Тәбии, чанлы диалог гајдаларына архаланыр. Бурада нә јазычы мүдахиләси, нә дә драматург идарәси һисс олунур. Буна бахмајараг, диалоглар силсиләси јери кәлдикдә тәбиәт-мәишәт деталларыны, сурәтләрин психолокијасыны, һәтта зәиф тутула билән хасијјәт өзүнәмәхсуслугларыны да диктә едир. Онун гурдуғу диалоглар илк бахышла адидир, чанлы дилдәки кимидир. Лакин бунларын дахили гатларындан кечирилән бәдии һәгигәт ади дејил, мүрәккәб вә дүшүндүрүчүдүр. «1905-чи илдә» пјесинин илк сәһнәсиндән бу мәзијјәт диалог силсиләсинин тәмәлиндә дурур. Бу сәһнәдә Набатла Күлсүмүн данышығы заһирән мәишәт данышығыдыр, елат гадынларынын мәишәтинин бир лөвһәсидир, елә бир ки, һәр күн ешитдијимиз бир диалогдур! Лакин үздә беләдир. Бу ади диалог «гоншу һаггы, танры һаггы» демиш улуларын инамыны ешитдирир, бир-биринә тән кәлән гоншуларын үлфәтини, бу үлфәтдә бәркимиш достлуғун доғмалығыны ифадә едир. Һәр бир аиләдә һалаллығын, көзүтохлуғун мүсбәт бир хасијјәт кими горундуғу, кәрәкли анда бири-биринә әлтутмаглығы, биринин дикәринә мәһрәмлији, көрпәләринин бир дөшдән сүд әммәси, һәр ики аиләнин бөјүјә, ағбирчәјә, синнини кечирмишә гајғысы, ону горумаға чалышмасы кими инсани кејфијјәтләр диалогун сыраланмасы архасындан кечиб кедир. Бунунла јанашы, драматург кичик, зәиф тутулан бир хәттин дә гејдинә галыр; гадынлардан азәрбајчанлы Күлсүм ев-ешик ишләриндә даһа зирәкдир. Бунларын һамысы ади сөзләрин, гысача ч[illegible]мләләрин јерли-јериндә ишләнмәси, бир-биринин мүшаијәт едән репликаларын баглылығындан анлашылыр:

Күлсүм. Ај Набат бачы! Ај Набат бачы! Бу јијәси өлмүш чил тојуг ики күндүр јенә дә фал апарыр. Һеч билмирәм һара баш көтүрүб кедир. Дејирәм, бәлкә, сизин һинә кәлди.

Набат. Һинә бах, Ај Күлсүм бачы, дүнән һиндән ики дәнә гәриб јумурта тапмышам.

Күлсүм. Јијәси өлмүш бир јердә отуруб гахыла билмир.

Набат. Ала, бунлары да апар, дүнән ахшам әјирмишәм.

Күлсүм. Нә хәбәр гачһагач дејил ки, мәним һәлә әјирилмиш јунум вар.

Набат. Сән аллаһ ај Күлсүм бачы, маллар кәләндә сән онлары бир аз јемлә, мән Ејвазы јола салым.

Күлсүм. Дана кәлиб, јемләмишәм, о бириләри дә фарағат еләрәм. Сән архајын ол, ишини көр.

Ч.Чаббарлы бә'зән сөзүн ән кичик мә'налы һиссәси олан шәкилчиләрә дә бәдии нијјәт сәмтиндән јанашыр. Бир шәкилчини она јахын елә шәкилчи илә дәјишир ки, бунун сајәсиндә емосионал һалын, һисси мүнасибәтин гүввәтли ифадәси әлдә едилир. Мәсәлән, о, **севән** әвәзинә **севичи** сөзүнү «кәшф» етмишдир. Ч.Чаббарлы мүәјјән мәгамларда **севән** сөзүнү дәфәләрлә тәкрарладығы һалда, һарадаса мә'нанын ифадәсини буна «е'тибар етмир», **севичи** сөзүнү сечир. Бу сөз она ичтимаи бир мә'наны — мәдәни јүксәлиш, инчәсәнәт, театр мәдәнијјәти угрунда һәјатыны әсиркәмәјән кәнчләрин бөјүк халг мәһәббәтини даһа уғурлу ифадә етмәкдә «көмәк көстәрир». **Севичи** сөзү бу мәнада әсл тапынты иди, сөз сәнәткарынын тапынтысы.

Биз Ч.Чаббарлы әсәрләринин 1968-чи ил нәшриндә бир «дүзәлишә» диггәти чәлб етмәк истәјирик. Һәмин нәшрдә **севичи** сөзү **севинчи, севимли, севкили** сөзләри илә дәјишдирилмиш, беләликлә, мәтләби дә долашдырмышдыр: «**Огтај.** ... чанлы бир инсаны тахта бир ојунчаг кими ојнатмаг, **севинчи** [?] јазыг бир үрәји сахсы бир кукла кими атыб-тутмаг, чамурлара чырпыб тикә-тикә парчаламаг»... «**Өздәмир.** Јашасын Азәрбајчан сәһнәсинин севинчи [**севичиси** олмалы иди — Н.А.]...» «**Елхан.** ... гардашынын белә мызрағына көкс кәрән севинчи [?] бир көнүл сәндән нә истәјә биләр».

Севичи сөзү дилимизин сабит лүғәт тәркибиндә ишләнмир, бунун јазычыја мәхсус олдуғуну тәртибатчы кәрәк нәзәрә ала иди. Ч.Чаббарлы кими һәр сөзүн мә'на, тә'сир инчәлијини бир сәнәткар марағы, дил фәдаиси кими изләјән јазычынын ирсинә белә мүнасибәт тәәссүф доғурур.

Ч.Чаббарлынын сөз сәнәткарлығына белә инсафсыз гәсди, «Алмаз»ын дилиндәки **сатдыг** сөзүнүн «дүзәлишиндә» дә көрүрүк. Бу сөз халг дилиндә **тичарәт**, алыш-веришлә бағлы ишләнән сөздүр. Базара чыхарылан, тәдавүлә бурахылан, пула дәјишилә билән, әвәзиндә бир шеј алынан малдыр; **сатдыг мал** бирләшмәсиндә бу мә'на чох ајдын дујулур. Ч.Чаббарлы бу сөзүн кәлир үчүн истеһсал едилән әшја мә'насына диггәт јетирир, сөзүн бу имканындан јени чәмијјәтә јарамајан «мүәллимчијин» көһнә психолокијасыны јени инсанларын мә'нәви зәнкинлији бахымындан ифадә үчүн истифадә едир. Сөзүн әлагә сәмтини дәјишир, буну **сатдыг адам** шәклиндә ишләдиб сәнәтини, мүәллимлик ләјагәтини сатдыг мал кими кәлир мәнбәјинә чевирән адамларын тутарлы характеристикасыны верир. Ч.Чаббарлынын сәррафлыгла тапыб үзә чыхардығы бу сөз әсл мә'нада кениш характеристикадыр, өлдүрүчү, гүввәтли бир тә'јиндир. Әсәрләринин һәмин нәшриндә **сатдыг** сөзү **сатгын** сөзү илә дәјишдирилмиш, нәтичәдә јеринә көрә чох солғун, ади, мәтләбә дәхли олмајан бир сөзлә әвәз едилмишдир. Һалбуки бөјүк сәнәткарын гурдуғу диалогда **сатдыг** сөзү бәдии ифадә нијјәти дашыјыр: «**Ханымназ.** Дедим, ај бала, гатышма, нәјинә кәрәкдир, дәрсини де, отур сәнинчин, одур Мирзә Сәмәндәр. Бајаг мән кәләндә Һачы Мурсагулун нөкәри бир сәбәт јумурта кәтирирди, бир јүк дә алма-армуд. Амма сән, будур, ачачына отурмусан.

Алмаз. Ана, Мирзә Сәмәндәр анчаг өз хош күнүнү дүшүнүр. Мән исә үмуми иш үчүн чалышырам. О, **сатдыг адамдыр**. Сән истәјирсән ки, мән дә онун кими **һәр шеји бир га-**

CS CamScanner ile tarandı
Scanned with CamScanner

рын чөрәјә сатым, һә? Истәјирсән?»

Ч.Чаббарлы бөјүк сәһнә дили устасыдыр. Сәһнә дили, драматуркија дили елә бир саһәдир ки, бурадакы сөзләр, онун интонасијасы, тону, һисси чаларлары идеја, сүжет, бәдии мәгсәдлә јоғрулмадан өзүнү доғрулда билмир; о заман инандырычы олур ки, нәфәси, ритми, дујуму халг дили илә сәсләшсин, идеја, мәзмун халг дили дејимләринин ахынында јерләшдирилсин. Бу мә'нада Ч.Чаббарлы кими сәнәт баһадырынын сөз ирси халгымызын милли вә бәдии сәрвәтидир.

◆

Чаббарлы нәсринин һәјатилији

Акиф ӘЛИЈЕВ
филолокија елмләри намизәди

Бәдии јарадычылыға «Баһар», «Гүруб чағы бир јетим», «Боранлы бир гыш кечәси», «Еј дан улдузу», «Шәрг», «Өлкәм» ше'рләри илә кәлән Ч.Чаббарлы әдәбијјатшүнас Бәкир Нәбијевин ифадәси илә десәк «поезија әсәрләриндә өзүнү ахтарды, нәсрдә онун гәләми пүхтәләшди, драматуркијада исә тәкраролунмаз бир јарадычы шәхсијјәт кими өзүнү тапды».

Азәрбајчан совет нәсриндә кәскин зиддијјәтли, мөһтәшәм характерли образлар силсиләси илә тәзадлар јарадан Ч.Чаббарлы көһнә дүнјанын зүлм вә әдаләтсизлијинә гаршы чыхыр. Јохсуллуг, сәфаләт вә ачлығын төрәтдији фачиәләри, дини мөвһуматы, фанатизми тәнгид едир. Азад, хошбәхт кәләчәјә, халгын ишыглы сабаһына дәрин үмид вә мәһәббәт бәсләјир. Бу чәһәтдән «Аслан вә Фәрһад», «Мәнсур вә Ситарә», «Мүфәттиш», «Чочуг», «Алтун һејкәл», «Күлзар», «Дциларә», «Дилбәр», «Күләр», «Фирузә» вә с. һекајәләри даһа мараглыдыр. Бу һекајәләрин гәһрәманлары илә јазычы идеалы, сәнәткар амалы бирләшир. Азадлыг, сәадәт вә хошбәхтлик уғрунда мүбаризә чеврилиб. белә бир һөкм верирләр ки, көһнә дүнјанын сонудур! О сүгут вә ләғв олуначаг! Онун сону јохдур!

Отуз беш иллик өмрүнүн он дөрд илини Совет һакимијјәти дөврүндә јашајан Ч.Чаббарлы «Һәјатда ингилаб, игтисадијјатда, мәишәтдә, шүурларда ингилаб!» — дејиб, јашајыбјаратды. Јазычы характериндәки бу хүсусијјәтләр онун јарадычылыг ахтарышларына һаким кәсилир. Гәләмә алдығы һекајә вә повестләрдә ингилаби јенидәнгурма, ашкарлыг, демократија принсипләринә садиг галан јазычы, јаратмыш олдуғу јүксәк температентли, дәрин еһтираслы, зәнкин һиссли сәнәт инчиләри илә үмумхалг шөһрәти газанды.

Һекајәләриндә керилијә, тамаһкарлыға кобудлуға, наданлыға вар-дөвләт һәрислијинә гаршы амансыз олан Ч.Чаббарлы пулун синифли чәмијјәтдә бөјүк фачиәләр јаратдығыны тәбии бојаларла көстәрир. Әдибин сајча чох да олмајан нәсри бүтөвлүкдә Азәрбајчан гадынларынын ингилабдан әввәлки ағыр күзәранына, азадлыг уғрунда апардыглары мүбаризәјә һәср олунмушдур.

Һәјатилик әдәби јарадычылыг принсипи, онун бәдии нәсринин башлыча лејтмотивидир. Ади һекајәләриндә белә јазычы тәгдим етдији ики образла — ики инсан талејини вермир. Бу ики инсан әтрафында, ики јүз мин проблем галдырыр. Елә көтүрәк «Диларә» һекајәсини... Палчыгчылыг етмәклә биртәһәр аиләсини доландыран Бәширин ағыр һәјаты, өвлад мәһәббәти, гызынын тәһсил алмасы үчүн дәридән-габыгдан чыхан ата арзусу, мадди еһтијач вә с. бүтүн халгын дәрди, арзусу олмамышдырмы?

Амма бу адилик архасында ачы бир һәгигәт дајаныр. Бу бәширләрин, диларәләрин, кечмиш дүнјанын ичтимаи-сосиал әдаләтсизлији, һүгугсуз, ишкәнчә мәнкәнәсиндә боғулан әмәкчи инсанын ачы талејидир. Јазычы нәсриндә чәмијјәти һаггә, әдаләтә, инсанијјәтә, хејирхаһлыға чағырыш күчлү, тә'сирли вә емосијалыдыр. Јени һәјат гуручулуғуна, совет варлығына, сосиализмин тәрәггисинә бөјүк үмид вә мөһкәм инам бәсләјән јазычы нәсриндә бу өзүнү даһа ајдын көстәрир. «Фирузә» һекајәси мәһз бунун парлаг тәзаһүрүдүр.

Мaариф вә мәдәнијјәт тарихимизин совет дөврү тәшәккүлүндә, инкишафында интибаһ, ислаһат јарадан Ч. Чаббарлы әсл Совет мүәллиминин мә'нәви кејфијјәтини јарадыр. «Еһтијач һәјатын мүәллимидир!», «Һәјат инсанын мүәллимидир»! — дејән јазычы фәхр едир. «Фирузә» һекајәсиндә Мәммәдин дили илә дејир: — «Бах, керидә галмыш авам бир гадын инди һәкимдир, машын сүрүр. Бу, ингилабдыр: һәјатда ингилаб, мәишәтдә ингилаб, инсанларын шүурларында ингилаб...» Јенилик ахтарышына гәлбән севинән Ч.Чаббарлы сәнәткарлығынын өзүнәмәхсус, тәравәтли никбинлији елә бундадыр.. О да сәнәткар хошбәхтлијидир ки, о, өз идеалыны, арзу вә дүшүнчәләрини, тәсвир етдији характерләрдә тәбии јашада билир. Һәјатын амансыз ишкәнчәләри илә бә'зән онлары үз-үзә кәтирир, сәһвләрини, гүсурларыны, гәләбәсини, уғуларыны, дахили сарсынтыларына вә с. габарыг вермәјә чалышыр.

Һәјат һәгигәтләрини тәсвир етмәкдә сон дәрәчә чевик, чәсарәтли, мүбариз ирадәли олан Чәфәр, тәнгид објектини дә дүзкүн һәдәфә алмағы бачарырды. Әдибин нәсриндә бүтүн компонентләр күчлүдүр: образлар характери дә, психолоҗи кәркинлик дә, милли варлыг да, адәтән'әнә дә, намус да... «Дилбәр» һекајәси дә мәһз белә бир зәминдән доғрулуб. Јеканә өвлады Диларәни дәрин мәһәббәтлә севән ата ону охутмаг, — һәким етмәк, чәкдији әзаб-әзијјәтләрин ағрысыны унутмаг ешгилә јашајыр. Амма еһтијач онун арзусуну мәһв едир. Гызыны мәктәбдән ајырыб, борча-хәрчә дүшдүјүнә көрә әрә вермәли олур.

Көз јашлары ичәрисиндә әр евинә көчүрүлән Дилбәрин ағыр күнү бундан сонра башланыр. Атасынын јохсул комасында кечирдији «азад һәјат» артыг нисбәтән варлы аиләјә кәлин көчүрүлдүјү евдә јохдур. О, санки һәбс олунуб. Мә'нәвијјаты, шәхсијјәти, ләјагәти алчалдылыб. Заваллы Дилбәр бу ишкәнчә вә зүлмәт диварларындан јаха гуртармаг, гәлбиндә чағлајан азадлыг мәш'әлини јандырмаг мәгсәди илә бир кечә гаранлығында баш көтүрүб евдән гачыр.

«... Һара?

Өзү дә билмирди...

О, анчаг гачмаг, бу дириләр мәзарындан узаглашмаг истәјирди...»

Узаглашды да. Өзүнү дәнизә атмагла уғурсуз талејиндән санки гисас да алды...

XX әсрин ингилаби кәнчлији, дөврүн ичтимаи-сијаси һәјаты, кәскин зиддијјәт вә конфликтләр јазычы нәсриндә даһа дәриндән мә'наландырылыб тәһлил едилирди. «...Кимсәјә ишыг вермәјән күнәш, кимсәјә көрсәнмәјән көзәллик кимә вә нәјә лазымдыр?» — дејән, јазычы «Күләр» һекајәсини мараглы бир сүжет үзәриндә гурмушдур. Бир азәрбајчанлы гыз ролуну ојнамаг үчүн кино чәкилишинә дә'вәт олунан Күләр мүстәгил разылыг верә билмир. Она һүгуг верилмиш олса белә јенә дә ачиздир. Кечмиш адәт-ән'әнәләр ону сыхыр, гол-ганадыны бағлајыр. Нишанлысы Камал фиргәчи, мүасир фәһлә олса белә ону дә'вәт едәнләри рәдд едир». «Мән өз арвадымы нә сәһнәјә, нә киноја, нә дә башга-башга јерләрә бурахмарам, вәссалам, шүд тамам, гуртарды кетди».

Јазычы көстәрир ки, Камал кәнч дә, јенилик тәрәфдары да олса кечмишин галыгларындан јаха гуртара билмәјиб.

Орта мәктәбләрдә Ч.Чаббарлы нәсринин тәдриси нечәдир? Бәри башдан дејәк ки, јаранмыш белә бир вәзијјәт бизи әсла гане етмир. Әдибин бөјүк мараг ојадан нәср әсрләри II—III синифләрин ана дили дәрсликләриндә гыса вә јығчам мәтнләрдән истифадә олунур. IV—VI синифләрдә јазычынын ики һекајәси — «Диларә» вә «Фирузә» дәрслијә дахил едилиб.

Тәртиб олунмуш бу чүр «програмлар» мүәллим үчүн әсас ола биләр. Мәктәбли исә сәрбәстдир. О таныш олдуғу һәр ики һекајә илә Ч.Чаббарлы нәсринин «гапысыны» ачыр. Әдибин Күлзары, Күләри, Диларәси илә көрүшүр. Бу өлмәз инчиләри вәрәгләјиб даһа сонра «Аслан вә Фәрһад», «Мәнсур вә Ситарә», «Вәфалы Сәријјә», «Солғун чичәкләр»

Scanned with CamScanner

әсәрләрини охујур. Һәјала далыр...

Ч. Чаббарлы нәсриндән данышаркән, онун бәдии публисистикасыны ајырмаг, кәнарда гојмаг әдаләтсизликдир. Әдибин нәсри дә, публисистикасы да бир-бириндән доғуб, вәһдәтдә олуб. Бир чох јазыларында мәгалә вә очеркләриндә «Чим», «Ч», «Ч. Ч.», «Һөрүмчәк», «Санчаг», «Ч. Чаббарзадә» вә с. имзаларла чыхыш едән јазычы дөврүн нәбзини тутур, ону нараһат едән проблемләрә тохунурду. Лакин бу бөјүк сәнәткара тәнгиди мәгаләләринә көрә «сағ ол» дејилмәди. Онун јарадычылыг ахтарышларында «гүсурлу» чәһәтләр буржуа әһвал-руһијјәси, милләтчилик пантүркист «әламәтләри» кәшф едәнләр дә тапылды. «Әдирнә фәтһи», «Траблис мүһарибәси вә ја Улдуз» кими әсәрләри илә јанашы, бәдии публисистикасы да узун мүддәт һагсыз тәнгидин гурбаны олду. Азәрбајчан Совет әдәбијјаты тарихи кими капитал әсәрләрдә исә јазычынын тә'сир алтына дүшмәси «милләтчилик» руһу ашыламасы тәгдир олунурду. Амма бу әсәрләрдә милләтчиликдән, пантүркчүлүкдән даһа чох дөврүнүн һәјат һәгигәтләри өз әксини тапмышдыр.

Чаббарлы нәсриндәки пантүркчүлүјүн өзүдә дә кәләчәјә инам, һәгиги демократија вә азадлыг дујғулары илә ашыланмыш мотивләр даһа зәнкин иди. Амма бүтүн бунлар әдәби тәнгид тәрәфиндән әксинә јозулуб, тәгдир едилирди. Бу да јазычы јарадычылығына, бу вә ја дикәр шәкилдә тә'сир көстәрир, онун һәгиги сәнәт јолуну һеч дә доғру, дүзкүн гијмәтләндирмирди.

Бүтүн бунлар Чәфәр јарадычылығыны сарсытмады. Ону һәгиги јолундан дөндәрә билмәди. Чәфәрин сәнәт јолу, јарадычылыг дүнјасы — партијалылыг вә хәлгилик истигамәтиндә нәһәнк аддымларла ирәлиләјирди.

Бу башга чүр дә ола билмәзди. Азәрбајчанда Совет һакимијјәтинин илк илләриндән «Коммунист» гәзетиндә әдәби ишчи-тәрчүмәчи кими фәалијјәтә башламыш Ч.Чаббарлы дөври мәтбуатда нәсримизин көзәл нүмунәләрини јаратды.

Әдибин «О олмасын, бу олсун», «Ахшамын сәбри хејир олсун», «[illegible] бир тәшәббүс», «Өлүләр», «Сәмими сәнәткара алгыш», «Астары үзүндән баһа» вә с. мәгаләләри дә сәнәдли бәдии нәсрин парлаг нүмунәсидир. Бу чәһәтдән әдиб исте'дадлы актјор Аббас Мирзә Шәрифзадәјә һәср етдији «Сәмими сәнәткара алгыш!» мәгаләсиндә јазыр:

«...Аббас Мирзә мәктәб көрмәмиш, сәнәти вә онун үсулларыны өјрәнмәмишдир. Лакин о, бир талантдыр. О, өз-үзүнә доғулмуш бир сәнәткардыр. Сәнәт онунла бәрабәр доғулмушдур. Сәнәт онун ганында, илијиндәдир».

«...Мәнчә Ч.Чаббарлы сәнәти бизим совет дөврү мәдәнијјәтимизин гәһрәмә пилләсидир» — дејән, гүдрәтли Сәмәд Вурғун өз гәләм досту һаггында чох һаглы, доғру, дүзкүн фикир сөјләјирди.

Дөврүн әдәби мүһитиндә баш верән һадисәләрә өз мүнасибәтини билдирән әдиб бу илләрдә классик ирсә бахышын мүрәккәб вә зиддијјәтли олмасына дөзмәди. Лабүд олан бу сәһвләр исә ајры-ајры истигамәтләрдә, мүхтәлиф шәкилдә тәзаһүр едирди. Әдәбијјатшүнаслыг нәзәријјәси үзрә «ихтисаслашан» бир груп ниһилистләр белә һөкм верирдиләр ки, куја классик әдәбијјатымыз «Шәргин фәзаларында сөнүб батмышдыр». Классик ирсә бу чүр бахыш әдәби ирсә дә јанлыш гијмәт верирди. Белә бир вахтда Чәфәр Чаббарлы классикләрин јарадычылығы вә дүнјакөрүшү һаггында мүлаһизәләриндә јени ингилаби әдәбијјатын јарадылмасы ишиндә, оларын мүтәрәгги ән'әнәләрдән нечә истифадә едилмәси вәзифәләриндән данышыр, нәзәри фикрини әсасландырмаг үчүн конкрет әсәрләрдән нүмунәләр кәтирирди. Әдбин «Коммунист» гәзетиндә 1920—1927-чи илләрдә нәшр олунмуш силсилә мәгаләләри буна парлаг мисалдыр. Әдәби ирсимизә түкәнмәз мәһәббәтлә јанашан Ч.Чаббарлы 1924-чү илдә Низами вә Хаганинин јарадычылыг ахтарышларындан ифтихарла данышараг јазырды: «Биз фарс әдәбијјаты дејил, фарсча јазылмыш әдәбијјат дејириз, чүнки бу күн фарс дилиндә көрдүјүмүз әдәбијјат ајрыча фарсларын дејилди. Үмуми Иран мәдәнијјәти мүһитиндә олараг фарсча јазылмыш олсалар да, фәгәт әсәрләри дејил, ки, фарс, бәлкә бүтүн оријинал олуб, ән гүввәтли фарс јазычыларынын ән гүввәтли әсәрләри илә рәгабәт едә биләчәк вә бәлкә дә чохларына үстүн кәлә биләчәк, һәтта бир чохлары үчүн тәрсинә олараг тәглид мәнбәји едәчәк вә етмиш олан Низами, Хагани кими Азәрбајчан түрк әдибләри дә вардыр ки, бунлары унутмаг олмаз».

Ч. Чаббарлынын шифаһи халг әдәбијјаты, М. П. Вагиф, М. Ф. Ахундов барәдә дә мүлаһизәләри марагдыр. Әдибин 1928-чи илдә јаздығы «Мирзә Фәтәли Ахундов һаггында» мәгаләси әдәби ирсә марксист мүнасибәтин парлаг ифадәсидир. Чәфәр Чаббарлы исте'дадлы бир тәнгидчи кими М. Ф. Ахундовун Азәрбајчан әдәбијјаты тарихиндә мөвгејини ачмагла, ону «әмәлпәрвәр», «чәмијјәтчи» бир сәнәткар һесаб едирди. Бөјүк сәнәткар јазырды: «Мирзә Фәтәли бир әдиб вә бир шаир олмагдан даһа артыг бир чәмијјәтчи, бир әмәлпәрвәрди. Ону јарадычылыға тәһрик едән дә бәдии зөвгүндән даһа артыг ичтимаи мәфкурәләри иди. О, јазыларыны бир сәнәт адына дејил, бәлкә дә ичтимаи мәфкурәси адына јазыр вә өз әсәрләриндә садә бәдии бир зөвг дејил, һәјат вә чәмијјәт үчүн бир нәтичә көзләјирди. О, әдәбијјаты өз дујғуларынын, өз мәфкурәләринин бир тәрчүманы кими танырды вә беләликлә, көһнәдән галмыш «сәнәт сәнәт үчүндүр», «ону анчаг бир нечә арифләр вә биличиләр анларлар» кедишиндән ајрылыб, «сәнәт һәјат үчүндүр» принсипини ирәли сүрүрдү».

Ч. Чаббарлы һәмин мәгаләдә белә бир һөкм верирди ки, мәдәни ирси мәнимсәмәк, өјрәнмәк, тәкрар етмәк, онун ардынча кор-коранә сүрүнмәк кими баша дүшүлмәмәлидир. Әдиб даһа сонра көстәрирди ки, Азәрбајчан әдәбијјаты она көрә узун илләр Фүзули јүксәклијиндә дајана билмәди ки, «Фүзули өз әлини әдәбијјатдан чәкәр-чәкмәз әдәбијјат мүтәрәгги кедишилә ирәлиләмәк дејил, бәлкә јүксәлдији јердә белә дајанмады вә сүр'әтли һәрәкәтлә енишә доғру јуварланмаға башлады. Бу ениш рәһбәрин ардынча кедән сыра әдәбијјаты бир сејлаб кими јахалајыр вә өз ағырлығы алтында әзиб өз ениш јолу илә ахыдырды». Ч.Чаббарлы ону да гејд едирди ки, өзләрини Фүзулијә бәнзәтмәк истәјәнләр онун «даһијанә ше'рләрини даһа бајағы, даһа зәиф вә бојасыз бир шәкилдә тәкрар едирди». Фүзули јарадычылығынын мәзијјәтләрини, сәнәткарлыг хүсусијјәтләрини тәһлил едән Ч.Чаббарлы драм әсәрләриндә шаирин гәзәлләринә истинад едир, онун гүдрәтли дүһасыны бәшәр аләминә танытмаға, кениш мигјасда тәблиғ етмәјә чалышырды. Классик ирси тәдгиг едән Чәфәр Чаббарлы ејни заманда әдәбијјатын инкишаф тәмајүлләрини, онун күчлү вә зиддијјәтли чәһәтләринә дә хүсуси диггәт јетирирди.

Ч.Чаббарлынын нәсриндә мәһәббәт дә күчлүдүр, нифрәт дә.

Чаббарлы сәнәтинин талеји, еһтирасы, ахтарыш вә чәсарәти — јени инсаны тәсвирлә бағлыдыр. Јазычы һеч дә тәсадүфи дејилдир ки, јазычыларын I Үмумиттифаг гурултајындакы чыхышыны бүтөвлүкдә бу мәсәләјә һәср етмишдир: «Бу чанлы һәјат ичәрисиндә биз јени инсаны, бөјүк епохамыза лајиг тәмиз севинчи, мөһкәм вә чәсарәтли инсаны көстәрмәлијик». Бу јарадычылыг чешмәсинин шәффаф көзү илә кәләчәјә бахан Чаббарлы новаторлуғунун узагкөрәнлији иди.

Ч.Чаббарлынын дүнјасы, мүасирлик, партијалылыг, ингилаби јенидәнгурма, ашкарлыг вә демократија пафосу илә бу күн давам, инкишаф етдирилир.

◆

CamScanner ile tarandı
Scanned with CamScanner

«Почтовы»дан башланан јол

Асиф РҮСТӘМОВ
Азәрбајчан ССР ЕА Низами адына Әдәбијјат Институтунун әмәкдашы

Бакынын јухары дағлыг һиссәсиндән өз илкини, әввәлини башлајан, гара гәнбәр даш дөшәнмиш енсиз вә көһнә Почтовы [индики Н. Островски] адына күчә гротеск сәчијјәли фигурларла бәзәдилмиш ики-үч мәртәбәли биналарын ән'әнәви дүзүмү илә мүшајиәт олунур. Садә көркәмилә үмуми аһәнки позмаса да әтрафдакы биналардан фәргләнән Һачы Мәммәдһүсејн Бәдәловун шәхси мүлкү бу күчәдә јерләшир. Һазырда јашајыш мәгсәдилә истифадә олунан бу ев әсрин әвәлләриндә мәктәб иди. Бакы шәһәр Думасы Бәдәловун «Почтовы-25»-дәки евини кирајәләди вә бурада 7-чи «Мүсәлмани вә руси» мәктәбини [Бу мәктәб 7-чи «рус-татар» да адланырды — А. Р.] ачды. Үчсинифли бу ибтидаи мәктәб шүшәбәнд ејванлы кениш отаглардан ибарәт иди. Көркәмли јазычы вә тәчрүбәли педагог Сүлејман Сани Ахундов бу мәктәбә мүдир тә'јин едилмишди. Онун кәлиши мәктәбә јени руһ, саф аб-һава вә бир дә баһар тәравәтли чанланма кәтирмишди.

1905-чи ил иди. 7-чи Мүсәлмани вә руси мәктәбиндә 50 нәфәр шакирд охујурду. Онлардан бири дә бәстәбој, гајнарбахышлы «дағлы» баласы, сонралар сөз сәнәтинин гүдрәтли нүмајәндәси, Азәрбајчан совет драматуркијасынын баниси кими шөһрәт газанмыш Чәфәр Чаббарлы иди. О да јүзләрлә мәктәбли кими елм аләми, сәнәт мејданы дејилән сирли бир гапыны илк дәфә бурада ачмышды. Һәјатын тәлатүмләриндән кечәрәк сәнәтин зирвәләринә доғру учалан јола «Почтовы-25»-дән башламышдыр. Чәтин јолларда әлләриндән тутан мүәллимләри варды. Сүлејман Сани Ахундов, Абдулла Шаиг, Рәһим бәј Шыхлински, Әлмәммәд Мустафајев кими маариф фәдаиләри, ишыглы сималар...

7-чи Мүсәлмани вә руси мәктәби бир сыра мүсбәт кејфијјәт көстәричиләри илә о дөврүн дикәр ибтидаи мәктәбләриндән әсаслы сурәтдә фәргләнирди. Әввәлә бурада оғланлар гызлар илә бир јердә охујурдулар [бах [illegible]ным бәј Вәзиров. Бакыдакы рус-мүсәлмани мәктәбләринин 25 иллик јубилеји, Бакы, 1914, сәһ. 22]. Дикәр тәрәфдән бу мәктәбин шакирдләри әсасән касыб ушаглары олдугларына көрә тә'лим һаггы өдәниләркән онларын аилә вәзијјәти вә чалышганлыглары нәзәрә алынырды.

Мүгајисә үчүн хатырладаг ки, әкәр һәр шакирдин иллик мәктәбһаггы 4 синифли али-ибтидаи мәктәбдә 50 манат, Александр адына рус-мүсәлман гыз мәктәбиндә 230 манат идисә, 7 нөмрәли мәктәбдә бу рәгәм хејли ашағы иди [бах: Јежегодник, Баку и его рајоны. 1913, сәһ. 93]. Бундан әлавә, С. С. Ахундовун тәшәббүсү илә ән јахшы охујан шакирдләр дәрс пулундан азад едилир, һәтта ианә алмаг имканларына да малик олурдулар. Мәктәб мүдири бу јазылмамыш гануну һәјата кечирәркән, әлбәттә, илк нөвбәдә маарифпәрвәр варлыларын, сәрмајәдарларын сәхавәтинә үмид бәсләјирди. Һәгигәт наминә гејд олунмалыдыр ки, бу тәшәббүс өзүнә тәрәфдарлар тапды. О дөврүн мәтбуатында дәрч едилмиш бир сыра мәктуб вә јазылар јухары тәбәгәләрин хејирхаһ нијјәтә, нәчиб мәгсәдә аличәнаблыгла јанашмаларыны әкс етдирмәклә бәрабәр ингилаби әһвал-руһијјәнин тә'сирилә милли шүурун ојанмасыны тәсдигләјән сәнәдләрдир. Бу бахымдан Чәфәр Чаббарлынын өз шакирд јолдашлары илә биркә имзаладыглары вә «Тазә һәјат» гәзетиндә һәлә 1907-чи илдә дәрч етдирдикләри «Тәшәккүр»ү мараг доғурур. Кәнч Чәфәрин мәтбуатда илк чыхышы һесаб олунан бу мәктубда јазылырды: «Гејдкеш вә милләтпәрәстләримиз чүмләсиндән чәнаб Бәшир бәј Ашурбәјов һәзрәтләри!

Биз, имзалары ашағыда гејд олунан Бакы шәһәринин 7-минчи Мүсәлмани вә руси мәктәбинин фәгир вә тәванасыз шакирдләри елм вә мә'арифә тәһрис вә тәрғиб гылмаг нијјәтилә һәр ајда 30 манат вермәји дәрөһд гылыб ики ајкы һәман пулу мәктәб назири мөһтәрәм Сүлејман бәј Ахундов васитәсилә әта бујурурлар. Биз исә бөлә бир милләт гајғысына галан затын артыб чохалмаларыны Худаи-зүлчәлалдан рича етдијимиздән маәда, Бәшир бәј Ашурбәјов чәнабларына сөз вериб вә'д едирик ки, елм вә мә'ариф кәсб етмәк јолунда чиддән тәлаш ејләјиб кәлами-гејрәт вә һүммәтлә сә'ј едәчәјиз ки, ... хејирхаһымыз чәнаб Бәшир бәј Ашурбәјовдан хәчаләтли олмајаг. Бәшир бәј чәнаблары! Әмин олунуз ки, елм вә мә'ариф кәсб едиб сәадәт вә хошбәхтлијә наил олмаг мәгсәдилә чиддән сә'ј едәчәјиз.

Бакы шәһәринин 7-минчи Мүсәлмани вә руси мәктәбинин ианә алан шакирдләри: **Чәфәр Чаббарзадә**, Әскәр Һүсејнзадә, Мирзә Гасым Чаббарзадә, Ағамәли Һүсејнзадә вә Мәһәррәм Моллазадә.» [«Тазә һәјат» гәзети, 1907, 8 апрел, № 7.]

Јаш сәвијјәсиндән асылы олмајараг хејирхаһлығын уча тутулмасы, јүксәк гијмәтләндирилмәси гәдирбиләнлик кими үлви әхлаги кејфијјәтин емосионал тәзаһүрүдүр. Вә бу мәктуб ону имзалајан шакирдләрә нәчиб һиссләрин сирајәт етдијини көстәрир.

Шакирдләрин јахшы охумасында, дүзкүн тәрбијә едилмәсиндә, әсл вәтәндаш кими бөјүмәсиндә вә һәјатда өз јерини дүзкүн сечмәсиндә мүәллимин ролу әвәзсиздир. Тә'лим-тәрбијә просесиндә ишә јарадычы мүнасибәт, тәшәббүскарлыг мараг вә мејлләрин ашкарланмасына, дүзкүн истигамәтдә инкишафына хидмәт едир. Бу мүсбәт хүсусијјәтләр мәктәблиләр арасында С. С. Ахундова, А. Ш. Талыбзадәјә, Ә. Мустафајевә бөјүк нүфуз газандырмышды. Илк дәфә мүәллимлик фәалијјәтинә 7-чи Мүсәлмани вә руси мәктәбиндә башламыш, сонралар исә Азәрбајчан Дөвләт Университетиндә рус дилиндән дәрс демиш Әлмәммәд Мустафајев о илләри јада салараг јазырды: «Сүлејман бәјин мәктәбиндә мәним шакирдләримдән бириси дә Чәфәр Чаббарлыдыр. О ... биринчи бурахылышда биринчи јери тутанлардан олур.

... Мән вә Абдулла Шаиг мәктәбдә нечә дәрнәк дүзәлдирик; драм дәрнәји, ше'р дәрнәји, рус дили дәрнәји вә и. а.

... Ше'р дәрнәјиндә ушаглар бирбирилә бәһсә кирирләр. Јахшы ше'р сөјләјәнләрә гәләм, дәфтәр, китаб бағышлајырыг. Чәфәр ше'р әзбәрләмәкдә ирәлиләјир, өзү дә Абдулла Шаигин мәсләһәтилә дузлу ше'рләр јазыр.

Мәним ишим ушаглара рус дилиндә ше'р әзбәрләтмәкдир» [Әлмәммәд Мустафајев. Хатирәләри, һекајә вә фелјетонлары. Бакы, 1985, сәһ. 72-74].

О заман ибтидаи мәктәбләрин тәдрис планына Азәрбајчан, рус, әрәб вә фарс дилләри, һесаб, шәриәт вә һүснхәтт фәнләри дахил иди. 7 нөмрәли мәктәбдә бураја драм, ше'р вә рус дили дәрнәкләри дә әлавә олунурду. Чәфәр Чаббарлынын сонракы талејинә, јарадычылығына, сәнәткар кими формалашмасына бу үч дәрнәјин көстәрдији тә'сир, бәхш етдији әһәмијјәт һаггында кениш сөз ачмаға лүзум көрмүрүк. Тәкчә ону гејд етмәк лазымдыр ки, лирик вә сатирик

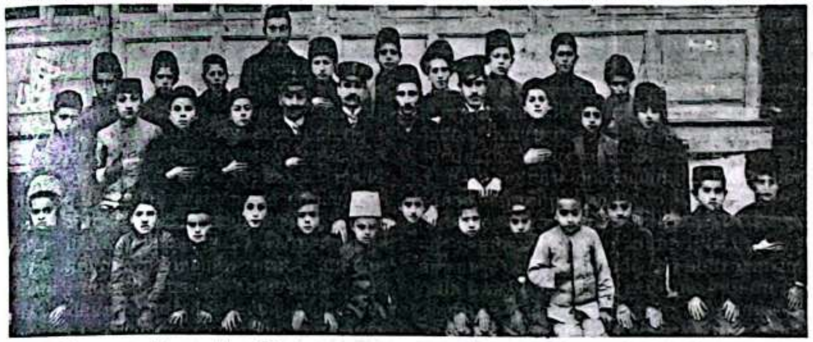

Шәкилдә: Бакыда 7-чи Мүсәлмани вә руси мәктәбинин мүәллим вә шакирдләри. Икинчи сырада солдан сағa 4-чү Чәфәр Чаббарлы, Рәһим бәј Шыхлински, Сүлејман Сани Ахундов [мәктәбин мүдири], Абдулла Шаиг, Әлмәммәд Мустафајев шакирдләр арасында. Бакы. 1908-чи ил.

[Фото илк дәфә чап олунур].

CamScanner ile taranmış

Scanned with CamScanner

ше'рләри илә јарадычылыға башламыш көркәмли драматург он илә јахын «Азәрбајчан», «Коммунист» гәзетләриндә, Азәрбајчан Ичтимаи Шура Чүмһуријјәти Халг Әрзаг Комиссарлығында рус дили үзрә тәрчүмәчи ишләмишдир. Виљјам Шекспирин «Һамлет», «Отелло», Фридрих Шиллерин «Гачаглар», Кардон де Бомаршенин «Фигаронун тоју», Чорч Уеллсин «Јералты дүнја», Александр Афинокеновун «Горху», Лев Славинин «Мүдахилә», Фердинанд Дүшенин «Тамилла», М. Павлович вә С. Иранскинин «Иран истиглалијјәт мүбаризәси уғрунда» [бу әсәрин ады индијәдәк чап олунмуш «Чәфәр Чаббарлы» библиографија китабларына дахил едилмәмишдир] ириһәчмли әсәрләринин Азәрбајчан охучуларына чатдырылмасы Ч. Чаббарлынын өһдәсинә дүшмүшдүр. О, бундан әлавә Һенрих Лонгфеллонун, Максим Горкинин, Фјодор Гладковун вә б. ше'р вә һекајәләрини доғма дилимизә чевириб чап етдирмишдир.

Ч. Чаббарлы 1908-чи илин јазында 7-чи Мүсәлмани вә руси мәктәбини битирди. Һәмин илин пајызында исә о, имтаһан вериб Бакыдакы Алексејев адына 6 синифли али-ибтидаи мәктәбә дахил олду.

7-чи Мүсәлмани вә руси мәктәби илк бурахылышындан сонра Һачы Мәммәдһүсејн Бәдәловун мүлкүндә чох дуруш кәтириб дајана билмәди. Мәктәбдә оғланларла гызларын бирҝә охудуғуну вә 150 нәфәр сакинин имзаладығы мәктубу нәзәрә алараг Бакы шәһәр Думасы 1909-чу илдә 7 нөмрәлини гыз мәктәбинә чевирди. Бундан сонра С. С. Ахундов Спасски [индики Гасым Исмајылов] адына күчәдә јерләшән 4-чү Рус-татар мәктәбинә мүдир, Абдулла Шаиг Талыбзадә исә Кичик дәниз күчәсиндә јерләшән 3-чү кичи кимназијасына шәриәт мүәллими көндәрилир. Рәһим бәј Шыхлинскини тале Ағдаша кәтирир. О бурада јеничә ачылмыш рус-татар мәктәбиндә мүәллимлик фәалијјәтинә башлајыр. 1912-чи илдә Шыхлински өз шакирдләри илә 1 Мај бајрамыны тәбиәтин гајнунда гејд едир вә о заман чәкилән шәкилләрдән бири тәдгигатчы-журналист. Шәмис[illegible]ан Н[illegible]линин шәхси архивиндә [illegible]ахланылар.

Гыз [illegible]ктәбинә [illegible] [illegible]дији үчүн [illegible]-чи [illegible]мани вә руси мәктәби [illegible]дыны сахламаг шәртилә «3-чү Паралелни» күчәсиндәки Тишенконун евинә көчүрүлүр вә Фатма ханым Тамбијева бураја мүдир тә'јин едилир.

Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасынын Әлјазмалар Институтунда Ч. Чаббарлынын инг[illegible]лабдан әввәл гејдләр апардығы күман едилән бир чиб дәфтәрчәси [Арх.—20, Г—18 [410], с. в. 232] сахланылыр. Бурада әдибин өз талејини әбәди олараг драматуркијаја, театра бағламасынын «сирләри» ачылыр. Ичтимаи һәјатда театрын мөвгејини Чаббарлы јүксәк гијмәтләндирәрәк јазырды: «Театро — өлкәнин булундуғу мәдәни јүксәклији, мәдәнијјәт дәрәчәсини көстәријор. Театро јүксәк бәдии бир дәрәчәдәдирсә [демәли] өлкә дә үмумән көзәл инкишаф етмишдир. Мәдәнијјәт — елм вә сән'әтдән ибарәтдир. Театро исә сән'әтин башга гисмләрини бирләшдиријор».

Мәдәнијјәтин тәрәггисиндә игтисадијјатын бөјүк ролундан, апарычы амилә малик олдуғундан чох јазылыр, чох данышылыр. Рәгәмләрдә өз ифадәсини тапмыш мәдәнијјәтин техники көстәричиси кими бу чәһәт инкаредилмәздир. Лакин өлкәнин интенсив игтисади инкишафынын е'тибарлы зәминини, әбәди һәрәкәтверичи гүввәсини сәнәткар театрын, мәдәнијјәтин тәкамүлүндә ахтараркән нә гәдәр дә һаглы иди! Игтисади инкишафын бу мә'нәви тәрәфи рәгәмләрлә үзә чыха билмәсә дә реал гүввәдир вә ики компонент [мәдәнијјәт вә игтисадијјат] арасындакы диалектик инкишафын әсасыны тәшкил едир.

Һәјатын дәрк едилмәсиндә әсл сәнәтин бир голу кими театрын мүстәсна әһәмијјәтиндән Чаббарлы јазырды: «Драмада хүсуси бир узун һәјат дәјишиклији олдуғу үчүн мусиги вә мусигичинин орда руһу вардыр.

Бундан башга рәссамлыг, рәгс, һејкәлтәрашлыг — һәпси театрода көрүлүјор. Театро бүтүн сәнәти бирләшдирдији үчүн һәпсиндән мүкәммәл вә јүксәкдир. Театро бизә јашанышы өјрәдијор.»

Чаббарлы мүасирләринин мә'нәви тәләбләрини нәзәрә алараг сәнәт мә'бәди кими јанашдығы театрда јүксәк идејалы әсәрләр көрмәк истәјирди. Өзү, мәзмунлу вә актуал сәһнә әсәрләри јаратмагла [illegible] театрын нәзәри проблемләриндән, онун һәлли јолларындан мәтбуатда сөз ачырды.

һәтта «Һачы Гара», «Отелло», «Әмир Әбүлүла», «Шејх Сән'ан» тамашаларынын һәр биринә ики вә даһа чох ресензија јазараг сәһнә мизанындакы, актјор ојунундакы сүн'илијә гаршы чыхыр, дилимизин сафлығы уғрунда мүбаризә апарырды.

Мә'лумдур ки, В. Шекспирин «Отелло»су әввәлчә Һашым бәј Вәзировун, сонра исә Һәсән Сәбри Абдуллабәјовун тәрчүмәсиндә тамашаја гојулмушдур. Чаббарлы ахырынчы тәрчүмәдә әсәрә бахандан сонра бу тамашаја һәср етдији үчүнчү мәгаләсиндә јазырды: «Һашым бәјин тәрчүмәси чох зәиф иди. Мүтәәссүфанә, јолдаш Һәсән Сәбринин дә тәрчүмәси бир о гәдәр гүввәтли чыхмамышдыр. Хүсусән чүмләләри бә'зән гырыг-гырыг, бә'зән олдугча узундур. Бир чох јердә чүмләнин әввәлилә сону дүз кәлмир. Дили дә јабанчы сөзләр чохлуғундан олдугча чәтиндир...

Дилимиздә олан ән кобуд вә јарашыгсыз сөз, ән көзәл, јабанчы кәлмәләрдән әзиз тутулмалыдыр».

Ч. Чаббарлынын милли кино сәнәтимизин проблемләриндән [«Һара кедир Азәркино»], драманын вә театр сәнәтинин тарихи инкишафындан [«Дионистликдән драмајадәк», «Драманын әсаслары»], актјор вә јүксәк сәвијјәли әсәр мәсәләләриндән [«Биздә театро», «Ағач актјорлар», «Әмәкчи гадынлар, сәһнәмиз сизи көзләјир», «Театрларын репертуар мәсәләси»] бәһс едән онларча мәгаләләри, әбәди-бәдии әсәрләри кениш охучу аудиторијасындан кәнарда галмышдыр. Заманын сынагларына дөзмүш, дөврүн тәлатүмләриндән саламат чыхмыш әдәби ирсинин бир һиссәси мүасир «сензорларын сүзкәчиндән» кечмәмишдир. Күндән-күнә кениш јајылан ашкарлыг ишығынын бир вахт «сензор»ларын гарабәхт етдији әсәрләрин талејинә дүшәчәјинә инанырсан. Инанырсан ки, Ч. Чаббарлы кими Үмумиттифаг шөһрәти газанмыш сәнәткарын онларла пјеси, һекајәси, ше'ри, әдәби-тәнгиди мәгаләси вә тәрчүмәләри архивләрин гаранлыг рәфләриндән азад едиләчәк. Јохса Чаббарлы сәнәтинин әһатәлилијиндән, бүтөвлүјүндән сөз салмаг һәлә тездир.

◆

«1905-чи илдә» әсәринин тәдрисиндә екстремистләрин ифшасы

Иншалла ГУРБАНОВ
Имишли рајону, 1 нөмрәли орта мәктәби мүәллими, методист мүәллим, ССРИ Маариф ә'лачысы

Һәр бир мүәллимин гаршысында дуран әсас мәгсәд илк нөвбәдә дәрсдә јени билик вермәк, ону һәјатла әлагәләндирмәк, шакирдләрин тәфәккүрүнү инкишаф етдирмәк олмалыдыр.

Узун илләрин тәчрүбәсинә әсасән дејә биләрәм ки, һәгигәтән, дәрсин һәјати фактларла изаһы, тә'лимин еффектлијини артырыр, јени материалын даһа јахшы мәнимсәнилмәсинә вә шакирдләрин үмуми инкишафына сәбәб олур.

Бу бахымдан Гарабағ вә онун әтрафында баш верән һадисәләрлә бағлы мәктәблиләрә дүзкүн мә'лумат вермәк үчүн Ч. Чаббарлынын «1905-чи илдә» әсәри мүәллимләрә кениш имкан верир.

Мә'лум олдуғу кими, бешинчиләр Ч. Чаббарлынын «1905-чи илдә» [I шәкил] пјеси илә мәктәбдә таныш олур. Онунчулар исә Ч. Чаббарлынын бир сыра, хүсусән «1905-чи илдә» әсәринин мәзмунуну әсәр өјрәнилән дөврә гәдәр, демәк олар ки, мәнимсәмиш олурлар. Буну вә хүсусән «1905-чи илдә» әсәринин тәдрис едилдији кечән дәрс илинин октјабр-нојабр ајларында Степанакерт вә Јереван шәһәрләриндә Гарабағла әлагәдар баш верән һадисәләри нәзәрә алыб, әсәрин тәдрисинә ајрылан илк саатда шакирдләрин диггәтини драматургун «1905-чи илдә» әсәрини јазмасына јөнәлтмәји лазым билдим.

Гаршыма белә бир мәгсәд гојдум: мадам даһи сәнәткарымыз, халглар достлуғунун бөјүк чарчысы Чәфәр Чаббарлы «1905-чи илдә» әсәриндә

Scanned with CamScanner

әсрләрдән бәри гапыбир гоншу олан Азәрбајчан вә ермәни халгларынын достлуғуну позмаға чәһд едән чаризми ифша етмишдир, демәли мән бу әсәрин тәдриси заманы мәктәблиләрә шүурлу сурәтдә дәрк етдирмәлијәм ки, бу күн јенә дә Азәрбајчан вә ермәни халгынын чохәсрлик достлуғуну һеч бир гара гүввә поза билмәз. Чүнки бу, мәктәблиләрин бејнәлмиләл тәрбијәсиндә чох бөјүк әһәмијјәт кәсб едир.

Кириш мүсаһибәсини, әсасән, Азәрбајчан вә ермәни халглары арасындакы гоншулуг, достлуг, гардашлығын тарихи көкләриин шәрһинә һәср етдим. Өлкәмиздә Ленин милли сијасәти нәтичәсиндә јени мәзмун кәсб едән сосиалист бејнәлмиләлчилијинин ичтимаи көкләрини һәјати фактларла изаһ етдим. Бүтүн гардаш халгларын бир аиләдә — ССРИ тәркибиндә бирләшмәсини вә онларын бир амал уғрунда мүбаризәсини, гуруб јаратмасыны тарихи фактларла әсасландырдыгдан сонра «1905-чи илдә» әсәринин мејдана кәлмәси һаггында Ч. Чаббарлынын ашағыдакы фикрини шакирдләрә чатдырдым:

«Мән Күрчүстан, Ермәнистан вә Дағлыг Гарабағда олдуғум заман мүхтәлиф милләтләрә мәнсуб олан адамлара раст кәлдим. Бунлар сакитчә сосиализм гуручулуғу илә мәшғул идиләр. Мән көчәриләрә тәсадүф етдим. Сүрүнүн јанында бир азәрбајчанлы гадыны јеримәкдә иди. О, чадрасыз иди. Бир дәфә дә чадрасыз башга бир гадына раст кәлдим. Бу ермәни гадыны иди. Бу да тамамилә биринчи гадын кими кејинмишди. Бу халгларын ев әшјалары, кәнд тәсәррүфаты аләтләри, адәтләри, нәғмәләри вә рәгсләри бир-биринин ејни иди. Елә исә бу халглары ганлы вурушмалара нә мәчбур етмишди?

Бу мәсәләни дәриндән өјрәнмәјә башладым. Беләликлә, күтләнин нәзәрини ингилабдан узаглашдырмаг мәгсәдилә бу ики гардаш халгы бир-биринин үзәринә галдыран рус чаризминин мүстәмләкә сијасәтини көстәрән бир пјес үзәриндә ишләмәли олдум вә 1905-чи или бу милли вурушма үчүн бир фон сечәрәк «1905-чи илдә» әсәрини јаздым».

Бу мә'луматдан сонра бир сыра екстремистләр тәрәфиндән халгларымыз арасында јенидән әдавәт салмаг вә Азәрбајчанын ајрылмаз һиссәси олан

Дағлыг Гарабағ Мухтар Вилајәтинин Ермәнистан ССР-ә бирләшдирилмәсини ирәли сүрән һәр ики халгын дүшмәнләринин ич үзүнү ачмаға сә'ј көстәрдим. Бу заман мән тарихи сәнәдләрә, Сов. ИКП МК-нын мә'лум гәрарларына, хүсусән М. С. Горбачов јолдашын мүрачиәтләринә, чағырышларына истинад етдим.

Белә бир мә'луматдан сонра шакирдләрин Гарабағ вә онун әтрафында баш верән һадисәләрлә вердикләри бир сыра мүхтәлиф сualларын изаһы фајдалы вә мәгсәдәујғун олду.

Јери кәлмишкән гејд едим ки, инди шакирдләримизин бөјүк әксәријјәти артыг әввәлки илләрдә олдуғу кими синифдә садә динләјичи дејилдир. Онлар һәр шејлә марагланыр, өлкәмиздә кедән јенидәнгурма, ашкарлыг вә демократијанын вердији имканлардан истифадә едирләр. Бу күн мүәллим бир чүр дүшүнүб, синифдә шакирдләрә башга чүр данышa билмәз. Мүәллим она верилән һәр һансы бир суала доғру-дүзкүн, әсасландырылмыш чаваблар вермәлидир.

Шакирдләрин мүәллимә — мәнә, тәхминән ашағыдакы суаллары вермәләри чох тәбии иди. Чүнки бу күн артыг Гарабағ һадисәләри нәинки јашлылары, кәнчләри, һәтта кичик јашлы мәктәблиләри дә нараһат едир.

— Нә үчүн Гарабағы Азәрбајчан ССР-ин тәркибиндән чыхарыб Ермәнистан ССР-ә дахил едилмәсини јенә дә тәләб едән, садә әмәк адамларыны өз доғма ата-баба јурдларындан дидәркин саланлара лајигли чәза верилмир?

— Нә үчүн дөвләтә милјонларла зијан вуран, јенидәнгурманын гаты дүшмәни олан екстремист гүввәләр ифша олунмур?

— Ишә кетмәјән, һәфтәләрлә, ајларла иши дајандыран вә бүтөвлүкдә өлкәмизә зијан вуранлар нә үчүн ишдән говулмурлар?

— Нә үчүн ДГМВ-дә, хүсусән Степанакерт шәһәриндә јашајан азәрбајчанлыларын орадан чыхарылмасына јол верилир?

— Нә үчүн Зори Балајан, Петросјан Азәрбајчан ССР-дән ССРИ халг депутаты сечилир?

[Бизим мәктәблиләрин бөјүк нараһатчылығына вә гәзәбинә сәбәб бир дә одур ки, онларын көзү габағында «Јереван—Бакы», «Норашен—Бакы», «Гафан—Бакы» сәрнишин гатарлары Имишли, Вәтәкә дәмир јол стансијаларында саатларла сахланылыр вә Ермәнистан ССР-дән кәлән азәрбајчанлы гачгынлары — гочалар, көрпә ушаглар зорла гатарлардан дүшүрдүлүб автобуслара долдурулур вә иглим шәраити пис олан јерләрә көндәрилир.]

1988-чи илин сонларында чошмуш еһтирaслары чиловламаға, кәнчләри даһа тәмкинли олмаға чағырмаға һәр јердә чох бөјүк еһтијач дујулурду. Әсл һәгигәти онлара дәрк етдирмәк бөјүк педагожи усталыг тәләб едирди.

Мән шакирдләрә Азәрбајчан КП МК-нын биринчи катиби Ә. Вәзиров јолдашын, севимли јазычыларымыздан Б. Ваһабзадә, Нәби Хәзри, Анар, Сабир Рүстәмханлы, профессор Ширмәммәд Һүсејнов вә башгаларынын халгымыза мүрачиәтләрини, телевизорда чыхышларыны јада салыр вә онлары тәмкинли, сәбрли олмаға чағырырдым вә буна наил дә олурдум.

Дәрсин сонунда шакирдләрим белә гәнаәтә кәлдиләр ки, ССРИ 15 гардаш республиканын бирлији, достлуғу демәкдир. Бир мәгсәд уғрунда мүбаризә апаран, совет халгларынын ваһид аиләси бир јумруг кими Сов.ИКП МК әтрафында бирләшиб. Бу достлуғу—бирлији һеч бир гара гүввә поза билмәз.

◆

Атамы хатырлајаркән...

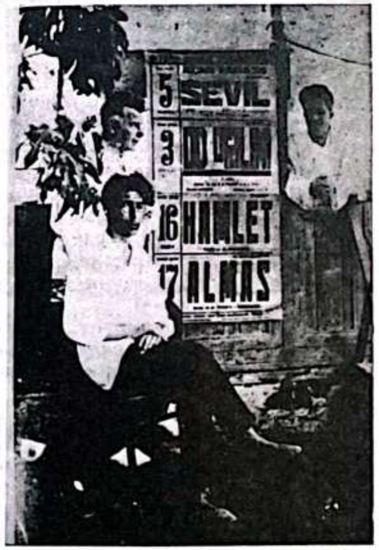

Атасы һаггында данышмаг һәр бир өвлад үчүн фәрәһдир. Әкәр ата халгын севимлисидирсә бу дахили севинч икигат артыр. Мән атамы чох еркән, дөрд јашында итирмишәм. Ону думанлы шәкилдә олса да хатырлајырам. Чәфәр Чаббарлынын образы мәним хатиримдә ата илә классикин вәһдәтидир.

Чәфәрсиз кечирдијимиз бу илләрдә онун даһа нәләр јарадачағыны, нә гәдәр көзәл вә јени әсәрләр јаза биләчәјини фикирләшәндә бөјүк тәәссүф һисси кечириб кәдәрләнир, онун чанлы симасыны, гызғын фәалијјәт күнләрини хатырлајырыг.

Атамын әсәрләрини, мәктубларыны охудугча һәјатын бүтүн мә'насыны зәһмәтдә, гызғын фәалијјәтдә көрән садә, тәвазөкар, кенишгәлбли инсан көрүрәм. О, һәјатынын гыса олачағыны блирмиш кими һәр ан јаратмаг, јазмаг үчүн тәләсир, динчәлмәк истәмирди.

Атамын анама јаздығы мәктубларындан көрүнүр ки, һарда олурса олсун, ону театрын, сәнәтин чидди мәсәләләри, өз јарадычылыг планлары, нә үзәриндә ишләдији дүшүндүрүрдү. Азәрбајчан сәһнәсинин мүвәффәгијјәтини Чәфәр өз һәјатынын, өз әмәк вә мүбаризәсинин гәләбәси һесаб едирди. Анамдан ешитдијим хатирәләрә әсасән, белә дејә биләрәм ки, атам һәјатыны театра бағламыш, театрла нәфәс алмышды. Бунунла белә евинин, аиләсинин гајғысына галмағы да јаддан чыхармамышды. Һазырда ев-музеји олан бу евин о заман тикилмәсиндә, дашынын, торпағынын дашынмасында өзү чалышмышды...

Атамын вахтсыз өлүмү мәни чох мүтәәссир етмишди. Чүнки бир өвлад кими ондан дојмамышдым. Одур ки,

Scanned with CamScanner

кичик јашларында оларкән анама һеј суаллар јағдырардым: «Ај ана, нијә атамы белә тез гојмусан өлмәјә?» Елә билирдим ки, о гојмасајды атам өлмәјәчәкди. Анамса суалларыма чаваб вермәз, фикирләрими јајындырарды.

Анчаг илләр кечсә дә, атам һаггында фикирләр мәни раһат гојмаз, јенә дә анама јанашардым. Анам наәлач галыб бә'зи хатирәләри данышмаға мәчбур олар, чәми 12 ил биркә һәјат сүрмәләриндән, атамын мәзәли сөһбәтләриндән, онун јанына кәлән дост-танышларындан долғун хатирәләр данышарды. Дејәрди ки, Аббас Мирзә Шәрифзадә, Үлви Рәчәб, Туганов, Мәрзијә ханым Давудова, Исмајыл Һидајатзадә, Әфрасијаб Бәдәлбәјли вә с. евимизин даими гонаглары олмушлар. Достлар јығышыб сәмими сөһбәтләр, театра аид мүхтәлиф мүлаһизәләр,мүбаһисәләр едәрдиләр. Бундан әлавә о дејәрди ки, атам чох ишкүзар, чох сәмими ата олмушдур. Истәмирди ки, биз корлуг чәкәк. Кәдәри дә олсајды бизә билдирмәзди ки, фикир чәкмәјәк. Аиләсини һәдсиз дәрәчәдә истәјәрди.

... Бир дәфә атам достукилә кетдијиндән евә кеч кәлибмиш. Һава гаралапда гапы дөјүлүб. Анам гапыны ачыб демишди ки, «Ај Чәфәр, һарда галмысан, кечә јарыдан кечиб, никаран галмышыг ахы?» Атам да онун сөзүнү кәсиб ки, «Бу барәдә сонра данышарыг, инди мәним үчүн сабун, алт палтары, әтир кәтир, јујуначағам». Сән демә, онун кетдији евдә јолухучу хәстәликлә јатан ушаг вармыш. Бизи дә јолухдурмамаг үчүн јујунмаг истәјирмиш.

Анам дејәрди ки, атамын достлары илә јанашы ону истәмәјәнләр дә вар иди. Бә'зи көзү көтүрмәјән јазычылар ону јазмаға гојмурдулар, дејирдиләр ки, Чәфәр һәфтәдә бир әсәр кәтирир верир театра. Бизи гојмур јазмаға. Одур ки, Чәфәр театрдан чыхыб киностудијаја ишә кирмәли олур вә өмрүнүн ахырына кими орда ишләјир.

Лакин сталинпәрәст «ганун кешикчи»ләринин гәддарлығы узун сүрән сорғу-суаллар, бә'зи «јолдаш»ларынын икиүзлүлүјү Чәфәрин онсуз да зәифләмиш үрәјини даһа да ағрыдырды. Стенокардија хәстәлији исә кетдикчә шиддәтләнир, өз ишини көрүрдү.

Мән исә о заман чох кичик идим. Јадымда о галмышдыр ки, атам хәстә иди, һәкимләр онун башына топлашмышдылар, мән дә бир кәнарда отуруб атама бахырдым. Һәмишә ону раһат бурахмајан мән, инди мәзлум-мәзлум, көзләрим јашармыш һалда атама бахырдым. Һәкимләр кедәндән сонра атам мәни бағрына басыб, башыма сығал чәкди, көзләри долхсунмуш һалда мәним јашармыш көзләримдән өпүб «бирчә сизи боја-баша чатдыра билсәјдим...» — дејиб бахышларыны мәндән кизләтмәјә чалышды...

Атамы мүаличә едән һәким онунла тибб факүлтәсиндә бир јердә охумуш тәләбә јолдашы мәрһум профессор Сәфәрәлијев иди. Һәмишә дејәрди ки, «Анатомија»дан имтаһана һазырлашанда Чәфәр бир әләнкәни, јахуд кәллә сүмүјүнү әлинә көтүрүб она шеир гошарды. Ахырда биз она дедик ки, «Чәфәр, балам сән кет өзүнә сәнәт сеч! Бура сәнин јерин дејил».

Беләликлә дә, о өмрүнү һәмишәлик театра, сәнәтә бағлады. Театр, сәнәт дә ону һәмишәлик јашатды, өлүмсүз етди.

Күларә ЧАББАРЛЫ.
Ч. Чаббарлы адына ев-музејин директору.

◆

CamScanner ile tarandı

С. Рүстәмханлынын «Өмүр китабы» әсәринин мүзакирәси

Ханоглан МӘММӘДОВ
Нефтчала рајонундакы Гәдимкәнд орта мәктәбин мүәллими, баш мүәллим

Синифдәнхарич оху тәдрисдә кениш диапазонлу саһәдир. Синифдәнхарич оху үчүн програмда бәдии әсәрләрин сијаһысы тәгдим едилмишдир. Фикримизчә синифдәнхарич оху үчүн төвсијә олунмуш әдәбијјатын мә'лум сијаһысы јени әсәрләр һесабына һәр ил зәнкинләшдирилмәлидир. Хүсусән инди мән дејәрдим ки, бу сијаһыны тамамламаг мүәллимин јарадычы иши олмалыдыр. Чүнки мүәллим бу чәрчивәдә гапаныб гала билмәз. Онун өзүнәмәхсус јарадычылыг үфүгләри олмалыдыр. О, даим сон нәшрләри изләмәли, милли варлығымызы, тарихимизи, ана тәбиәтимизи сәнәткарлыгла вәсф едән јени әсәрләрин мәктәблиләр тәрәфиндән охунмасына наил олмалыдыр.

Ә. Чәфәрзадәнин Нишат Ширвани, С. Ә. Ширвани вә Аббас Сәһһәт һаггындакы трилокијасы, «Бакы-1501»-и Ә. Ничатын «Гызылбашлар»ы, М. Исмајыловун «Хагани»си, Ф. Ејвазлынын «Гачаг Кәрәм»и, Макулунун «Хијабани»си, З. Гарајевин «Әлинчә галасы», Ф. Кәримзадәнин «Худафәрин көрпүсү», Ч. Һүсејновун «Фәтәли фәтһи», С. Рүстәмханлынын «Өмүр китабы» әсәрләри сон дөвр әдәбијјатымызын уғурларыдыр.

Халгымызын гәһрәманлыгла долу тарихи кифајәт гәдәр өјрәнилмәдији јахшы мә'лумдур. Бу, орта мәктәбләрдә Азәрбајчан тарихинин тәдрисинә дә өз мәнфи тә'сирини көстәрир. Буну нәзәрә алыб, шакирдләрин тарихи мөвзуда јазылан бәдии әсәрләри мүталиә етмәләринә чалышырам.

Мәгаләдә С. Рүстәмханлынын «Өмүр китабы»нын елми дәјәрини вә бәдии кејфијјәтләрини нечә өјрәтмәкдән бәһс едиләчәкдир.

Индики мүрәккәб шәраитдә демократија вә ашкарлығын енишли-јохушлу јолларында бир груп чәзасыз галмыш екстремистләрин вә шовинистләрин һеч бир әдәб-әркан билмәдән дөвләт трибуналарындан һәдјан, ифтира, тәһгир јағдырмалары ики халгын арасына әдавәт тохуму сәпир, милли мүнасибәтләрин позулмасына, еһтирасларын өз мәчрасындан чыхмасына сәбәб олур. Бүтүн васитәләрдән максимум истифадә етмәклә милли гырғын һәддинә кәтириб чыхарырлар. «Өмүр китабы» бизи дүшмәнчилијә тәһрик едәнләрин лабиринтиндән чыхмагда әлимиздән тутур.

Илк нөвбәдә әсәрин бүтөвлүкдә охунмасына наил олурам.

«Өмүр китабы» әсәринин идеја-сијаси дәјәрини шакирдләрин фәал иштиракы илә ачыб төкүрәм. Иши дискуссија вә полемик сөһбәт замининдә гурур, шакирдләрин мүхтәлиф сәпкидә чыхышыны, һамынын бу вә ја дикәр шәкилдә һадисәләрә мүнасибәтини тә'мин едирәм. Әсәр шаиранә башлыглар алтында мүхтәлиф фәсилләрә бөлүнмүшдүр. Әсәрин мүзакирәси заманы конкрет фәсилләр үзәриндә иш апарылыр, чалышырам ки, илк сөзү онунчулар десин, китабын кениш тәһлили тарихимизин ајры-ајры мәрһәләләри илә бағлансын.

«ӨМРҮМДӘН КЕЧӘН ВӘТӘН» башлығы алтындакы парчанын тәһлили заманы шакирдләр бу гәнаәтә кәлирләр ки, мүәллиф «Өмүр китабы»нын илк сәһифәләриндә вәтән торпағынын вәсфи тәмәннасы илә, кешмәкешли тарихимизи арашдырмаг еһтирасы илә өз мәрамыны бәјан едир. Азәрбајчан халгынын мәдәнијјәтини, әхлагыны, психолокијасыны онун јаратдығы сәрвәтләр әсасында тәсдиг етмәк наминә охучу илтифатына сығыныр. Бүтөв бир милләтин, гәдим әразинин варлығыны дананлара јүксәк мәдәнијјәтлә чаваб вермәк әзми илә чошур. Вәтән гүдсијјәти вә еһтишамына хидмәтдә јаныб күл ол-

Scanned with CamScanner

магдан еһтијат етмир, үрәјинә јүкләнмиш узаг јүзилләрин јүкүнү мәнзил башында бошалтмаға тәләсир.

«Һәр сәһифәси тикә-тикә, чырыг-чырыг едилиб дүнја бојда сонсузлуға сәпәләнмиш китабыг». Бу, мүбаризәләрлә долу кечмиши, мә'нәви естетик дүнјасы, әразиси, дили вә өзүнү јашатмаг гүдрәти олан бөјүк бир халг һаггында үрәк јанғысыдыр. Бурда чәлаји-вәтән оланларын гүрбәт әзаблары халгы очағындан, баба јурдундан, ана һәрарәтиндән ајыран баисләри вә сәбәбләри иттиһам едир.

Мән бу парчада јазычынын фикир сөјләмәк бачарығыны гијмәтләндирәрәк дејирәм ки, о, һеч бир милләтин һејсијјәтинә тохунмадан, һәтта бизә кинлә баханлара тәмкинлә, дәлилләрлә, арамла, ибрәт вә ләјагәтлә чаваб верир.

Од вә күл фәсли даһа чох елми мәзмун кәсб етдији үчүн ордан кәтирдијим: **«Халгын күчү онун мә'нәви енержисиндә, дүнја сивилизасијасына хидмәтиндәдир»**, — ситаты шәрһ еилир. Азәрбајчан халгы етимолокијасы, онун гәдимлији вә бүтөвлүјү, мәдәнијјәти вә дили олан јарадычы бир халг кими сәчијјәләндирилир. Шакирдләрин фикирләрини үмумиләшдириб әлавә едирәм ки, С. Рүстәмханлынын тәхәјјүлү тарихин гаранлыг гатларына ишыг сачыр; гондарма етимолокијалары рәдд едир, тарих һекемонлары вә дәллалларына гаршы дәлил вә фактлары бајраг едир, енсиклопедик мә'луматларла халгымызы шумер, аккад, һетт, асур, етруск мәдәнијјәтинин ја вариси, ја да онун јаранмасынын иштиракчысы кими тәгдим едир, елам вә шумер дилләринин туран-алтај дилләринә јахынлығыны, фикирләр вә рә'јләр зәмининдә Гобустан Бабилистан «гоһумлуғуну», гәдим јунан-етруск-түрк бағлылығыны арајыр, топонимләрдән, грамматик әламәтләрдән истифадә етмәклә сојумузу, түркдилли халг олмағымызы исбат едир.

«Тарих сәһви бағышламыр» фәслинин шәрһи бүтүнлүклә шакирдләрин ихтијарына верилир. **«Дүнја адлы бир бинада халглар елә јерләшиб ки, һәрәнин өз мәнзили вар вә кимсә мәнзил саһәсини кенишләндирмәк истәсә һөкмән башгасыны сыхышдырыр, онун торпағыны, сујуну, јерини, көјүнү, нәфәсини даралдыр, онун [illegible] едир»** — күмәнән охунур, кор тәәссүбкешлији, тарихи тәһриф етмәк чәһдини, Азәрбајчанын әдәби-мәдәни ирсинә, ичтимаи фикир тарихинә јанлыш мүнасибәти, кобуд мүгајисәләри, гаршыгојмалары, Азәрбајчанда интибаһ дөврүнүн — Низаминин инсан образларынын, чәми дүһасынын үстүндән сүкутла кечәнләри иттиһам едән китабын бу фәсли үзәриндә кениш дајанан шакирдләр әрәб јазылы сиккәләри охумагла јени һероглифләр «ичад» едәнләри, ермәни, күрчү ме'марлыг сәнәтини әршә галдыранлары, Худафәрин еһтишамына, Мө'минә хатун мәгбәрәсинин сирринә вагиф олмајанлары: антик мәдәнијјәти танымадығымызы иддиа етмәклә бөјүк Низамини көрмәјәнләри, мин иллик халглар достлуғуну, ишыглы ән'әнәләри јерлә-јексан едиб түркдилли халглары «вәһши көчәриләр» адландыранлары, гәдим абидәләри, кәндләри, гәбристанлары дағыдыб топонимләри сүр'әтлә дәјишдирәнләри елмин, халг јаддашынын, мәдәнијјәтин, тарихин хәјанәткары кими тәсдиг едирләр.

Јазычы ох-јај, тәкәрли араба ичад едән, аты илк рам едән, һәрби интизам јарадан «вәһши көчәриләр»ин динч, хејирхаһ, гуручу халг олдуғуну дамла-дамла топланмыш ономастик, топономик, мифик, археоложи хәзинәләрә, дастан һәгигәтләринә, тарихдән кәлән сәсләрә, елми мәнбәләрә истинад етмәклә исбат едир, Сәмәргәнд, Тач-Маһал мө'чүзәләри илә, Фәраби, Ибн-Сина, Низами, Туси, Улугбәј вә Шаһ Исмајылын бәшәри идеаллары илә ишыг золағы ачыр, Азәрбајчан түркдилли халгларын илк бешијидир гәнаәти шакирдләрдә һасил олур.

Белә бир ситат охунур: **«Өз милли өлүмсүзлүјүнә инандығына көрә бизим халгын үрәјиндә милләтчилик дујғусу көк атыб јашаја билмир. О өзүнү бу хәрчәнк хәстәлијиндән јүксәк инамы вә никбинлији илә горујур»**.

Апресјанын, Ајвазјанын, «дәниздән-дәнизә Ермәнистан» кими гондарма иддиалары тәблиғ едән Баладжанын халгымыза вурдуглары ләкәләр, Азәрбајчан халгынын гәними Андроники милли гәһрәман кими көстәрмәси вә онун Шаумјанла әлагәләндирилмәси әслиндә дүшмәнчиликдир. Шакирдләр Чичериндән Андроникин Антанта акенти олмасы һаггында ситаты мисал көстәрирләр.

Шәр вә ифтирадан усанмајан, халг депутатлары гурултајында күлүнч күнә галан Балајан өз-өзүнү ифша едән вә мискинләшдирән бир епизод тәсвир едир. О, күја кәзәркн бир молла илә растлашыр, һәмин молла илә онун диалогуну шакирдләрә охудурам:

«О, тәмиз рус дилиндә данышырды, ермәничәни дә билирди. Мәним јазы дәфтәрчәм дә ону гәтијјән нараһат еләмирди.

Бурда биздә фәалијјәт көстәрән мәсчид јохдур, дедим, — бәс сиз бу јерләрдә нә едирсиниз?

— Бизим үчүн — руһаниләр үчүн мәсчид јох, мүсәлманларын гәлби әсасдыр.

— Нијә Сиз молла кејиминдә јох, ади кејимдә кәзирсиниз?

— Ислам үчүн әсас сөздүр, палтар јох.

— Ахы бу исламдан әввәл дә мә'лум иди. «Әввәл сөз вар иди». Мән садәчә билмәк истәјирәм ки, «формасыз» Сизә инана биләрләр?

— Инанарлар. Ахы мән онлара хејирхаһлыг апарырам».

Шакирдләри бу нәтичәјә кәтирирәм: ашкарлыг ады алтында өлкәнин мә'нәви дајагларыны сарсыданлары чавабсыз гојмагла сабаһкы јени сәһвләрә јол ачыла биләр.

Јени бир ситат охунур: **«Рус үчүн Москва, франсыз үчүн Парис, италјан үчүн Рома, јунан үчүн Афина, түрк үчүн Истамбул нәдирсә, азәрбајчанлы үчүн дә Тәбриз одур»**.

Шакирдләрин фикрини Вәтәнин бүтөвлүјүнә, мүбаризәли вә кешмәкешли тарихинә јөнәлтмәк мәгсәди илә трибун хитабларла, дүшүндүрән вә чошдуран суалларла әламәтдар парчалар охутдурурам: **«Еј мәним улу халгым! Сән заман-заман бу торпағын үстүндә Шәргин ән бөјүк дөвләтләринин инди һәмин торпаглар нечә-нечә әјаләтә, «губернаторлуға» бөлүнүр. Сәнин баба јурдуна кимләр көз дикмәди? Бүтүн Шәрг тарихи вәрәгләнсә бизим гәдәр әзилмиш, бизим гәдәр тәһгир олунмуш, бизим гәдәр парча-тикә бөлүнмүш вә бизим гәдәр дә бу гара талеји илә барышмаға вадар едилиб сусдурулмуш икинчи бир халг тапмаг чәтиндир. Һәлә Чәнуби Азәрбајчан бир јана. Биз мәкәр гәдим пајтахт шәһәрләримиздән Дәрбәндин тарихини кифајәт гәдәр арашдыра билмишикми? Мәкәр Борчалы чөкәјиндәки, Гарајазыдакы, Көјчә маһалындакы, Ағрыдағ әтәкләриндәки елләримизин тарихи, етнографијасы, фолклору, ономастикасы кифајәт гәдәр өјрәнилибми?»**

Ана Тәбризин үстүнә гајыдараг гејд едирәм ки, виранедичи зәлзәләләр, јад басгынлары, чаризмин мүсибәтләри, тәзјигләр, дар ағачлары, Хомејни диктатурасы, мөвһумат башыпозуглуғу Тәбризин үстүндә Домокл гылынчы кими асылса да, Тәбриз чәсурларынын инамыны гыра билмәди. «Милләтимин руһуна һејранам! Илан күлләјә атылан кими, ганына гәлтан едиләчәјини билә-билә һәр дәфә өлүмүн үстүнә атылыр, гәтијјәтлә, «сәтирләри илә башланан парчанын әзбәр сөјләнмәси өз бәһрәсини верир.

Чәнуби Азәрбајчанда шөһрәтли јер адлары вә шәхсијјәтләрлә бағлы суаллара чаваблар алыныр: Зәрдүшт, Савалан, Әрк галасы, Сәттархан, Хијабани, Пишәвәри, Шәһријар... Әсәрдән истифадә етмәклә Хијабанинин бәшәри кејфијјәтләри садаланыр: а] Хијабани философ иди; б] мүстәгиллији мәрдлик вә шүчаәтдә бөрән азадлыг пәрванәси иди; в] ләјагәтли, габилијјәти вә чиддијјәти олан халгынын күчүнә инанырды; г] өмрүн мә'насыны јурда хидмәтдә көрүрдү; д] тәфәккир вә әгидә бүтөвлүјүнә чағырырды; ж] јүксәк әхлаг тәрәннүмчүсү иди, з] һәгигәт ашиги иди.

«Өмрүн китабы»нда **«Гарабағ»** фәсли бөјүк бир үрәјин гүрур долу һәзин һекајәтидир. Капутикјанларын, балајанларын, ханзадјанларын тәһрикчи чыхышлары, савадсыз дадамјанларын, ләјагәтсиз икитјанларын, дәмтутан старовојтоваларын шөһрәт тачымыз Гарабаға тушланмыш фитнәкар һај-күјләри биздә һиддәт доғурса да, бу чәннәт мисаллы дијары, сәсләр вә нәғмәләр мәскәнини танытмаг, севдирмәк вә горумаг инамыны бир даһа мөһкәмләндирир. С.Рүстәмханлынын Гарабаға хитабән дедији: **«Салам, ај кениш чөлүм, һалал јурдум!»** — сөзләри вәтән торпағынын бу дилбәр кушәсиндән сөһбәт салмаға ачар олур. Елә буна көрә дә шакирдләрә мүәллифин Гарабағ һаггындакы һикмәтли вә

CamScanner ile tarandı

Scanned with CamScanner

образлы чүмләләриндән топладыгларыны сорушурам. Ашағыдакы нүмунәләр үстүндә сөһбәт апарылыр:
•Гарабағ аранлы-дағлы бир дүнјадыр•
•Гарабағ мәним зилдән охунан маһнымдыр•.
•Гарабағ мусиги бешијидир•.
Гарабағ бүлбүлләри• ... ганымызда човлан едән бир гәһрәманлыг вә әдәбијјат һарајыдыр•.
•Ачылан гапыда лајла севинчи, өртүлән гапыда ачы фәрјады вар•.
•Дәрәјә бәм јарашыр, зирвәјә зил•.
•Муғам — азәрбајчанлы руһунун күзкүсүдүр•.
•Муғам — океандыр; нә сонуна јетмәк олур, нә дәринлијинә баш вурмаг•.
•Муғам һәм хејрин јарашығыдыр, һәм дә шәрин•.
•Муғам — јазлы, јајлы, пајызлы, гышлыдыр•.
•Муғамлар бизи дүнјанын бүтүн гәмини ҹојнуна алан тәнһа үмидсизликдән вуруша, гәләбәјә вә ишыглы севинчә доғру апарыр•.
•Шуша Азәрбајҹан бағчасынын хары бүлбүлүдүр•.

Рәнк-рәнк чалар јарадан сеһри дә, хилгәтлә, тале илә һәсбһал едән •Ај бүлбүлләр•ин үрәкләрдән дашыб төкүлән кәдәр вә һәсрәти дә елә бу гаршылыглы сөһбәтин ичәрисиндә тәһлил олунур. Бурда С.Рүстәмханлынын дикәр афоризмләри вә гијмәтли фикирләри үзәриндә шакирдләри ишләдирәм. Мәсәлән:
•Биринин пајыны башгасынын адына чыхмагла елм јаранмаз•.
•Тарих һәм дә дујғу һәгигәти илә јазылмалыдыр•.
•Һәвәскарлыг елми әвәз едә билмәз•.
•Тарихин поетик ганадларыны гырмаг олмаз•.
•Һәгигәт елми китабларын тәсвир етдијиндән даһа чанлы вә даһа зәнкиндир•.
•Мәһәббәт мәктубуна ситат нә лазым?•
•Гобустан бабаларымызын бизә көндәрдији мәктубдур. Бу мәктубун почталјону заман олуб•.
•Гобустан •Јаллы•нын вәтәнидир•.
•Тәбиәт һикмәт анасыдыр•.
•Дүнјада ана үрәјиндән һәссас барометр јохдур•.
•Гарабағ бизим аиләләрин әзүлү вә хурчудур•.
•[illegible]ур олмаг үчүн горхуну билмәк, фәгәт ону јенмәк лазымдыр•.
•Әхлаг, көзәллик үмуми һәјатдан, вәтән севкисиндән кәнар дејил•.
•Өз кечмишинә, халгына, ән'әнәсинә һөрмәт етмәјән адамлар да әхлагсыз адам сајылмалыдыр•.
•Бу дипломлу нәсил нијә бу гәдәр лагејд олуб?•
•Бә'зиләринин јолу јатаг отағындан һәјәт дарвазасына кимидир•.
•Сүлһү, әмин-аманлығы, достлуғу, гардашлығы тәрәннүм етдијимиз анда бычағы күрәјимизә санчыблар•.
•Мәним халгым дәрдлиләр анасыдыр•.

Шакирдләрин ифадәли охусунда ајры-ајры сечилмиш парчалар ата очағынын мүгәддәслији, ширинлији, мәтбәх гәдимлији Азәрбајчан сүфрәси, хонча шамлары, улуларын руһу, онлардакы һалаллыг, көзү-көнлү тохлуг, шухлуг, кишилик, аилә гејрәти, анаја-фөвгәлмүдриклијә, дөзүмә, инсан мәдәнијјәтинә ситајиш һикмәти, даш јазыларын сирри, улу дастанларымызын чәвһәри, лирик вә елми һашијәләр, ләтифә вә рәвајәтләрин чазибәси, инанмаг фачиәси, анламаг дәрди, ана дилимизин гөвси-гүзеһи: •Гајаларын үстүндә гаја кими сәрт бир милләтин андысан! Дәдә Горгуд бојларында дағларымызын күл-чичәк дәнизи кими мин рәнклисән! Нәсими һарајында үсјансан, илдырымсан! Фүзули пычылтысында дүнјанын ән бөјүк гәм јүкүсән!• — кәламлары үрәкләрә, јаддашлара көчүр.

•Өмүр китабы• Савалан дағына тапынмыш улу Зәрдүшт һарајыдыр. Бизи тәзадлар дүнјасына-тәслим јох, мүбаризә, мүтилик јох үсјанкарлыг, шәр јох хејирхаһлыг, јалан јох һәгигәт, гара хәбәр јох мүждә, мә'јуслуг јох идрак дәрси, дәрбәдәр олмаг јох јекдиллик, горхаглыг јох фәдакарлыг, зоракылыг јох әдаләт дүнјасына апаран һарајыдыр.

Китабын әвәзсиз мәзијјәтләрини дәриндән дујан мәктәбли-кәнчләр ширин вә мүгәддәс инамла гәләмә алынмыш •Өмүр китабы•нын мүәллифи илә бирликдә Араз сими үстә көрүш маһныларынын чалыначағы үмиди илә, Чәнуб-Шимал вәһдәтинин сәдасыны ешитмәк инамы илә Вәтән дејилән океанын габаран синәсини көрүр, мө'чүзә ганадынын [illegible], дәрин јараларын битишәчәјинә инаныр.

Университет мүәллимләрим

Әзизә ЧӘФӘРЗАДӘ
С. М. Киров адына Азәрбајчан Дөвләт Университетинин профессору

Бизим С. М. Киров адына Гырмызы Әмәк Бајрағы орденли университетимизи мүһарибәдән әввәл вә сонракы илләрдә битирмиш вә инди чоху тәгаүдчү әмәк ветераны олан, бир гисми исә һәлә фәалијјәт кәстәрән сабиг тәләбәләрин, демәк олар ки, јашыдыдыр университет. Бир илдә, бир күндә университетимизлә анадан оланларымыз вар. Университетимизлә бир күндә, бир илдә әмәк фәалијјәтинә башлајанларымыз көчүб, говушуб әбәдијјәтә. Бизим үчүн о заманлар университет әлилишмәз көрүнән елм мә'бәдкаһы иди. Бизим үчүн университет о заман арзуларын ән учасы, арзулар арзусујду. Елм очағына гәдәм гојдуғумуз күн танындығымыз, һәлә ондан чох-чох әввәл бәдии вә елми-популјар әсәрләри, тәдгигатлары, тәнгиди мәгаләләри илә танынығымыз, сәсләрини радио далғаларында ешидиб, үзләрини көрмәдијимиз алимләр, мүәллимләримиз олачагды; әлимизә елмин ачарыны верәчәк, бизә билмәдијимизи өјрәдәчәк, јазмаг, јаратмаг бачарығымызда һәвәсимизи мүкәммәлләшдирәчәк, бизә елм көјләриндә уча билмәк үчүн ганад верәчәк, тәдгигат масасынын ардында әјләшиб тарихин, әдәбијјатын дәринликләринә дала билмәк үчүн сәбирли олмаг өјрәдәчәкдиләр. Өјрәндикләримизи башгаларына да верә билмәк үчүн ел-күнүмүзә, онун тарихинә, әдәбијјатына, чохәсрлик мәдәнијјәт дүнјасына далмаг, алмаг вә гајтара билмәк сәбаты тәлгин едәчәкдиләр бизә.

Әмәлләримиз уча олдуғу кими, мүәллимләримизә, професорларымыза мәһәббәтимиз дә өлчүјә кәлмәз иди. Кимләри танырдыг университетә дахил олдуғумуз күнләрдә? Әли Султанлы, Фејзулла Гасымзадә, Микајыл Рәфили, Һәбиб Сәмәдзадә, Чәфәр Хәндан, Исмајыл Әфәндијев, Әзәл Дәмирчизадә, Шамил Мәммәдбәјли, Мәммәд Ариф Дадашзадә, Әлисултан Сумбатзадә, Һејдәр Һүсејнов, Маковелски, М. Ширәлијев, Речитскаја, Мир Чәлал Пашајев, М. Ч. Чәфәров, М. Һ. Тәһмасиб... Саја галса бөјүк бир сијаһы алынар вә биз онларын чохуну мәтбуатдан артыг танијырдыг, әсәрләри илә севирдик. Евдә, чөл-бајырда раст кәлдикләримизә, бизә кимләрин дәрс дејәчәјини габармыш синәмизи долдуран ифтихар һиссијлә сөјләјирдик, тә'рифдән јорулмурдуг. Шекспир дејиб ки, •әкәр сән севдијинин тә'рифи илә динләјичиләри јормамысанса — демәли севмәмисән•. Биз дә мүәллимләримизи севирдик, һејран идик онлара вә тә'рифләрини сөјләмәкдән дојмур, динләјичиләримизи јоранаҹан данышырдыг онлардан.

Биз кејимимиздә, давранышымызда, данышығымызда онлара бәнзәмәк истәјир, биликләрини өјрәнмәк, мәһәббәтләрини газанмаг үчүн габыгдан чыхырдыг. Тәглид едирдик мүһазирә, данышыг манераларыны. Кәләчәкдә онлар кими, онлара бәнзәр мүәллим, алим олмаг ән бөјүк арзумуз иди. Онлар лајиг идиләр. Онлар •мәним-сәнин адамын• ифадәләрини билмирдиләр. Кимин адамы, һаралы олдуғумуздан хәбәрсиз, билијимизә гијмәт верирдиләр. Бачарыглыны, јахшы охујаны чүр'әтлә ирәли чәкир, әзизләјир, инкишафына сә'ј көстәрирдиләр. Биз онларын һарада, нечә вә нә једикләрини, папирос чәкиб-чәкмәдикләрини билмирдик; јерсиз данышыб күлмәкләрини, гијбәтләрини көрүб-ешитмәмишдик. Нәзәримиздә ән јахшы, ән гүсурсуз инсанлар, аталарымыз, бөјүк гардашларымыз, инандығымыз мүрәббиләримиз — мүәллимләримиз иди онлар.

Проф. Рәфилинин дәбдәбәли, тәмтәраглы, һејранедичи мүһазирәләри, Әли Султанлынын Бајрон, Шекспир јарадычылығындан бир актјор мәһарәтилә вердији бәдии ләвһәләр, Ф. Гасымзадәнин һәртәрәфли, кениш әһатәли, ән хырда деталлары, уну-

CamScanner ile taranı
Scanned with CamScanner

дулмуш шәхсијјәтләри дә әһатә едән дузлу сөһбәтләри, И. Әфәндијевин јары-һәнәк, јары-керчәк бејнимизә «мыхламаг» истәдији «тә'рифләр» унудулмаз иди вә индинин өзүндә дә һәмин сәсләр, һәмин мүһазирәләр сабиг тәләбәләринин гулағында сәсләнир.

Мүһарибә гуртара-гуртармаја дәрс дедијим кәнд мәктәбиндән Бакыја дөндүм, али тәһсил алмалыдым. Әлбәттә, университетин филолокија факүлтәсинә дахил олдум: 1945—1946-чы дәрс или иди. Һеч үч ај мәфтуну, ачы олдуғум мүһазирәләри динләмәмишдим ки, әлимдә әрәб әлифбасы илә китаб «тутдуглары» үчүн университетдән бајыра атылдым. Аз гала бүтүн үмидләрим боша чыхырды. Декан муавинимиз Һәбибулла Сәмәдзадә, хүсусилә онунла сөһбәтдән сонра ректорумуз профессор Абдулла Гарајев имдадыма чатды. Мәни гајтардылар јеримә; амма көзәл алим, тәдгигатчы вә дәрин дүшүнчәли педагог олан Һәбибулла Сәмәдзадә мәнә мәсләһәт көрдү ки, [о заман мән вәзијјәтдә оланлар да дахил олмагла] мүһарибәдән гајыданлар үчүн тәшкил олунан екстерн јолу илә гуртарым университети. Һәбибулла мүәллим мәнә деди: «Гыз, о дил, о хасијјәт ки, сәндә вар, сәни бурадан чыхарданлар јенидән бир бәһанә тапарлар, сән јенә дә дилини сахламајыб дилләшсән, бу дәфә һеч кәс көмәјинә кәлә билмәз, һазырлығын вар, нечә илин мүәллимисән,екстернә кеч, о јахшыдыр». Рәһмәт олсун сәнә, әзиз мүәллимим. Онсуз да аилә вәзијјәтимиз еләјди ки, ишләмәјә мәчбур идим, әјани охусајдым... Јахшысы будур мүәллимләримиздән данышым. Екстерн имтаһан вердијим ајларда мүәллимләрим, хүсусилә Әли Султанлы, Чәфәр Хәндан, Фејзулла Гасымзадә, Мир Чәлал мәнә нечә бәләд олдуларса, алты-једди ај әрзиндә бүтүн имтаһанлары гуртара билмәјими дә нәзәрә алыб, өзләри мәни аспирантураја мәсләһәт көрдүләр.

Аспирантураја имтаһанлары халг јазычысы Исмајыл Шыхлы илә бирликдә верирдик. Бу имтаһан просесини һөрмәтли јазычымыз «Мәним рәгибим» һекајәсиндә тәсвир етдијиндән вә бизим һәр икимизин аспирантураја кирә билмәјимиз үчүн истәкли мүәллимимиз Әли Султанлынын чәкдији зәһмәти лајагәтилә [illegible] етдијиндән мән о һадисәјә тохунмурам. Јалныз ону демәк истәјирәм ки, Әли мүәллим бизим һеч биримизи итирмәк истәмирди. Јер исә бир иди. Вә о, ректорат гаршысында мәсәлә галдырыб һәр икимизә јер алды. Инди заман чох дәјишилиб, тәәссүф ки, заманла бирликә инсан әхлагында да елә чаларлар мејдана кәлиб ки, һазырда кедиб бир аспиранты беләчә мүдафиә етсән дәрһал натәмизләр тәмизи ләкәләмәјә чалышыр: «көрәсән јерлисиди, гоһумуду, нәди? Ја да нә мәнфәәтисә вар ки, әлләшир» дејәрләр. О вахт исә бизим мүәллимләр белә ләкәләрдән ари идиләр. Чүнки гоһум-дост, таныш-билиш, натәмизлик кими мәнфиликләрдән узаг идиләр. Елм үчүн, өзләри үчүн ләјагәтли билдикләри, исте'дадына әмин олдуглары әвәз, давамчы, кадр һазырламаг мәгсәди күдүрдүләр. Бу али мәгсәддән өзкә ишләри јох иди.

Мүәллимләримиз олдугча хејирхаһ идиләр; тәләбә вә аспирантларын һәјаты, еһтијачы һәмишә онлары дүшүндүрүр, әлләриндән кәлән јардымы едирдиләр. Аспирантурада охудуғум илләрдә [1947—1950] һәлә өлкәөзүнә кәлмәмишди, мүһарибәнин јараларыны сағалдырды, вәзијјәт ағыр иди.

Мүәллимләримиз бизи күндән күнејләјир, јағышдан далдалајырдылар. Амма чисмән. Елмдә исә һеч бир күзәшт еләмирдиләр. Јаздығымыз әсәрләри тез охујур, бизи сүрүндүрмәјә салмыр, көрүшүб әтрафлы сөһбәт едир, гүсурларымызы баша салыр, уғурларымызы да тәмкинлә сөјләјиб, бизи ганадландырырдылар. Елә буна көрә дә университетин о илләрдәки аспирантлары чәркәсиндән Бәхтијар Ваһабзадә, Күлһүсејн Һүсејн оғлу, Күлчөһрә Рәһимова, Рәһим Нағыјев, Гошгар Әһмәдов, Рәһим Һүсејнов кими алимләр јетишди. Сонунчулар техники елмләр саһәсиндән олсалар да рус, харичи дил вә фәлсәфә-тарих дәрсләрини бирликдә кечир, минимумлары бирликдә верирдик. Минимумлар да чох вә мүрәккәб иди.

Биз дә һәм университетин, һәм дә мүәллимләримизин гајғыларына лајиг олмаға, зәһмәтләрини итирмәмәјә, истәдикләри сәвијјәдә давамчылары олмаға чалышырдыг.

Университетимиз бизә үмидлә, кәләчәјин алим-мүәллимләри кими баxырды. Бизим үчүн исә университетимиз доғма ата јурду, ата очағы, ана гучағы иди.

Мүәллимләримиз, доғма университетимиз бизи тәзәчә пөрә верән, амма күләјә-јағыша-туфана давамлы ағачлар кими бөјүдүр, јетишдирир, гајғымыза галырдылар.

Университет мүәллимләримизин инсанијјәти, дәрин билик верән мүһазирәләри, сәсләринин аһәнки, данышыгларындакы мәдәнијјәт, ата гајғысы, һәтта кејим-кечимләри белә бизим үчүн индинин өзүндә дә өрнәкдир. Онлар кими олмаг, тәләбәләримизә онлар кими мәзмунлу дәрс вермәк, кин-күдурәтләрдән, јүнкүллүкдән узаг олмаг, бир-биринә дост әли узатмаг инди дә гәлбимиздә онларын әзиз өјүдү кими јурд салыб. Һәрдән мәнә рә'ј үчүн вә ја оппонентлик үчүн әсәр, диссертасија кәтирәндә, өз ишләрими јарымчыг гојур, тез охумаға чалышырам, објектив рә'ј верәндә, мүәллиф тәшәккүр етмәјә башлајыр. Дејирәм: Мәнә тәшәккүр еләмәјин, профессорларым Фејзулла Гасымзадә, Әли Султанлы, Чәфәр Хәндан, Һәбибулла Сәмәдзадә кими әсл алимләрә рәһмәт охујун. Онлар мәним јазыларымы тез охујуб, мәни «гапы далында гојмајыб», објектив рә'ј верибләр. Мән дә онлардан өјрәнмишәм, онларын шакирдијәм. Рәһмәт охујун онлара. Бизә белә олмағы онлар өјрәдибләр.

Бизим о әзиз, о гајғыкеш мүәллимләримизин, истәкли профессорларымызын јетишдирмәләри инди јени биналарда, даһа кениш ишыглы отагларда дәрс алан тәләбәләрә мүһазирәләр охујур. Әмәкләринин заја кетмәдијинә шадам. О илләрин аспирант вә диссертантлары, о илләрин мә'зунлары инди һәр күн университетин гапыларындан кириб чыхдыгча «руһунуз шад олсун, көзәл әвәз һазырламысыныз» — дејә дүшүнүр. Бәхтијар Ваһабзадә, Күлһүсејн Һүсејноғлу, Тофиг Һачыјев, Абдулла Аббасов, Пәнаһ Хәлилов, Вагиф Вәлијев, Азад Нәбијев, Камил Вәлијев... Сијаһыны узатмаг олар. Амма еһтијач көрмүрәм. Азәрбајчан елминин мүгәддәс очағы, университетимиз — онун дил вә әдәбијјат — филолокија илә бағлы кафедралары, деканлыг е'тибарлы, һазырлыглы, бачарыглы әлләрдәдир.

Хүсусилә сон бир-ики илдә Азәрбајчан дили, гәдим әрәб әлифбасына әсасланан Азәрбајчан әлифбасынын кәнч нәслә өјрәдилмәси [һәмин әлифбаја көрә мән университетдән чыхарылмышдым] уғрунда мүбаризәдә, гәрарларын һәјата кечирилмәсиндә университет профессор вә мүәллимләринин мүстәсна ролу олмушдур.

Бир даһа руһунуз шад олсун, әзиз мүәллимләримиз. Тәәссүф ки, һәлә дә сизин арзуларыныза букүнкү имканларымыздан, ашкарлыг вә демократијанын вердији имканлардан лазымынча истифадә едә билмирик. Үмид јахшы шејдир. Өлкәмиздә кедән јенидәнгурма имканларымызы кенишләндирир. Вә мән инанырам ки, кәләчәкдә орта тәһсил мәктәбләринә вә Азәрбајчан дил-әдәбијјат тарихи — филолокија елминин инкишафы үчүн даһа лајигли, елми һазырлығы олан кадрлар јетишдирәчәјик. Бу сизин вәсијјәтиниз вә һазырладығыныз алимләрин, мүәллимләрин мүгәддәс арзусу вә вәзифәсидир.

Университетимизин 70 иллији бајрам едилән бу күнләрдә сиз о чәркәдә, трибуналарда олмајачагсыныз, әзиз мүәллимләримиз! Сизин јериниз иди о јерләр. Сизин әмәјинизлә јетишәнләр әјләшәчәк. Руһунуз шад олсун. Анам торпаг пәргу олсун сизә... Университетимизин бајрамыдыр.

Scanned with CamScanner

Дилчилик елмимизин фәхри

Фаиг ШАҺБАЗЛЫ
филолокија елмләри намизәди

«Инсанлар дүнјаја кәлир вә ону тәрк едирләр, онларын әмәлләри исә јашајыр. В.В.Радлов өмрү боју о гәдәр бөјүк вә мөһтәшәм ишләр көрмүшдүр ки, онун хатирәси һәмишә һөрмәт вә еһтирамла јад едиләчәкдир». Академик Олденбургун мәшһур түрколог В.В.Радлов һаггындакы бу сөзләрини ејнилә Азәрбајчан дилчилијинин ән көркәмли нүмајәндәләриндән бири, Азәрбајчан ССР ЕА-нын мүхбир үзвү, әмәкдар елм хадими, республика Дөвләт мүкафаты лауреаты, профессор Әбдүләзәл Мәммәд оғлу Дәмирчизадәнин дә һаггында демәк олар. Бу мәшһур түркологун ады Азәрбајчан совет дилчилијинин јарымәсрлик инкишафы илә сых бағлыдыр. О, дилчилик елмимизи јараданлардан бири, онларча санбаллы монографија, орта вә али мәктәб дәрслији, програм вә елми-методик көстәриш, гырха гәдәр бәдии әсәр, ики јүздән чох елми-публисистик мәгаләнин мүәллифи, бөјүк дилчи алимләр ордусунун мүәллими кими танынмышдыр.

80 јашы јеничә тамам олмуш Ә.Дәмирчизадә 1909-чу ил ијулун 7-дә Шәкидә дәмирчи аиләсиндә дүнјаја көз ачмышдыр.

Илк тәһсилини Молла Казым мәктәбиндә вә сонра «Һәдигәтүл маариф» мәктәбиндә алан Ә.Дәмирчизадә 1927-чи илдә Нуха [Шәки] мүәллимләр семинаријасыны битирмишдир. Шәкидә 2 №-ли мәктәбдә педагожи фәалијјәтә башлајан Дәмирчизадәнин илк бәдии вә журналистлик фәалијјәти дә һәмин илләрә тәсадүф едир.

1932-чи илдә Азәрбајчан Педагожи Институтуну битирән Ә. Дәмирчизадә институтда сахланылса да, аилә вәзијјәти илә әлагәдар Шәкијә гајыдыр вә мүәллимлијини давам етдирир. 1933-чү илдә проф. Б. Чобанзадә ону аспирантураја дә'вәт едир вә бу илдән Ә. Дәмирчизадәнин талеји елмлә багланыр.

1940-чы илдән елмләр намизәди, 1944-чү илдән елмләр доктору олан Ә.Дәмирчизадә 1955-чи илдә Азәрбајчан ССР ЕА-нын мүхбир үзвү сечилир.

Онун елми фәалијјәтиндә Азәрбајчан дили тарихинин өјрәнилмәси мүһүм јер тутур. Әслиндә проф. Ә. Дәмирчизадә елм аләминдә даһа чох дил тарихчиси кими танынйр. Онун «Азәрбајчан әдәби дили тарихи хүласәләри», «Азәрбајчан дилинин тарихи», «Азәрбајчан әдәби дилинин инкишаф јоллары», «Китаби-Дәдә Горгуд дастанларынын дили», «Азәрбајчан әдәби дилинин тарихи» вә с. кими онларча монографик әсәри үмумијјәтлә түрколокијанын мүвәффәгијјәтләриндән һесаб олунур.

Ә. Дәмирчизадәнин Азәрбајчан дили тарихинә аид јаздығы әсәрләр бир силсилә тәшкил едир. Онун 1944-чү илдә мүдафиә етдији докторлуг диссертасијасы да бу мөвзуја һәср едилмишди. Гејд етмәк лазымдыр ки, чох ағыр бир мәсәләнин һәллинә киришән мүәллифин бу иши дөврүмүзүн көркәмли дилчиләриндән акад. И. И. Мешшанинов, акад. Е. Струве, А. Б. Багри, проф. М. А. Ширәлијев, проф. М. Рәфили вә башгалары тәрәфиндән јүксәк гијмәтләндирилмишдир. Алим бу әсәриндә Азәрбајчан дилинин ән гәдим дөврләрдән XII әсрә гәдәрки инкишафыны изләмиш, азәрбајчанлыларын вә онларын дилинин мәншәјини ајдынлашдырмаға чалышмышдыр. Дилимизин дәрин көкләрә вә санбаллы кечмишә, кениш нүфуза малик олмасыны инкаредилмәз дәлилләрлә тәсдиг едән Ә. Дәмирчизадә Азәрбајчан дилинин мәншәјини ајдынлашдырмагдан габаг, бу дилин саһиби олан азәрбајчанлыларын мәншәји мәсәләси үзәриндә дајанмағы лазым билмишдир. Буна наил олмаг үчүн алим тәкчә тарихи вә археложи сәнәдләрлә кифајәтләнмәмиш, һәм дә етимоложи тәдгигатлара мејл көстәрмиш, ајры-ајры адларын төрәнишини мүәјјәнләшдирмишдир.

Ә. Дәмирчизадә јени Азәрбајчан дилинин тәшәккүлүнү X—XI әсрләрдән көтүрүр. Белә ки, бу дилин јаранмасында түрк дилли тајфаларын Азәрбајчана көчмәләри, јерлиләрлә гајнајыб-гарышмалары әсас рол ојнамышдыр. Бу просесдә професора көрә оғуз вә гыпчаг тајфа дилләринин үстүнлүјү даһа бөјүк олмушдур ки, бу, инкаредилмәз бир һәгигәтдир. Она көрә дә гыпчаг вә оғуз дилләринә хас олан хүсусијјәтләр, демәк олар ки, «инди мөвчуд түрк системли дилләрин һамысындан даһа чох, һәм дә «бүтөвлүкдә» Азәрбајчан дилиндә сахланылмыш вә бу хүсусијјәтләр әсасында Азәрбајчан дили инкишаф едиб индики мәрһәләјә чатмышдыр».

Акад. И. И. Мешшанинов јазырды: «Ә. Дәмирчизадәнин ән јахшы чәһәтләриндән бири будур ки, о, бу вә ја дикәр мәсәләјә әтрафлы, кениш чаваб вермәк үчүн бүтүн мәнбәләри чәлб едир, ејни заманда бу дилләрә мәнсуб едилә биләчәк башга үнсүрләри арајыб тапыр. Јухарыдакы фикрини дә изаһ етмәк үчүн илк «түрк дилчиси М. Кашғаринин «Китаби-Дивани-Лүғәт-иттүрк» әсәринә мүрачиәт едир вә бурадакы түрк тајфаларынын мәскәнләри һаггында мә'луматлары, IX, X вә XI әсрләрдә јазылмыш бир сыра чоғрафија китабларындакы мә'луматларла тутушдурдугда белә мә'лум олур ки, артыг X әсрдә оғуз вә гыпчаг адланан түрк тајфалары Гафгазда, әсасән Хәзәр дәнизи илә Волга чајы арасында мәскән салмышдылар. Оғуз вә гыпчаг дилләри исә, Кашғаринин дедији кими, дикәр түрк дилләриндән бир чох хүсусијјәтләри илә фәргләнән вә өз араларында исә бир-биринә ән чох јахын олан дилләрдир вә она көрә ејни бир дил групуна дахилдир. Азәрбајчан дили исә бу хүсусијјәтләрлә оғуз-гыпчаг дилләринә даһа мүвафигдир.

Јухарыда адыны гејд етдијимиз әсәрдә јени Азәрбајчан дилинин тәшәккүл дөврүндән, еләчә дә бу дөврүн мәһсулу олан «Китаби-Дәдә Горгуд» дастанларынын дилиндән әтрафлы данышылыр. Буну да гејд едәк ки, мүәллиф бу дастанларын дили үзәриндә тәдгигатыны 30-чу илләрдән өмрүнүн сон илләринә гәдәр апармыш, һәлә 1959-чу илдә «Китаби-Дәдә Горгуд» дастанларынын дили» әсәрини дә јазмышдыр. Бу әсәр дилимизин тарихини өјрәнмәк саһәсиндә дилчилијимизин бөјүк мүвәффәгијјәти иди. Мәшһур совет түркологу проф. А. Н. Кононов бу әсәри «Китаби-Дәдә Горгуд» дастанларынын өјрәнилмәсиндә «ј е н и б и р м ә р һ ә л ә» адландырыр.

Азәрбајчан јазылы әдәби дилинин тарихинин X әсрдән сонра тәшәккүл тапмасындан, XII әсрдән исә о н у н, ә с а с ә н, ф о р м а л а ш м ы ш олдуғундан фактларла сөһбәт ачан Ә. Дәмирчизадә «Азәрбајчан әдәби дилинин инкишаф јоллары» әсәриндә доғру олараг көстәрирди ки, бир һалда ки, Ширваншаһ Ахстан XII әсрин бөјүк шаири Н. Кәнчәвијә «Лејли вә Мәчнун» әсәрини «түркчә јох, јүксәк бир дилдә јаз» сифаришини вермишди, демәли, о дөврдә азәрбајчанча да јазылар олмушдур. Лакин һәмин дөврүн јазылы сәнәди һәлә әлдә олмадығындан јазылы әдәби дилимизин илк нүмунәси XIII әср шаири Һәсәноғлунун «Апарды көнлүмү бир хош гәмәрјүз, чанфәза дилбәр» мәтләли гәзәли һесаб олунур. Ә. Дәмирчизадәнин һәмин гәзәл үзәриндә апардығы тәһлилләр дә көстәрир ки, «белә рәндәләниб формаја салынмыш бир дил Һәсәноғлуја гәдәр јарадылмышды» вә јазылы әдәби дилимизин тарихи, јухарыда гејд етдијимиз кими, бундан чох әввәлләрлә бағлыдыр.

Проф. Ә. М. Дәмирчизадәнин 1979-чу илдә чапдан чыхан «Азәрбајчан әдәби дилинин тарихи» әсәри әдәби дилимизин бөјүк вә чәтин бир дөврүнү-тәшәккүлүндән XVIII әсрин сонларынадәк олан бир дөврүнү әһатә едир.

Азәрбајчан дилинин тарихинин өјрәнилмәси етимоложи арашдырмаларла сых бағлыдыр. Бу саһәдә тәдгигат апаран һәр кәсдән дәрин вә әһатәли билик, јүксәк сәбир, кәркин ахтарышлар тәләб олунур. Ә.Дәмирчизадәнин етимоложи арашдырмалары мәһз белә бир кәркин әмәјә әсасланмышдыр. Онун һәлә оту-

CamScanner ile taranдı
Scanned with CamScanner

зунчу иллərдəн «бајаты», «Азəрбајчан», «Каспи», «Хəзəр», «Гафгаз», «Арран» сөзлəринин етимолокијасы һаггында чап етдирдији мəгалəлəри көстəрир ки, алимин бу чəтин саһəјə марағы мүвəггəти характер дашымајыб, мəгсəдли вə давамлы тəдгигатчылыгла баглы олуб. 1968-чи илдə онун чап етдирдији «50 сөз» китабы буну бир даһа ајдын əкс етдирир.

Гејд едəк ки, һəмин əсəрин чапдан чыхмасы, үмумијјəтлə, дилчилијимизин јени мүвəффəгијјəтлəриндəн бири кими, етимолокија саһəсиндə көрүлəчəк ишлəрин башланғычы вə бир нөв, методоложи əсасы олду. Белə ки, истəр «50 сөз»лə баглы нəшр олунан рə'јлəрдə, истəрсə дə сонракы арашдырмаларда бу китабын мүвəффəгијјəтлəринə сөјкəнилəрəк кениш етимоложи тəдгигатлар «хəзинəси» мејдана чыхмышдыр.

«50 сөз» əсəриндə, адындан көрүндүјү кими, 50 сөзүн етимоложи ачымы верилмишдир. Һəмин əсəриндə алим **Муған, Албан вə Арран,** елəчə дə **гардаш, товарищ** кими бир сыра сөзлəрин тиположи јозуму илə, үмумијјəтлə, түркололкијада бə'зи мүбаһисəли мəсəлəлəрə дə чаваб вермишдир.

Проф. Ə. Дəмирчизадə мүасир дил мəсəлəлəринин дə маһир тəдгигатчысы кими танынмышдыр. Онун мүхтəлиф иллəрдə јаздығы «Сифəт», «Мүрəккəб чүмлəлəр», «Азəрбајчан дилиндə узлашма», «Мүбтəданын суаллары һаггында», «Мүасир Азəрбајчан дили». Чүмлə үзвлəри», Мүасир Азəрбајчан дили [фонетика, орфографија, орфоепија]» вə с. онларча əсəри Азəрбајчан дилчилијиндə əламəтдар һадисə кими гијмəтлəндирилмишдир.

Проф. Ə. Дəмирчизадəнин үслубијјəт саһəсиндəки хидмəтлəри хүсуси гејд олунмалыдыр. Онун ајры-ајры əсəрлəрин дил вə үслуб хүсусијјəтлəриндəн бəһс едəн мəгалəлəри вə нəһајəт, 1962-чи илдə чап етдирдији «Азəрбајчан дилинин үслубијјаты» əсəри нəинки Азəрбајчан дилчилијиндə, һəтта совет түркололкијасында фəрəһлəндиричи вə диггəтəлајиг бир һадисə иди. Чүнки түрк системли диллəрдəн һеч биринин үслуби имканлары бу əсəрдəки кими белə кениш вə дəриндəн тəдгиг олунмамышды.

CamScanner ile tarandı

Алимин һəмин əсəриндə дил, онун ичтимаи маһијјəти, əдəби дил вə онун нормалары, мүасир Азəрбајчан дилинин үслуби-фонетик имканлары вə васитəлəри, мүхтəлиф лексик групларын үслуби имканлары вə с. əһатəли тəһлил олунур.

Ə. Дəмирчизадəнин елми фəалијјəтиндə дилимизин тəдриси методикасы илə баглы арашдырмалар да əсас јерлəрдəн бирини тутур. Үмумијјəтлə, өмрүнүн 50 иллик елми фəалијјəти һəмишə педагожи фəалијјəти илə говушуг олдуғундан орта вə али мəктəблəрдə ана дилинин тəдриси мəсəлəлəри алими һəмишə нараһат етмишдир. О, ибтидаи, орта вə али мəктəблəр үчүн јаздығы програм вə дəрсликлəри илə, елəчə дə мүхтəлиф аудиторијаларда, мө'тəбəр јығынчагларда охудуғу јүксəк сəвијјəли мүһазирə вə мə'рузəлəри илə мүəллимлəримизин əмəли фəалијјəтинə јахындан көмəк көстəрмиш, истигамəт вермишдир.

Онун илк дəрслији 1936-чы илдə чап олунмушдур [«Түрк дили»]. Сонралар јенə орта мəктəб үчүн «Грамматика» [1938], «Азəрбајчан дили» [1941], кар-лаллар мəктəби үчүн «Азəрбајчан дили» [1947] дəрсликлəри узун мүддəт мəктəблəрин истифадəсиндə олмушдур. О, «Пис дəрслик һаггында», «Азəрбајчан дилинин сəрфи», «Сəрф китабы», «Мəктəб сəрфинин елми əсаслары», «Синтаксиси елми əсаслар үзəриндə гурмалы», «Ана дили тə'лим фəнлəрин əсасыдыр», «Синифдəнхарич оху» вə с. онларла мəгалəсиндə Азəрбајчан дили тə'лиминин мүһүм проблемлəринə, тохунмуш, методика елмимиз үчүн гијмəтли фикирлəр сөјлəмишдир.

Проф. Ə. Дəмирчизадə Азəрбајчан совет дилчилији елминин банилəриндəн бири олмагла, јүксəк ихтисаслы дилчи вə методист алимлəрин јетишмəсиндə əвəзсиз рол ојнамышдыр. О, В. И. Ленин адына АПИ-дə узун иллəр рəһбəрлик етдији Азəрбајчан дилчилији кафедрасынын индики коллективиндə вə башга али мəктəблəрдə, елəчə дə тəдгигат институтларында чалышан 80-дəн чох елмлəр намизəди вə елмлəр докторунун елми рəһбəри олмушдур.

Проф. Ə. Дəмирчизадəнин елми ирси Азəрбајчан дилчилији елминин хəзинəсиндə өзүнə əбəдилик газанмышдыр.

VII — VIII синифлəрдə Азəрбајчан дилиндəн програм материалларынын планлашдырылмасы вə гыса методик көстəришлəр

102 саат [81; 12 с.] [һəфтəдə 3 саат]
I РҮБ 28 саат [24; 4 с.]

IV—V синифлəрдə кечилмишлəрин тəкрары [5; 1 с.]

1-чи дəрс. Азəрбајчан дили һаггында кириш мүсаһибəси вə фонетикаја аид чалышмалар.

1-чи чалышма үзəриндə иш.

Азəрбајчан дилинə мүкəммəл јијəлəнмəјин əһəмијјəти һаггында мүсаһибə. Мүсаһибə илə əлагəдар ашағыдакы схем тəртиб олунур:

Дил һаггында елмин бөлмəлəри	Өјрəнир
Фонетика	Нитг сəслəрини
Лексиколокија	дилин лүғəт тəркибини
Фразеолокија	фразеоложи тəркиблəри
Сөзүн тəркиби вə сөз јарадычылығы	сөзүн тəркибини вə сөз јарадычылығынын васитəлəрини
Морфолокија	нитг һиссəлəрини
Синтаксис	сөз бирлəшмəси вə чүмлəни

Синфə верилəчəк əлавə суаллар: а] Орфографија вə дурғу ишарəлəри гајдалары бизə нəји өјрəдир? б] Орфографија вə дурғу ишарəлəри грамматиканын һансы бөлмəлəри илə əлагəдардыр?

Азəрбајчан дили дəрслијиндəн истифадə гајдалары [сəһ. 2] илə танышлыг.

IV—VI синифлəрдə өјрəнилəнлəрин тəкрары бөлмəси үзрə иш практик характер дашымалыдыр. Шакирдлəрин билик вə бачарыглары үзрə системлəшдирмə апараркəн башлыча диггəти онларын шифаһи вə јазылы нитг вəрдишлəринин тəкмиллəшдирилмəсинə јөнəлтмəк тəлəб олунур.

Фонетикаја аид чалышмалар [ч. 2—9].

2-чи дəрс. Лексиколокија вə фразеолокијаја аид чалышмалар.

Дəрсликдəки чалышмаларла јанашы, изаһлы имладан да истифадə етмəк мəслəһəт көрүлүр. Бу мəгсəдлə «Орта мəктəбдə имла» [«Маариф», 1983] мəчмуəсинин 133-чү сəһифəсиндəки «Бала ашыг» мəтниндəн истифадə олуна билəр. Мəтн үзəриндə башга тəһлиллə јанашы, түнлүк, јаныглы, еһтирамла, гарајаныз, руһландырмаг, аваз, һалал вə с. сөзлəр үзəриндə лексик-грамматик иш апарылмасыны да нəзəрдə тутмаг мəслəһəтдир.

3-чү дəрс. Сөзүн тəркиби вə сөз јарадычылығы.

Јохлајычы суал вə тапшырыглар: а] сөз јарадычылығынын əсас васитəлəрини сөјлəјин; б] сөздүзəлдичи шəкилчилəрин грамматик [сөздəјишдиричи] шəкилчилəрдəн фəргли чəһəтлəрини изаһ един.

4-чү дəрс. Морфолокија. Нитг һиссəлəринə аид чалышмалар, о чүмлəдəн морфоложи тəһлил.

Јохлајычы суаллар: а] Исим, сифəт, сај вə əвəзлијин фəргли чəһəтлəри һансылардыр? б] Сифəт, сај вə əвəзлијин исмə охшар чəһəтлəрини нəлəрдə көрүрсүнүз? в] Исим, сифəт, сај вə фе'лə аид мүрəккəб сөзлəрин јазылышы гајдалары илə əлагəдар сечмə вə ја лүғəт үзрə имла.

Scanned with CamScanner

Н ү м у н ә л ә р: гәһраманлыгла, галдырылмыш, бејнәлмиләлчилик, совгат, һәдијјә, троллејбус, дағчичәји, мешәләрдәки, гыздырырды, мәгсәдјөнлү, гејри-ирадി, ағласығмаз, мәхмәри, михәккүлү, зәка, шиддәтләнир, башланмышдыр, комсомолчуларымыз, дағылышараг, ојнамаға, ајдынлашдырылды, ирәлиләјиш, бирә үч, доггузда бири вә с.

5-ч и д ә р с. Кечилмиш орфографик гајдалара аид өјрәдичи имлалар.

6-ч ы д ә р с. РНИ: Нитгин үслублары һаггында биликләрин тәкрары. 13-чү сәһифәдәки шәкил әсасында мүһакимә характерли шифаһи инша.

Иншаја һазырлыг мәрһәләсиндә мөвзунун дәрк олунмасына, мөвзудан ирәли кәлән әсас фикрин мүәјјәнләшдирилмәсинә хүсуси диггәт јетирилмәлидир.

СИНТАКСИС ВӘ ДУРҒУ ИШАРӘЛӘРИ

Чүмләләрдә сөзләрин әлагәси вә сөз бирләшмәләри

7, 8-ч и д ә р с л ә р. Сөзләр арасында синтактик әлагәләрин типләри.

9, 10-ч у д ә р с л ә р. Сөз бирләшмәләри, онларын сөздән фәрги.

Сөз бирләшмәсинин нөвләри һаггында ашағыдакы чәдвәл үзрә мүшаһидә вә мүсаһибә апармағы нәзәрдә тутмаг мәсләһәт көрүлүр.

ӘСАС ТӘРӘФИН ИФАДӘ ВАСИТӘСИНӘ КӨРӘ СӨЗ БИРЛӘШМӘЛӘРИНИН НӨВЛӘРИ

Исми бирләшмәләр	Фе'ли бирләшмәләр
көзәл дијар	евчик гурмаг
колхозчу гадын	сәпин башланандан
колхоз бағы	ишләмәкдән јорулмајан
совхозун малдарлары	јашыллығы горумаг
ширин үзүм	тәләјә дүшмәк
сәсдән ити	китабы севәнләр
хејли адам	зәһмәтдән дојмајан

11, 12-ч и д ә р с л ә р. Исми бирләшмәләр. Исми бирләшмәләр һаггында анлајыш.

Биринчи нөв исми бирләшмәләр.

13-ч ү д ә р с. Икинчи нөв исми бирләшмәләр.

14, 15-ч и д ә р с л ә р. Үчүнчү нөв исми бирләшмәләр.

Үчүнчү нөв исми бирләшмәләрин биринчи вә икинчи нөвдән фәргләндирилмәси. Дидактик материал: үзүмүн ширини, ширин үзүм, Бакы үзүмү; рәнкин гарасы, гара рәнк, рәнк гарасы, бағын мејвәси, мејвә бағы, мејвәли бағ; кәндин варлысы, варлы кәнд, кәнд ушаглары; сөһбәтин мараглысы, мараглы сөһбәт, сөһбәт вахты, көзәлләрин көзәли, көзәлләр көзәли, әсл көзәл вә с.

16, 17-ч и д ә р с л ә р. Фе'ли бирләшмәләр.

Фе'ли бирләшмәләр һаггында үмуми анлајыш; фе'ли сифәт, фе'ли бағлама вә мәсдәр бирләшмәләри, онларын синтактик хүсусијјәтләри.

18-ч и д ә р с. Рабитәли нитгин инкишафы: «Әсл дост нечә олмалыдыр?», «Рус дилини билмәк нә үчүн вачибдир?», јахуд «Тәбиәтин мүһафизәси нә үчүн лазымдыр?» мөвзуларындан бири үзрә шифаһи инша.

Бу просесдә публисистик үслуб вә сүбутлу мүһакимә һаггында анлајыш.

CamScanner ile tarandı

Садә чүмлә.

19-ч у д ә р с. Садә чүмлә. Чүттәркибли чүмләләр һаггында мә'лумат.

20-ч и д ә р с. Чүмләнин баш үзвләри. Мүбтәда.

21-ч и д ә р с. Хәбәр.

22-ч и д ә р с. Сөз-хәбәрләр [**вар, јох, маликдир, бәсдир, лазымдыр, мүмкүндүр вә с.**].

Хәбәрин мүбтәда илә шәхс вә кәмијјәтә көрә узлашмасы.

Нәзәрә алмаг лазымдыр ки, хәбәр мүбтәда илә һәмишә узлашмыр. Шакирдләрә гајданын үчүнчү бәндини фактик дил нүмунәләри әсасында [практик јолла] изаһ етмәк лазымдыр.

23-чү дәрс. Рабитәли нитгин инкишафы: Публисистик үслубда јығчам ифадә [јохлама].

24-ч ү д ә р с. Чүмләнин икинчи дәрәчәли үзвләри. Тамамлыг.

25-ч и д ә р с. Васитәсиз вә васитәли тамамлыглар.

26-ч ы д ә р с. РНИ: Ифадә јазыларын тәһлили вә сәһвләр үзәриндә иш.

27-ч и д ә р с. Тә'јин в онун ифадә васитәләри.

28-ч и д ә р с. Јохлама имла.

II РУБ. 23 саат [18; 5 с.]

29-ч у д ә р с. Јохлама илә әлагәдар сәһвләр үзәриндә иш.

30-ч у д ә р с. Зәрфлик һаггында үмуми мә'лумат.

Дәрсин сонуна јахын 198-чи чалышма үзрә кичик һәчмли ифадә вә ја иншаја һазырлыг апарылыр. Јазы иши шакирдләрә ев тапшырығы кими верилир.

31-ч и д ә р с. Синтактик тәһлил.

Дәрсин әввәлиндә 196-чы чалышма үзрә јазы ишләриндәки сәһвләрин тәсһиһи вә онларын тәкмилләшдирилмәси илә әлагәдар иш апарылыр [15—20 дәгигә].

32-ч и д ә р с. Зәрфлијин мә'нача нөвләри.

33-ч ү д ә р с. Зәрфлијин мә'нача нөвләринә аид синтактик тәһлил.

34, 35-ч и д ә р с л ә р. Чүмлә үзвләринин әлавәси.

Әлавәләр һаггында мә'луматла шакирдләр илк дәфәдир ки, гаршылашырлар. Бу заман дедуктив јола [үмумидән хүсусијә] диггәт артырылмалы, мүгајисә пријомуна үстүнлүк верилмәлидир.

Н ү м у н ә л ә р: 1] Дөјүшчүләр дүшмәнә архадан һүчум етдиләр — Дөјүшчүләр — **партизанлар** дүшмәнә архадан һүчум етдиләр.

2] Орада бир дирәк басдырылмышды — Орада — **пионер бағынын гаршысындакы алачыгда** бир дирәк басдырылмышды.

3] Гапыны дөјән мәнәм — Гапыны дөјән мәнәм — **почталјондур** вә с.

Өјрәдичи имлалар үчүн «Орта мәктәбдә имла» мәчмуәсинин 139-чу сәһифәсиндәки мәтнләрдән истифадә етмәк мәсләһәтдир.

36-чы дәрс. Садә чүмләдә сөзләрин сырасы вә мәнтиги вурғу.

37-ч и д ә р с. Рабитәли нитгин инкишафы: 221-чи чалышма әсасында өјрәдичи иншаја [кичик һәчмли] һазырлыг. Инша евдә јеринә јетирилир.

38, 39-ч у д ә р с л ә р. Грамматик тапшырыглы јохлама имла вә сәһвләр үзәриндә иш.

40-ч ы д ә р с. Тәктәркибли чүмләләр. Шәхссиз чүмлә.

Тәктәркибли чүмләләрин нөвләри һаггында мә'лумат. Шәхссиз чүмләләрин шәхсли чүмләләрдән фәрги.

41-ч и д ә р с. Шәхссиз чүмләләрә аид чалышмалар.

42-ч и д ә р с. Гејри-мүәјјән шәхсли чүмләләр.

43-ч и д ә р с. Үмуми шәхсли чүмләләр.

44, 45-ч и д ә р с л ә р. Рабитәли нитгин инкишафы: өјрәдичи ифадә.

46-ч ы д ә р с. Хәбәр әсасында формалашан тәктәркибли чүмләләрин тәкрары [синтактик тәһлил әсасында]. Бу мәгсәдлә «Орта мәктәбдә имла» мәчмуәсинин 143-чү сәһифәсиндәки «Гарышыг нүмунәләр» башлығы алтында верилмиш материаллардан истифадә етмәк мәгсәдәујғундур.

Scanned with CamScanner

47-чи дәрс. Адлыг чүмлә.

Бу мөвзу илә әлагәдар 241-чи чалышма әсасында кичик һәчмли иншаја һазырлыг апарылыр. Иншаны шакирдләр ев тапшырығы кими јеринә јетирирләр.

48-чи дәрс. Чүттәркибли вә тәктәркибли чүмләләрин тәкрары. Тәкрарда, башлыча олараг, синтактик тәһлилдән истифадә олунур.

49, 50-чи дәрсләр. Рабитәли нитгин инкишафы: мүһарибә вә әмәк ветераны һаггында очерк типли инша [портрет] јазмаг.

51-чи дәрс. Рүб әрзиндә кечилмишләрин тәкрары.

Тәкрар заманы нәзәри үмумиләшмәләрлә јанашы, һәм дә практик мәсәләләрә [грамматик тәһлиллә, өјрәдичи имлалардан истифадәјә вә с.] кениш јер верилмәлидир.

III РҮБ. 31 саат [23; 8 с.].

52-чи дәрс. Бүтөв вә јарымчыг чүмләләр.

53-чү дәрс. Рабитәли нитгин инкишафы: Мәктәбдә кечирилмиш мүәјјән тәдбирләр вә ја гыш каникулу хатирәләри илә әлагәдар мөвзуларда өјрәдичи иншаја һазырлыг.

54-чү дәрс. Һәмчинс үзвлү чүмләләр. Һәмчинс үзвләр һаггында мә'лумат.

55-чи дәрс. Һәмчинс вә гејри-һәмчинс тә'јинләр.

Һәмчинс үзвлү чүмләләрин тәдриси заманы «Һәмчинс вә гејри-һәмчинслик» мәсәләсинә чидди јанашмаг, һәмчинслик јаратмагда грамматик әламәтләрин вә интонасијанын ролуну фактик материаллар әсасында изаһ етмәк лазымдыр. Бу мәгсәдлә «Маһир Бакыдакы Һ. Чавид адына 132 нөмрәли орта үмумтәһсил мәктәбиндә охумушдур» типли чүмләләрдән истифадә олуна биләр. Мә'лумдур ки, бу чүмләдә **Бакыдакы, 132 нөмрәли, Һ. Чавид адына, орта** сөзләри һәмчинс олмајан тә'јинләрдир.

56-чы дәрс. Рабитәли нитгин инкишафы: Иншанын јаздырылмасы.

57, 58-чи дәрсләр. Һәмчинс үзвләр арасында бағлајычылар. Икинчи саат чалышмалар үзәриндә ишә сәрф олунур.

59-чу дәрс. Рабитәли нитгин инкишафы: Инша јазыларын тәһлили вә сәһвләр үзәриндә иш.

60-чы дәрс. Һәмчинс үзвләрдә үмумиләшдиричи сөзләр.

61-чи дәрс. Һәмчинс үзвләрдә дурғу ишарәләринин ишләнмәси гајдаларына аид өјрәдичи имлалар.

Ајры-ајры чүмләләрдән ибарәт хәбәрдарлыглы, изаһлы вә ја комментаријалы имлалар апармаг мәсләһәт көрүлүр.

62-чи дәрс. Һәмчинс үзвләрдә шәкилчиләрин вә һиссәчикләрин ихтисары.

63, 64-чү дәрсләр. Рабитәли нитгин инкишафы: Дәрслијин 98-чи сәһифәсиндәки 301-чи чалышма үзрә иш; кичик һәчмли иншаја һазырлыг. Иншаны шакирдләр синифдә башлајыр, евдә тамамлајырлар.

Икинчи саат инша јазыларынын тәһлили вә тәкмилләшдирилмәсинә сәрф олунур.

65-чи дәрс. Хәбәрин һәмчинс мүбтәдаларла узлашмасы.

66-чы дәрс. Һәмчинс үзвләрин тәкрары вә о чүмләдән синтактик тәһлил.

Бурада башлыча диггәт һәмчинс үзвләрин үслубу хүсусијјәтләринин мүшаһидәсинә чәлб олунмалыдыр [«Орта мәктәбдә имла», сәһ. 150].

67, 68-чи дәрсләр. Әлавә тапшырыглы јохлама имла вә сәһвләр үзәриндә иш.

Тәркибиндә хитаблар, ара сөзләр вә «бәли», «јох», «хејр» сөзләри олан чүмләләр.

69-чу дәрс. Хитаблар вә онларда дурғу ишарәләринин ишләнмәси.

70, 71-чи дәрсләр. Ара сөзләр вә онларын нөвләри.

CamScanner ile tarandi

Јахшы олар ки, мүәллим дәрслијин 93-чү сәһифәсиндәки чәдвәл әсасында плакат һазырлајыб лөвһәдән ассын вә дәрси һәмин плакат әсасында изаһ етсин.

Ара сөзләрин нөвләри һаггында верилән билик мә'лумат характери дашымалыдыр; ону әзбәрләмәк шакирдләрдән тәләб олунмамалыдыр. Лакин мә'луматын мәнбәјини, нәтичә вә сырасыны билдирән ара сөзләрин, мәсәлән, **мәнчә, мә'лум олдуғу үзрә [кими], әввәлән, икинчиси, нәһајәт, демәли, беләликлә** вә с. нитгдәки ролуну рабитәли мәтнләрдә мүшаһидә етдирмәк лазымдыр.

Нәзәрә алынмалыдыр ки, ара сөзләр савад вәрдишләри вә мүһакимә јүрүтмәк габилијјәти ашыламагда мүһүм рол ојнајыр. Бу мәгсәдә наил олмаг үчүн чалышмалар үзәриндә ишә башлыча диггәт јетирмәк лазымдыр.

72-чи дәрс. Ара чүмләләр.

73, 74-чү дәрсләр. Ара сөзләрдә вә ара чүмләләрдә веркүлүн ишләнмәсинә аид чалышмалар, о чүмләдән өјрәдичи имлалар.

75, 76-чы дәрсләр. Рабитәли нитгин инкишафы: Ичтимаи-сијаси вә әхлаги-етик мөвзуларда инша.

Иншаны «Хошбәхтлик инсанын өз әлиндәдир», «Мән достлуғу нечә баша дүшүрәм», «Ленин бизимләдир» вә с. кими мөвзулар үзрә јаздырмаг мәсләһәт көрүлүр.

Биринчи саатда иншаја һазырлыг апарылыр, икинчи саатда исә јазы иши јеринә јетирилир, јахуд сәһвләр үзәриндә иш апарылыр [иншанын евдә јеринә јетирилмәси нәзәрдә тутуларса].

Чалышмаг лазымдыр ки, шакирдләр иншадан ара сөзләрдән мәгсәдәујғун шәкилдә истифадә етсинләр.

77-чи дәрс. Нитгдә «бәли», «хејр», «јох» сөзләриндән истифадә. Нидаларын ишләнмәси. [сәһ. 96—97].

78-чи дәрс. Мөвзу илә әлагәдар кечилмишләрин тәкрары [чалышмалар, о чүмләдән, синтактик тәһлил].

79-чу дәрс. Рабитәли нитгин инкишафы. [Инша јазыларын тәһлили вә тәкмилләшдирилмәси үзрә иш].

80, 81-чи дәрсләр. Грамматик тапшырыглы јохлама имла вә сәһвләр үзәриндә иш.

82-чи дәрс. Рүб әрзиндә кечилмишләрин тәкрары.

IV РҮБ. 25 саат [19; 6 с.].

83, 84-чү дәрсләр. Хүсусиләшмиш үзвләр һаггында анлајыш. Хүсусиләшмиш тамамлыглар вә зәрфликләр.

85-чи дәрс. Хүсусиләшмиш тамамлыг вә зәрфликдә веркүлүн ишләнмәсинә аид чалышмалар. Хүсусиләшмиш үзвлү чүмләләрдә мүшаһидә вә мүгајисә пријомларындан истифадә етмәли. Мәсәлән: «Мүһәндис әјнинә плаш кејмишди» — «Мүһәндис јај олмасына бахмајараг, әјнинә плаш кејмишди»; «Күлшән бу трестә тә'јин олунмушду» — «Гәзәнфәрин е'тираз етмәсинә бахмајараг, Күлшән бу трестә тә'јин олунмушду» вә с.

Хәбәрдарлыглы имла [хүсусиләшмиш тамамлығы вә зәрфлији олан чүмләләр үзәриндә тәһлил апарылыр, сонра имла јаздырылыр].

86, 87-чи дәрсләр. Рабитәли нитгин инкишафы: өјрәдичи инша.

Ичтимаи-сијаси вә әхлаги-етик мөвзуда мүһакимә характерли инша [«Фәал олмаг нә демәкдир?», «Мән хошбәхтлији нәдә көрүрәм», «Партија гәләбәләримизин илһамчысы вә тәшкилатчысыдыр», «Мәним вәтәндашлыг борчум»].

Биринчи саатда иншаја һазырлыг апарылыр, икинчи саатда исә јазы иши синифдә јаздырылыр.

88, 89-чу дәрсләр. Дәгигләшдиричи хүсусиләшмиш үзвләр. Икинчи саат чалышмаларын апарылмасына сәрф олунур.

Дәгигләшдиричи хүсусиләшмиш үзвләрдә дурғу ишарәсиндән дүзкүн истифадә; мәсәлән, узлашмајан әлавәләрдән әввәл вә сонра веркүл

Scanned with CamScanner

ҝојулмасы хатырладылыр вә нүмунәләр ҝөстәрилир: 1] «Биз, Азәрбајчан памбыгчылары, түркмәнстанлы достларымызы социализм јарышына чағырмышыг». 2] «Онлар — коммунанын бүтүн мәрд гурбанлары, бизим идеалларымыздыр». 3] «Кәндимизин мәнзәрәси һәмишә, хүсусән, јазда чох ҝөзәл олур». 4] «Консертдә бүтүн артистләр, хүсусән Зејнәб Ханларова чох ҝөзәл чыхыш етди». вә с.

90, 91-ч и д ә р с л ә р. Әлавә тапшырыглы јохлама имла вә сәһвләр үзәриндә иш.

92, 93-ч ү д ә р с л ә р. Васитәсиз нитг. Васитәсиз нитгдә дурғу ишарәләри.

Икинчи саат, әсасән, билијин мөһкәмләндирилмәсинә вә чалышмалар үзәриндә ишин апарылмасына сәрф олунур.

94—95-ч и д ә р с л ә р. Диалог вә онда ишләнән дурғу ишарәләри.

Мөвзу илә әлагәдар диалоглу мәтнләрин охунмасы үзрә дә иш апарылмасы нәзәрдә тутулмалыдыр.

96, 97-ч и д ә р с л ә р. Рабитәли нитгин инкишафы: Апарылмыш инша јазыларын тәһлили вә тәкмилләшдирилмәси үзрә иш.

98—99-ч у д ә р с. Васитәли нитг. Васитәсиз нитгин васитәли нитгә чеврилмәси.

100-ч ү д ә р с. Ситатлар вә онларда дурғу ишарәләри.

Бу мәгсәдлә «Орта мәктәбдә имла»нын 163-чү сәһифәсиндәки дидактик материаллардан истифадә етмәк олар.

101-ч и д ә р с. Тәкрар.

Васитәсиз нитгли чүмләләрин дурғу ишарәләри бахымындан тәһлили, өјрәдичи имлалар.

102, 103-ч ү д ә р с л ә р. VII синифдә кечилмишләрин тәкрары вә үмумиләшдирилмәси. Сөз бирләшмәси вә чүмлә һаггында кечилмишләрин тәкрары.

104, 105-ч и д ә р с л ә р. Рабитәли нитгин инкишафы: өјрәдичи инша.

Ичтимаи-сијаси вә ја әхлаги-етик мөвзуларда јохлама инша [«Әмәк инсаны учалдыр», «Бөјүкләрә һөрмәт бизим борчумуздур», «Ишләмәјән дишләмәз», «Биз комсомолчу олдуг, коммунист дг» вә с. кими мөвзулар үзрә].

Јазы ишинин апарылмасына ајрылмыш саатлардан бири һазырлыг ишинә, дикәри исә иншанын јеринә јетирилмәсинә сәрф олунмалыдыр.

106 в ә 107-ч и д ә р с л ә р.

Гејд етмәк лазымдыр ки, VII синифдә кечилмишләрин үмумиләшдирилмәсиндә ән чох практик чалышмалара, о чүмләдән дил тәһлили апарылмасына диггәт јетирилмәлидир.

VIII СИНИФ

ИЛЛИК СААТЛАРЫН МИГДАРЫ — 68 саат [50; 18 с.]
I РҮБДӘ 17 ДӘРС ПЛАНЛАШДЫРЫЛМЫШДЫР [13; 4]

1-ч и д ә р с. Сөз бирләшмәләринин вә садә чүмләнин тәкрары.

2-ч и д ә р с. Мүрәккәбккәб чүмлә вә онун әсас нөвләри.

3-ч ү, 4-ч ү д ә р с л ә р. Табесиз мүрәккәб чүмләләр һаггында үмуми мә'лумат. Табесиз мүрәккәб чүмләләрдә мә'на әлагәләри.

а] заман әлагәси, ардычыллыг әлагәси;

б] сәбәб-нәтичә, гаршылашдырма, ајдынлашдырма әлагәләри.

Нәзәрә алынмалыдыр ки, табесиз мүрәккәб чүмләләрдә мә'на әлагәләри мөвзусунун тәдрисиндә мәгсәд шакирдләрә табесиз мүрәккәб чүмләнин гурулушуну дәрк етдирмәјә наил олмагдан ибарәтдир. Буна ҝөрә дә һәмин мөвзу, бир нөв, мә'лумат характери дашымалы, шакирдләрдән ону әзбәрләмәк тәләб олунмамалыдыр. Бу заман башлыча практик истигамәт ондан ибарәт олмалыдыр ки, шакирдләр табесиз мүрәккәб чүмләнин компонентләрини фәргләндирә билсинләр, онларын дүзҝүн интонасија илә охунушуна вә јазыда дурғу ишарәләри илә фәргләндирилмәси вәрдишләринә јијәләнсинләр.

5-ч и д ә р с. Табесиз мүрәккәб чүмләнин синтактик тәһлили.

6-ч ы д ә р с. Бағлајычылы табесиз мүрәккәб чүмләләр.

7-ч и д ә р с. Бағлајычысыз табесиз мүрәккәб чүмләләр.

8-ч и д ә р с. Рабитәли нитгин инкишафы: Нитгин үслубларына аид кечилмишләрин тәкрары.

361-чи чалышма әсасында «Ән чох севдијим шаир» вә ја «Ән чох севдијим гәһрәман» мөвзуларындан бири үзрә өјрәдичи иншаја һазырлыг. Инша евдә јеринә јетирилир.

9-ч у д ә р с. Табели мүрәккәб чүмләләр һаггында үмуми мә'лумат. Табели мүрәккәб чүмләнин тәркиб һиссәләри. Табели мүрәккәб чүмләләрин табесиз мүрәккәб чүмләләрлә мүгајисәси, о чүмләдән мүрәккәб чүмләнин синтактик тәһлили.

10-ч у д ә р с. Будаг чүмләни баш чүмләјә бағлајан васитәләр. Баш вә будаг чүмләнин јери.

11-ч и д ә р с. Рабитәли нитгин инкишафы: инша јазыларын тәһлили вә тәкмилләшдирилмәси үзәриндә иш.

12-ч и д ә р с. Баш чүмләдә мүәјјәнләшән сөзләр.

13-ч ү д ә р с. Табели мүрәккәб чүмләләрә аид чалышмалар [о чүмләдән синтактик тәһлил].

Синтактик тәһлил, башлыча олараг табели мүрәккәб чүмләнин гурулушуну өјрәнмәклә әлагәдар апарылмалыдыр. Бу просесдә шакирдләрин диггәти будаг чүмләнин баш чүмләјә һансы васитәләрлә бағланмасына, баш вә будаг чүмләнин јеринә, баш чүмләдә мүәјјәнләшән сөзләрә чәлб олунмалыдыр.

14-ч ү д ә р с. Јохлама имла.

15-ч и д ә р с. Мүбтәда будаг чүмләли табели мүрәккәб чүмләләр.

16-ч ы д ә р с. Хәбәр будаг чүмләли табели мүрәккәб чүмләләр.

17, 18-ч и д ә р с л ә р. Рабитәли нитгин инкишафы: Өјрәдичи инша.

Ичтимаи-сијаси вә әхлаги-етик мөвзуларда публисистик үслублу иншаја һазырлыг [«Бакы 26-ларын вәтәнидир», «Ленинин ады гәлбимиздәдир», «ССРИ мәним вәтәнимдир» мөвзуларындан бири үзрә]. Иншаны шакирдләр евдә јеринә јетирирләр. Икинчи саатда јазы ишләринин тәкмилләшдирилмәси үзәриндә иш апарылыр.

II РҮБДӘ 15 ДӘРС ПЛАНЛАШДЫРЫЛМЫШДЫР

[12; 3 с.]

19-ч у д ә р с. Мүбтбудаг чүмләләринә аид синтактик тәһлил.

Синтактик тәһлил үчүн нәзәрдә тутулан чүмләләрин әввәлчә өјрәдичи имла кими јаздырылыб, сонра үзәриндә тәһлил апарылмасы мәсләһәт ҝөрүлүр. Табесиз мүрәккәб чүмләләрдән дә истифадә едилмәси мәгсәдәујғундур [мүгајисә мәгсәдилә].

20-ч и д ә р с. Рабитәли нитгин инкишафы: Ифадә, јазы иши 1 вә 2 №-ли дәфтәрләрдә апарылыр. Зәиф шакирдләрин јазыларыны мүәллим өзү јохлајыр. Дикәр јазылары исә шакирдләр өзләри јохлајыб тәкмилләшдирирләр [бир-бирләринин јазыларыны]. Мүәллим јазыларын һамысыны нәзәрдән кечириб өз мүлаһизәләринә ҝөрә бир һиссәсини јохлајыр, ән јахшыларыны вә тәкмилләшдирмә әмәлијјатында фәал иштирак едәнләри гијмәтләндирир.

21, 22-ч и д ә р с л ә р. Тамамлыг будаг чүмләли мүрәккәб чүмләләр. Икинчи саат чалышмалар, о чүмләдән синтактик тәһлил нәзәрдә тутулур.

23-ч ү д ә р с. Тә'јин будаг чүмләли табели мүрәккәб чүмләләр.

24-ч ү д ә р с. Зәрфлик будаг чүмләси. Тәрзи-һәрәкәт будаг чүмләси.

25, 26-ч ы д ә р с л ә р. Рабитәли нитгин инкишафы. Өјрәдичи инша: «Бизим шәһәримиз [гәсәбәмиз, кәндимиз] илдән-илә ҝөзәллә-

Scanned with CamScanner

шир», «Шәһәримизин [гәсәбәмизин, кәндимизин] көрмәли јерләри» вә с. мөвзулардан бири үзрә јохлама иншаја һазырлыг вә иншанын синифдә јазылмасы.

27-ч и д ә р с. Хәбәр, тә'јин вә тәрзи-һәрәкәт будаг чүмләләринә аид чалышмалар.

Бу чалышмалар просесиндә баш чүмләләрдә ишләнән мүәјјәнләшдиричи сөзләрин [о, бу, елә, белә] фәргли чәһәтләринин мүгајисәли шәкилдә вә һәмин будаг чүмләләрлә әлагәдар синтактик синонимикадан истифадә бачарыгларынын инкишаф етдирилмәси нәзәрдә тутулур.

28-ч и д ә р с. Заман будаг чүмләси.

29-ч у д ә р с. Рабитәли нитгин инкишафы: Јохлама иншаларын тәһлили вә сәһвләр үзәриндә иш.

30-ч у д ә р с. Јер будаг чүмләси.

31-ч и д ә р с. Кәмијјәт будаг чүмләси.

32-ч и, 33-ч ү д ә р с л ә р. Јохлама имла вә сәһвләр үзәриндә иш.

III РҮБ [20 саат] [13; 7 с.]

34, 35-ч и д ә р с л ә р. Сәбәб вә мәгсәд будаг чүмләләри.

36-ч ы д ә р с. Шәрт будаг чүмләси.

37-ч и д ә р с. Гаршылашдырма будаг чүмләси.

38, 39-ч у д ә р с л ә р. Рабитәли нитгин инкишафы: мәтнин мәзмунуна мүһакимә елементләри әлавә емәклә ифадә јазы.

40, 41-ч и д ә р с л ә р. Будаг чүмләләрин тәкрарына аид чалышмалар вә өјрәдичи имла.

42, 43-ч ү д ә р с л ә р. Мүрәккәб гурулушлу мүрәккәб чүмләләр.

44-ч ү д ә р с. Рабитәли нитгин инкишафы: 447-чи чалышма әсасында өјрәдичи инша.

Иншаја һазырлыг иши синифдә 5—10 дәгигәлик мүддәтдә апарылыр.

Јазы ишинә материал топламаг вә ону системә салмаг шакирдләрә ев тапшырығы кими верилир, верилмиш саат мүддәтинә исә инша јазылар синифдә јеринә јетирилир.

45, 46-ч ы д ә р с л ә р. Дил һаггында үмуми мә'лумат. Дилин ичтимаи һәјатда ролу вә инкишафы.

47-ч и д ә р с. Дүнја дилләри. ССРИ халгларынын үмуми анлашма дили. Азәрбајчан дили.

48-ч и д ә р с. Рабитәли нитгин инкишафы: апарылмыш инша јазыларын тәһлили вә тәкмилләшдирилмәси үзәриндә иш.

49-ч у д ә р с. Азәрбајчан әдәби дили вә диалектләр:

50, 51-ч и д ә р с л ә р. Рабитәли нитгин инкишафы: 455-чи чалышма үзрә јохлама иншаја һазырлыг вә иншанын синифдә јеринә јетирилмәси.

52-ч и д ә р с. Әдәби дилин үслублары.

53-ч ү д ә р с. Рабитәли нитгин инкишафы: јохлама иншаларын тәһлили вә сәһвләр үзәриндә иш.

IV РҮБДӘ 16 ДӘРС ПЛАНЛАШДЫРЫЛМЫШДЫР
[12; 4 с.]

54-ч ү д ә р с. IV—V синифләрдә Азәрбајчан дилиндән кечилмишләрин үмумиләшдирилмәси вә системә салынмасы. Фонетика. Саит вә самит сәсләрин новләри, бир һәрфин мүхтәлиф сәсләри ифадә едә билмәси, фонетик тәһлил.

55-ч и д ә р с. Рабитәли нитгин инкишафы: Ичтимаи-сијаси вә әхлаги-етик мөвзуда өјрәдичи иншаја һазырлыг.

Јазы иши евдә јеринә јетирилир.

56, 57-ч и д ә р с л ә р. Орфографик гајдаларын тәкрары.

Бөјүк һәрфин вә сөзләрдә дырнаг ишарәсинин ишләнмәси гајдалары, мүхтәлиф нитг һиссәләри үзрә мүрәккәб сөзләрин јазылышы; јазылышы чәтин сөзләр үзәриндә иш

CS CamScanner ile tarandı

58, 59-ч у д ә р с л ә р. Рабитәли нитгин инкишафы: инша јазыларын тәһлили вә тәкмилләшдирилмәси үзәриндә иш.

Бу иш үчүн ики саат вахт ајырмагда мәгсәд јеринә јетирилмиш јазы ишләринин даһа әтрафлы тәһлил вә мүзакирә едилмәсинә, инша јазы үзәриндә тәкмилләшдирмә әмәлијјаты бачарыгларыны инкишаф етдирмәјә имкан јаратмагдан ибарәтдир. Мүәллим бу просесдә шакирдләрин һәм савадындакы, һәм дә үслуби вәрдишләриндәки кәсирләри арадан галдырмаға хүсуси диггәт јетирмәлидир.

60-ч ы д ә р с. Дурғу ишарәләри гајдаларынын тәкрары.

Веркүлүн, нөгтәли веркүлүн, ики нөгтә ишарәсинин функсијалары. Тире ишарәси.

61, 62-ч и д ә р с л ә р. Јохлама имла вә сәһвләр үзәриндә иш.

63-ч ү д ә р с. Лексиканын тәкрары.

Сөзүн лексик вә грамматик мә'насы. Сөзүн чохмә'налылығы, мәчази мә'на, омоним, синонимләр; үмумишләк сөзләр, диалект вә ихтисас сөзләри, неолокизмләр, архаизмләр, фразеоложи бирләшмәләр.

64-ч ү д ә р с. Сөз јарадычылығынын тәкрары.

Сөз јарадычылығынын әсас васитәләри: сөзүн тәркибинә вә сөз јарадычылығына көрә тәһлил.

65, 66-ч ы д ә р с л ә р. Рабитәли нитгин инкишафы: ичтимаи-сијаси вә әхлаги-етик мөвзулар үзрә [үч мөвзуда] инша јазыја һазырлыг вә онун синифдә јеринә јетирилмәси.

Бу иншанын апарылмасыны елә тәшкил етмәк мәсләһәт көрүлүр ки, о имтаһангабағы јазы характери дашысын.

67, 68, 69-ч у д ә р с л ә р. Грамматиканын тәкрары.

Бу саһәдәки тәкрары башлыча олараг, морфоложи вә синтактик тәһлил васитәсилә апармаг мәсләһәтдир.

Азәрбајчан ЕТПЕИ-нин Азәрбајчан
дилинин тәдриси методикасы шө'бәси

Азәрбајчан дили кушәси

1. БИЛИРСИНИЗМИ?

Мүасир дилимиздә «гочаг» сөзү гурулушуна көрә садәдир. Лакин о, етимоложи бахымдан дүзәлтмә сөздүр: «гоч» сөзүнә -аг шәкилчисинин гошулмасы илә әмәлә кәлмишдир. «Гоч», көрүнүр, һәлә гәдим дөврләрдән рәмзи мә'нада **горхмаз, дөјүшкән, дөзүмлү** мә'наларыны кәсб етмишдир. «Гоч дөјүшүнә гоч дөзәр», «Гоч игиддән гоч төрәр» кими аталар сөзләриндә бу мә'на өз изини ајдын шәкилдә сахлајыр.

• • •

Гәдим дөврләрдә «ал» сөзү дилимиздә **һијлә** мә'насында ишләнмишдир. Һазырда мә'насы һамы үчүн ајдын олан «алдатмаг» фе'ли һәмин көкдән дүзәлмишдир.

• • •

Азәрбајчан дилинә аид лүғәтләрдә «ејн» сөзүнә тәсадүф етмәк мүмкүн дејил. Лакин бу сөз бир нечә фразеоложи бирләшмәнин тәркибиндә мүхтәлиф формаларда ишләнир; мәсәлән: «Ејнинә алмамаг», «Ејнимә дејил», «Нә ејнимә?». Сөз бу кими бирләшмәләрин тәркибиндә гошулдуғу сөзлә бирликдә мүвафиг мә'наны [сајмамаг, һесаба алмамаг...] чох ајдын ифадә едир.

• • •

Ираг археологлары чох гәдим бир китабхананы ашкара чыхармышлар. Китабхана үч мин ил бундан әввәл тикилмиш бир мә'бәдин зирзәмисиндә јерләшмишдир. Зирзәминин диварларындакы рәфләрә сәлигә илә дүзүлмүш кил лөвһәләр индијәдәк саламат галмышдыр. Һәмин лөвһәләр кил јазылы мәтнләрдән ибарәтдир. Китабханада үч бөлмә олдуғу мүәјјән едилмишдир. Биринчи бөлмәдәки кил лөвһәләр дини китаблардыр. Икинчи бөлмә елми китаблардан ибарәтдир. Үчүнчү бөлмәдәки китаблар исә грамматикаја аид дәрс вәсаитләридир.

СӘҺВЛӘРИ ТАПЫН:

Верилмиш чүмләләрдән һансыларда грамматик сәһвә јол верилмишдир? Фикринизи әсасландырын.

Ушагларын икиси саһилдә галдылар.
Тамашачыларын чоху һәлә дә залы тәрк етмәмишдиләр.
Нүмајәндәләрдән бә'зиләри јығынчагда чыхыш етдиләр.
Сәрнишинләрин һамысы јерләрини тутдулар.

МӘ'НА ФӘРГЛӘРИНИ ИЗАҺ ЕДИН.

мәчра — мачәра
сүфрә — сүрфә
мәти — мәтин
һәрәкәт — һәрәкат
ичтимаијјәт — ичтимаијјат
тикмәк — дикмәк

ДӨРДҮНДӘН БИРИ АРТЫГДЫР.

Чајчы, гајчы, чапчы, пајчы.

Scanned with CamScanner

Јени дәрслик

Бибиханым ӘЛИЈЕВА
Азәрбајчан ЕТПЕИ-нин аспиранты

Онбириллик мәктәбин 5-чи синифләри үчүн «Әдәбијјат» дәрслији чапдан чыхмышдыр. Чох сәлигәли вә мараглы тәртиб олунмуш бу дәрсликдән шакирдләр јени дәрс илиндә истифадә едәчәкләр.

Тәртибчиләр [Ш.А.Микајылов, А.А.Сәмәдов, С.А.Рүстәмова] шакирдләр үчүн јүксәк кејфијјәтли дәрслик јаратмагдан өтрү хејли әмәк сәрф етмиш, әсасән мәгсәдләринә наил олмушлар.

Дәрслик өз тәртибинә көрә педагожи-психоложи тәләбләрә әсасән чаваб верир. Материалларын сечилмәсиндә вә ишләнмәсиндә програма әсасән ујғунлуг, шакирдләрин јаш хүсусијјәтинин нәзәрә алынмасы, дилинин садә вә анлашыглы олмасы дәрслијин ән јахшы кејфијјәтләриндәндир.

Ибтидаи синифдән јеничә ајрылмыш шакирдләр үчүн «Әдәбијјат» фәнни јенидир. Буну нәзәрә алараг тәртибчиләр илк сәһифәдә әдәбијјат һаггында мүхтәсәр, лакин чох ајдын мә'лумат вермәји лазым билмишләр. Бу, шакирдләрдә јени фәнн һаггында илк тәсәввүр вә һәмин фәннә мараг ојадыр.

Мә'лумдур ки, V синифдә ибтидаи әдәбијјат курсу тәдрис олунмаға башлајыр. Беләликлә, шакирдләримиз чох гәдим вә зәнкин әдәбијјатымызын нүмунәләрини даһа әтрафлы вә дәриндән өјрәнәчәк, мәнимсәнилмәси даһа асан олан садә сүжетли әсәрләрдән мүрәккәб әсәрләрә кетмәк үчүн зәмин јаранаҹагдыр. Бу бахымдан тәртибчиләр идеја мәзмуну вә бәдии кејфијјәти илә мүасир тәләбләрә чаваб верән, шакирдләрин мә'нәви тәрбијәсинә көмәк едә биләчәк әсәрләри сә'ј вә бачарыгла груплашдырмыш; дәрслијин V синиф шакирдләринин јаш вә билик сәвијјәсинә ујғун шәкилдә ишләнмишләр.

Дәрсликдә зәнкин шифаһи вә јазылы Азәрбајчан әәбијјатындан, еләчә дә гардаш халглар әдәбијјатындан ән јахшы нүмунәләр шакирдләрә тәгдим олунур.

V синиф «Әдәбијјат» китабында материаллар мүәјјән бөлмәләр үзрә верилмиш вә бөлмәдахили хроноложи ардычыллыг көзләнилмишдир.

I бөлмәни шәрти олараг «Шифаһи халг әдәбијјатындан нүмунәләр» адландырмаг олар. Бураја нағыл, аталар сөзләри, тапмачалар дахилдир. Илк дәфә олараг дәрсликдә әсатир һаггында мә'лумат вә јунан әсатириндән нүмунә верилир.

Дәрсликдә шакирдләрин вәтәнпәрвәрлик руһда тәрбијә едилмәсиндә мүһүм рол ојнајачаг мөвзуларын верилмәси тәгдир олунмалы һалдыр. Тәртибчиләр бу мөвзуну ишләркән халгымызын гәһрәманлыг салнамәсинә һәртәрәфли нәзәр салмыш, Азәрбајчан халгынын Чаваншир, Бабәк кими гәһрәманлары илә јанашы [М. Һүсејн «Одлу гылынч», М.Рзагулузадә «Бабәкин анды»], гәһрәман 26 Бакы комиссарлары [М.Дилбази «Дөјүш күнләри»], Бөјүк Вәтән мүһарибәсиндә совет адамларынын мисилсиз рәшадәти һаггында [С.Вурғун «Гызыл шаһинләр», Ә.Мәммәдханлы «Буз һејкәл», В.Катајев «Алај оғлу»] әсәрләр вермишләр.

А. Сәһһәтин «Јај сәһәри», А.Шаигин «Көч» әсәрләриндә садә вә ајдын дилдә тәсвир олунан Вәтәнимизин көзәлликләри, тәбиәт лөвһәләри шакирдләримизин јаддашында һәкк олуначаг, онларда ана Вәтәнә, тәбиәтә мәһәббәт, гајғы һисси ојадачагдыр.

Орта мәктәбдә әдәбијјат тәдрисинин мүһүм вәзифәләриндән бири кәнч нәслин әмәк тәрбијәсинә көмәк көстәрмәк, бәдии әсәрләрдәки әмәкчи образлар васитәсилә шакирдләрдә әмәксевәрлик һиссини күчләндирмәкдир. Буну нәзәрә алан тәртибчиләр бүтөв бир бөлмәни әмәк мөвзусуна һәср етмиш, дәрслијә һәмин мөвзу илә бағлы мараглы, охунаглы әсәрләр дахил етмишләр. С.Рүстәмин «Дуз-чөрәк», Мир Чәлалын «Көјләр адамы», С.Рәһимовун «Гара торпаг вә сары гызыл», Н.Хәзринин «Полад-әриданләр» вә с. әсәрләр белә нүмунәләрдәндир.

Кәнч нәслин Ленин идејалары руһунда тәрбијә едилмәси бу күн мәктәб гаршысында дуран әсас мәсәләләрдәндир. Буну нәзәрә алараг халгларын бөјүк рәһбәри вә мүәллими В. И. Ленин һаггында дәрслијә програм материалы кими Е.Ағајевин «Күнәш доғачаг», Г.Илкинин «Һәдијјә» әсәрләри дахил едилмишдир.

V синифдән башлајараг шакирдләрә әдәбијјат нәзәријјәси һаггында илк анлајышлар верилир. Бу синифдә тәдрис материаллары илә бағлы верилән «Нағыл», «Аталар сөзү», «Һекајә», «Тәмсил», «Диалог», «Епитет» вә саир анлајышлар садә дилдә изаһ олунур.

Илк дәфә олараг дәрслијә програмын тәләби илә «Синифдә охујуб мүзакирә етмәк үчүн» мөвзулар салынмышдыр. Фикримизчә сечилән әсәрләр шакирдләрин ифадәли охусуна вә нитг инкишафына мүсбәт тә'сир көстәрәчәкдир. Бу бахымдан Н.Кәнчәвинин «Искәндәрнамә» поемасындан көтүрүлмүш вә «Нәсиһәт» башлығы алтында верилмиш парча хүсусилә мараглыдыр. Бурада инсанын давранышы, үнсијјәти, хош рәфтары, сағламлығы һаггында поетик шәкилдә елә төвсијәләр верилир ки, бу нәинки шакирдләрин ниттинин инкишафына, еләчә дә онун мә'нәви аләминин зәнкинләшмәсинә тә'сир көстәрмәјә билмәз.

Дәрсликдә бөлмә үзрә верилмиш синифдәнхарич оху материаллары да мүвәффәгијјәтлә сечилмишдир. Белә ки, програм материалларыны тамамлајан, шакирдләрин бу саһәдәки билијини инкишаф етдирә биләчәк, ејни заманда тәрбијәви чәһәтдән мараглы әсәрләр дахил едилмишдир. Мәсәлән, Ленин мөвзусу илә бағлы Н. Твардовскинин «Ленин вә печгајыран», Н. Бабајевин «Ленини көрән көзләр», әмәк мөвзусу илә әлагәдар Ә. Әскәровун «Дәниз буруғунда», Ә. Садығын «Бәсти» вә саир әсәрләри көстәрмәк олар.

Дәрслијә верилән мүасир тәләбләрдән бири шакирдләрин фикри фәаллығыны, тәфәккүрүнү инкишаф етдирмәкдир.

Мәтн үзәриндә апарылан иш, шакирди охудуғу материал үзәриндә даһа дәриндән дүшүнмәјә сәбәб олур. Тәртибчиләр суал вә тапшырыгларын бир гисмини бу истигамәтдә вермишләр. Нүмунә олараг, С.Вурғунун «Октјабр» ше'риндән: «Ше'рин һәр мисрасында нечә һеча олдуғуну тапын». М.Ибраһимовун «Гырмызы галстук», һекајәсиндән: «Һекајәни һиссәләрә бөлүн, һәр һиссәјә ад верин». «Дағларын тәсвиринә аид олан һиссәни һекајәдән сечиб дәфтәринизә јазын» вә с. Лакин јахшы оларды ки, белә дүшүндүрүчү суал вә тапшырыгларын верилмәсинә бүтүн материалларда әмәл едиләјди. Мәсәлән, Б.Ваһабзадәнин «Ики саат» ше'ри илә әлагәдар белә бир тапшырыг вермәк оларды: «Фәзанын илк вәтәндашы» дедикдә шаир кими нәзәрдә тутур? Онун һаггында билдикләринизи данышын».

Һәмчинин әдәбијјат нәзәријјәсиндән верилмиш биликләри мөһкәмләндирмәк мәгсәди илә суал вә тапшырыгларда онларла бағлы мәсәләләрин гојулмасы мәгсәдәујғун оларды. Мәсәлән, епитет һаггында мә'лумат верилдикдән сонра белә бир тапшырыг верилир: «Охудуғунуз нағыл, ше'р вә һекајәләрдә бир нечә епитет тапыб көстәрин». Лакин мүәјјән һекајә вә ше'рдән сонра суал вә тапшырыгларда епитетин көстәрилмәси төвсијә олунсајды, бу, шакирди конкрет һекајә вә ше'р үзәриндә ишләмәјә даһа чох сөвг едәрди.

Дәрсликдә диггәти чәлб едән чәһәтләрдән бири дә чәтин сөзләрин изаһынын верилмәсидир. Тәртибчиләри дәрсликдә чәтин сөзләрин изаһына диггәтлә јанашмыш, шакирдләр үчүн чәтин анлашылан сөзләрин лүғәтини вермишләр.

Дәрсликдә илк дәфә олараг әсәрләри тәгдим едилән мүәллифләрин портретләри вә онларын гыса тәрчүмејиһаллары верилмишдир. Програмда јазычы вә шаирләрин тәрчүмејиһалынын өјрәнилмәси тәләб олунмур. Лакин һәмин материаллар шакирдләрә о мүәллифләр һаггында јығчам мә'лумат алмаға имкан верәчәкдир.

Дәрслијин бүтүн бу мүсбәт чәһәтләри илә јанашы, бә'зи арзу вә

Scanned with CamScanner

тәклифләримизи дә билдирмәк истәрдик:

Дәрсликдә мүәллифләрин портрети ајдын, рәнкли фонда верилсәјди, шакирдләрин естетик тәрбијәсинә даһа күчлү тә'сир костәрәрди. Әсәрләри синифдә охунуб мүзакирә едилмәк үчүн верилмиш мүәллифләрин дә һаггында биографик мә'лумат вә портретләрин верилмәси арзу олунур.

Програмда Ә.Сәмәдовун «Гарлы күндә», С.Рәһимовун «Гара торпаг вә сары гызыл» әсәрләри синифдә охунуб мүзакирә едилмәси үчүн нәзәрдә тутулмуш, дәрсликдә исә бу барәдә мә'лумат верилмәси унудулмушдур.

Арзу шәклиндә дејилән бу тәклифләр китабын елми-методик дәјәрини азалтмыр. Фикримизчә, бу дәрслик мүасир тәләбләрә чаваб верәр.

Дәрслик бу ил бешинчиләрә ән көзәл төһфәдир.

Охучулар конфрансы

Кениш мүзакирәдә әмәли тәклифләр

Бу јахынларда Салјан вә Нефтчалада, һабелә Бакынын бир сыра рајонларында мәчмуәнин охучулар конфрансы кечирилмишдир. Мүзакирәләрдә мүәллимләр јенидәнгурманын тәләбләри бахымындан сон ики илин материалларыны тәһлил етмиш, онлара нәзәри вә практик әһәмијјәтлијинә көрә објектив гијмәт вермишләр.

Мүзакирәләрдә белә бир үмуми чәһәт хүсусилә гејд олунмушдур ки, мәчмуәнин материаллары јенидәнгурманын руһуна әсасән ујғундур. Белә ки, әски әлифбанын өјрәдилмәсинә кениш јер верилмәсини 30—40-чы илләр әдәбијјатына јени бахыш серијасындан кечирилән «дәјирми стол» архасында сөһбәти, IV—VIII синифләр үчүн Азәрбајчан дили вә әдәбијјатдан тәхмини планлашдырма вә методик көстәришләри, дидактик материаллары вә с. бунлара нүмунә көстәрмәк олар. Бунунла јанашы, гејд олунмушдур ки, дикәр мәгаләләрин әксәријјәтиндә демәк олар ки, јенилик һисси аз нәзәрә чарпыр.

Мүзакирәләрдә хејли әмәли тәклифләр ирәли сүрүлмүшдүр. Һәмин тәклифләрдән бә'зиләри конкрет олараг ашағыдакы кимидир:

Рәфигә Мәммәдова [Бакы шәһәри, 13 нөмрәли мәктәбин мүәллими] гејд етди ки, мәчмуәнин профилинә ујғун олмајан мәгаләләр дәрч етмәси биринчи ил дејил. Бә'зән мәгаләнин јазылмасындан һансы мәгсәд күдүлдүјү мә'лум олмур. Али мәктәб китабларындакы кими нәзәри материаллара үстүнлүк верилир. Бир тәвсијә, м[illegible]т, јахуд әмәли тәклиф ирәли сүрүлмүр. Сон илләрин материалларынын актуаллығына көрә фәргләндијини демәк олмаз. Методик ишләмә, мүәллим тәчрүбәси, габагчыл тәчрүбә нүмунәләри јох дәрәчәсиндәдир. Бәс нә вар? Бол-бол мүбаһисә доғуран, һамы тәрәфиндән бәјәнилмәјән термин академизми.

Лалә Әлизадә [Октјабр рајон ХТШ-нин методисти] мәчмуәнин хидмәтиндән данышаркән орада методикаја даир санбаллы јазыларын кетмәдијини, бир чох јазыларда орта мәктәб дәрсликләриндәки терминләрдән фәргли терминләрдән истифадә олундуғуну, дилин тәдриси проблемләри илә бағлы үмумиләшдиричи мәгаләләрин верилмәдијини, баш мәгаләләрин сәфәрбәредичи характер дашымадығыны мәчмуә үчүн нөгсан көстәрди. О, һәмчинин гејд етди ки, мәчмуәдә Азәрбајчан дилинин шифаһи үнсијјәт формасына даир јазыларын дәрч олунмасы мәсәләләри редаксија һеј'әтинин диггәтиндән кәнарда галыр.

Лалә мүәллимә мәчмуәдә бә'зи мәктәб рәһбәрләринин Азәрбајчан дилинин тәдрисинә лагејд мүнасибәтләринә даир тәнгиди јазыларын верилмәсинин зәрурилијини фактларла сүбута јетирди.

Таһирә Исмајылова [31 нөмрәли мәктәб] Рајонумузда Азәрбајчан дили вә әдәбијјаты тәдрисинә 13, 18, 31 нөмрәли мәктәбләрдә хүсусилә јахшы диггәт јетирилир. Мән бир методист кими һәмкарларымын ачыг дәрсләриндә мүнтәзәм иштирак едирәм. Кимин нејә гадир олдуғуну, нечә дејәрләр, дәрсләр ачыг-ајдын көстәрир. Дүзү, дәрсин тәшкили проблеми үзрә јазылар вермәдијинә көрә мәчмуәмиздән бир о гәдәр дә фајдаланмарыг; чүнки орада мүшаһидә етдијимиз дәрсләрдән чох-чох солғун шәкилдә гурулмуш тә'лим просесинин тәсвири верилир. Мәним фикримчә, мәчмуәдә ән нүмунәви планлашдырылмыш дәрс күндәлијиндән, ичмалындан нүмунәләр верилсә, бу, мүәллимин јетишмәсинә, педагожи усталығынын јүксәлмәсинә даһа чох көмәк едәр.

CamScanner ile tarandı

Мәчмуәнин һазыркы симасыны дәјишмәк үчүн ашағыдакы мөвзулардан мәгаләләр дәрч олунмасыны тәклиф едирәм:

1] Әдәбијјат тәдрисиндә Азәрбајчан дилинә аид лексик ишләрин апарылмасы тәчрүбәсиндән;

2] Әхлаги-етик мөвзуларда шифаһи иншаларын тәшкили;

3] Дәрсдә интенсивлијә нечә наил олурам;

4] Фәрдиләшдирмә вә диференсиал јанашмадан истифадә;

5] Шакирдләрин нитг вә тәвәккүрүнүн гаршылыглы инкишафына нечә наил олурам вә с.

Фикримизчә, мәчмуә үчүн ән чох мәгаләләри сифариш јолу илә јаздырмаг лазымдыр. Сифариш мөвзуларынын ичәрисиндә рабитәли нитгин инкишафына башлыча диггәт јетирилмәси әсас мәгсәд олмалыдыр.

Мәчмуәнин кечилмишләрин тәкрары, үмумиләшдирилмәси мөвзуларында мәгаләләр дәрч олунмадығыны чидди гүсур сајды. Гејд етди ки, мүәллимләр о мөвзуларда ки чәтинлик чәкирләр, о мөвзулары ки дәгиг планлашдыра билмирләр, мүәллиф јазылары бир нөв һәмин јазылардан јан кечир, чох заман јазылар анчаг бир мөвзу әтрафында олур. Бу фикри тәсдиг етмәк үчүн бу илин биринчи нөмрәсинә нәзәр јетирмәк кифајәт едәр. Бунунла мән мәчмуәнин бүтөвлүкдә фәалијјәтини азалтмаг фикриндә дејиләм әксинә онун индики вахтда мүстәгил журнала чеврилмәси имканына малик олдуғуну көрүр вә республикамызда ән нүмунәви журнал олмаг перспективинә тамамилә инанырам. Онун сәһифәләриндә шаир вә јазычыларымызын, мәдәнијјәт хадимләримизин, көркәмли, бәдии сөз усталарынын әсәрләрини дәрч етмәк чыхышларыны вермәк мүһүм тәблиғаты фәалијјәт оларды. Азәрбајчан дили вә әдәбијјаты кет-кедә өз көкүнә, сојуна истинад едәрәк јараныр, формалашыр, зәнкинләшир. Буна көрә дә мәчмуәнин рубрикаларынын јениләшмәси барәдә дүшүнмәк лазымдыр.

Тәдбир Маһмудов [Нефтчала рајон ХТШ-нин мүдири] өз чыхышыны журналын програм материалларынын шәрһинә даир мәгаләләр дәрч олунмасына һәср етди. Онун фикринчә, програм вә дәрслик мүәллимин әлиндә мүгәддәс васитәләрдир. Онлара е'тинасызлыг вә лагејдлик көстәрилмәси, көздән салынмасы, тәнгид објектинә чеврилмәси тә'лим ишинә фајда кәтирмәз. Мүәллимләримиз илк нөвбәдә програмла һәрәкәт едиб, дәрсликдәкини өјрәтмәлидир. Әкәр әлавә еһтијач јаранарса, о заман дикәр көмәкчи васитәләрә дә мүрачиәт етмәк олар.

Тәкрар едирәм, програм вә дәрсликләрә лагејдлик етикасы мәчмуәдәки бир сыра материалларын башлыча мөвзусуну тәшкил едир. Она көрә дә тә'лимдә ардычыллыг вә системлилик принсипләри ил боју позулмуш олур. Мүнтәзәм вә дәгиг мәнимсәдилмәјән мөвзулар репетиторларын кооперативинә чеврилмиш олур. Фикримизчә, репетитор мүәллимләрин бөјүк бир һиссәсини мүәјјән едиб онлара кооперативләр јаратмаға кениш мејдан вермәк әвәзинә, беләләрини мәчмуәнин васитәсилә ифша етмәк лазымдыр. Белә олмаса мәчмуә јенидәнгурманын өзүнүн баш ролуну лазымынча ојнаја билмәз.

Сүрәјја Садыгова [Бакы шәһәри, 20 нөмрәли мәктәб] көстәрди ки, репетиторлуға гуршанан мүәллимләр һеч вахт 45 дәгигәлик дәрсдә өзүнү јормаз, диференсиал тә'лимин, фәрди јанашманын мүхтәлиф чүр сәмәрәли формаларындан фајдаланмаға чалышмаз. Репетиторлуг гәјјумлуг едәр бир дәстә шакирдә, «өзүнүнкүләрә» нә гәдәр јахын оларса «өзкәнинкиләрә» бир о гәдәр узаг олур. Буна көрә дә мәчмуә бу проблемә кеч дә олса өз мүнасибәтини билдирмәлидир.

Тејјуб Һәсәнов [Салјан рајону Гарабағлы кәнд мәктәби] мәчмуәдә сон ики илдә нитг инкишафы илә бағлы дәрч олунан јазыларын кәмијјәт вә кејфијјәт көстәричиләринә көрә тәһ-

Scanned with CamScanner

лилини верди. Костәрди ки, мәчмуәнин «Суаллара чаваб» рубрикасында ејни бир суала дәфәләрлә [әлбәттә, бир-бириндән фәргли шәкилдә] чаваб верилмәсинә бахмајараг, методикаја даир нүмунәләрә раст кәлмәк олмур. Мүәллиф јазыларынын әксәријјәтиндә елм үчүн лазымлы мәсәләләрә тохунулур, тәчрүбә үчүн методика үчүн зәрури проблемләрә тохунулмур. Сәбәби дә онунла әлагәдардыр ки, дил вә әдәбијјатын тәдриси проблемләри дәгиглији илә мүәјјәнләшдирилмир.

Әкәр белә олмасајды бир, сыра мүһүм проблемләрә даир мөвзуларда мәгаләләр јаздырмаг диггәтдән кәнарда галмазды. Мисал үчүн, шифаһи вә јазылы нитг бачарыгларынын формалашдырылмасы, о чүмләдән ифадә вә инша јазы вәрдишләринин јарадылмасы, өзүнүн вә башгасынын нитги үзәриндә редактә әмәлијјаты апармаг габилијјәтинин тәкмилләшдирилмәси, мәтн үзәриндә мүхтәлиф мәгсәдли тәмринләрин тәшкили тәчрүбәси, дил вә әдәбијјатын әлагәли тәдриси, әдәбијјатдан мәтнин идеја-мәзмун тәһлили бачарыгларынын ашыланмасы вә с. мөвзуларда мәгаләләрә еһтијачы нәзәрә алмаг лазымдыр.

Фазил Мәһәррәмов [Салјан, 7 нөмрәли мәктәб] дил вә әдәбијјатын бә'зи актуал проблемләриндән данышараг костәрди ки, бу вахтачан социализм реализми әдәби методуна һәјат керчәклијини бүтүн зиддијјәтләри илә тәсвир вә тәрәннүм едән метод кими јанашылмышдыр, һалбуки30 — 40-чы илләрдәки тәәччүблү мәсәләләрлә гаршылашырыг; социализмин Ленин консепсијасы гәсдән деформасијаја уғрадылыб, ајры шәкил алыб; нәтичәдә коллективләшмә ислаһатынын кечирилмәси просесиндә инзибатчылыг, амирлик социализмин инкишаф динамикасына психоложи чәһәтдән мәнфи тә'сир едиб. Бир сыра әсәрләрин тәһлили заманы мүәллимин стереотип методилә бу күн һәрәкәтдә олан чевик тәфәккүр методу арасында вурнухмасы да мәһз бунунла әлагәдардыр.

Мә'рузәчинин фикринчә, һазырда әдәби әсәрләрин тәһлилинә верилән мүасир тәләбләрә вә идеоложи аспектләрә даир республика нәзәри семинарлары вә мүшавирәләри кечирилмәли, әдәбијјатымызын социализм дөврү тарихи проблемләри кениш дискуссијаларын тәһлил објектләринә чеврилмәлидир.

Әһмәд Зејналов [Салјан, Арбатан кәнд мәктәби], **Билал Һәсәнов** [Хыдырлы кәнд орта мәктәби] дил-әдәбијјат дәрсләрини сәмәрәли гурмагда әјани вәсаитләрә зәрури еһтијачдан, сон вахтлар бу мәгсәдлә дидактик материалларын һазырланыб нәшр олунмадығындан, кәнд мәктәбләринә методист алимләрин көмәјинин һисс олунмамасындан, белә мәктәбләрдә ишләјәнләрин тәчрүбәсинин өјрәнилмәси, үмумиләшдирилмәси вә јајылмасына диггәтсизлик көстәрилдијиндән данышдылар.

Илһам Гәһрәманов [Салјан шәһәр, 26-лар адына 8-иллик мәктәб] вә **Рагиб Һәсәнов** [Нефтчала, Астанлы кәнд мәктәби] Азәрбајчан дилиндән габагчыл тәчрүбәјә һәср олунан мәгаләләрин һаггында данышараг мәчмуәнин сәһифәләриндә кәнч мүәллимләр үчүн нүмунәви дәрсләрин ичмалынын гыса хүласәсини вә тәһлилини вермәји тәклиф етдиләр. Тәклифләрдән бири дә бундан ибарәт олду ки, илдә 4 нөмрә чыхмагла мәчмуә тәләбләри өдәмир, бу тәклифи јухары тәшкилатлар гаршысында галдымаг лазымдыр.

Бәјбала Аббасов [Бакы, 36 нөмрәли мәктәб], **Әјјуб Сүлејманов** [Салјан Арбатан кәнд орта мәктәби] мәчмуәдә практик мүәллим јазыларына нисбәтән аз јер верилмәсини методика вә тәчрүбә рубрикасындан габагчыл тәчрүбә трибунасы кими истифадә олунмамасыны, сон вахтлар табели мүрәккәб чүмләләрин тәдрисинә даир мәгаләләрин дәрч едилмәдијини, бир чох мәгаләләрин проблем мәсәләләрә һәср олунмамасыны, бачарыг вә вәрдишләрин формалашмасы механизми вә психоложи мәсәләләринә даир мәгаләләрин һеч верилмәдијини нөгсан көстәрдиләр.

Онларын фикринчә, әдәби мөвзуларын тәдриси мәсәләләринә һәср олунан јазылар ичәрисиндә әруз вәзнли ше'рләр санки унудулур. Әруз вәзнли ше'рләрин охунмасындан, белә мәтнләрин үзәриндә интонасија ишләринин сәмәрәли гуран мүәллимләрин тәчрүбәсиндән јазылар верилсә, мүәллимләр мәчмуәдән даһа чох фајдаланар.

Васиф ГУРБАНОВ,
педагожи елмләр намизәди.

Халг Тәһсили Назирлији 1989 — 1990-чы тәдрис илиндән е'тибарән техники пешә мәктәбләринин тә'лим рус дилиндә апарылан групларында Азәрбајчан дили вә әдәбијјат фәнининин тәдрисинә ајрылмыш 139 саат әлавә олараг мәсләһәт саатлары һесабына 75 саат артырмагла 214 саат верилмәсини, шакирдләрин сајы 25 нәфәрдән чох олан тәдрис групларынын ики јарымгрупа бөлүнмәсини вә үчүнчү курсда имтаһан кечирмәји гәрара алмышдыр. Бу да кәләчәкдә һәмин шакирдләрин Азәрбајчан дилини өјрәнмәләринә көмәк көстәрәчәкдир. Бунунла әлагәдар олараг республика тәдрис-методика кабинети һәмин фәннин курслар үзрә бөлкүсүнү вә програмыны һазырламыш, Азәрбајчан Елми-Тәдгигат Педагожи Елмләр Институту илә разылашдырылмыш вә мәктәбләрә көндәрмәкдәдир. Техники пешә мәктәбләринин директорлары һәмин фәнни тәдрис едән мүәллимләрин тәркибинә јенидән бахмалы, бу фәннин тәдрисини ән габагчыл мүәллимләрә тапшырмалыдырлар.

Һазырда техники пешә мәктәбләриндә 206 ихтисас үзрә 875 фәнн тәдрис олунур.

CamScanner ile taranδı
Scanned with CamScanner

25 коп. 75302

CamScanner ile tarandı

Scanned with CamScanner